Najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo

ZVON

2 09

Pogovor • Leposlovje • Esej • Razmišljanje • Ocene in zapiski

Tudi za Cerkev velja, da mora čutiti in razumno gojiti skupno odgovornost za vero. To je lahko naloga vseh tankočutnih katoličanov.

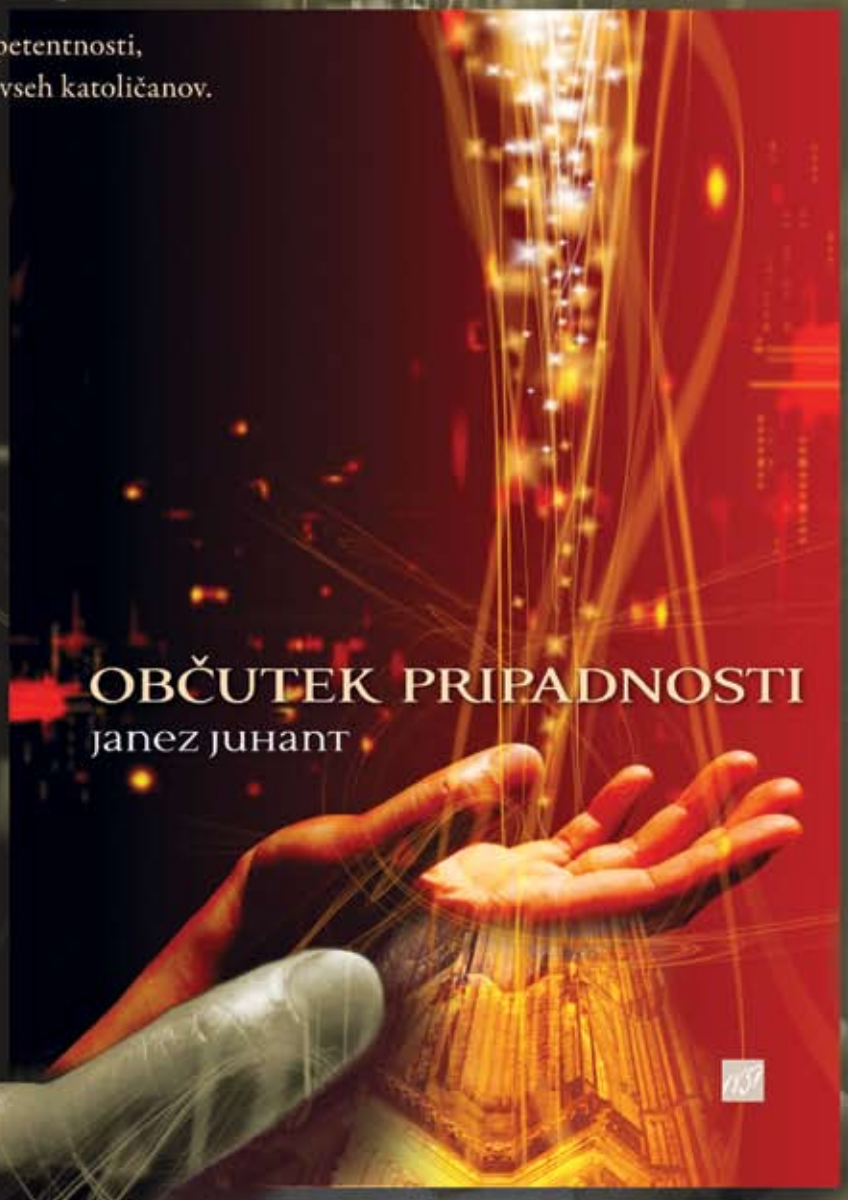
Bomo prihodnost še lahko oblikovali po katoliško?

To bo odvisno od zmožnosti, kompetentnosti, odgovornega čutenja in dejavnosti vseh katoličanov.

1851

Celjska Mohorjeva družba

Prva slovenska založba

V tisku

ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2009, letnik XII, številka 2

Glavni urednik
Andrej Arko

Urednica za posebne naloge
Marjana Lavrič

Uredniški odbor
Andrej Arko
Jože Faganel
Hanzi Filipič
Jože Kopeinig
Jadranka Cergol
Marko Tavčar

Oblikovanje
Jurij Jančič

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 54

Založili
Društvo Mohorjeva družba
zanj Jože Planinšek
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
zanjo Jože Faganel
in Goriška Mohorjeva družba
zanjo msgr. Oskar Simčič

Tisk
Tiskarna Pleško d. o. o., Ljubljana

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR / 1.294 SIT
Letna naročnina
27 EUR / 6.470 SIT
Letna naročnina za tujino
45 EUR / 10.784 SIT

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.revijazvon.si

Uvodnik

3 Nismo poslednji
Ivan Puc

Leposlovje

5 Magdalena Gornik
Vladimir Kos

7 Iskali smo vrhove
Željko Kozinc

9 Ikar
Jernej Kurinčič

11 Dnevnik 2000 (I)
Akad. Alojz Rebula

Esej

16 Prijetni nosilci zvoka
Vladimir Frantar

20 Premišljeni posegi
Martina Lesar Kikelj

Pogovor

24 »Najslabši je umik, politična abstinenca«
Ljudmila Novak
z Marjano Lavrič in Barbaro Zrimšek

30 Učilna zidana
Akademik Saša Vuga
z Danico Taljat

Okrogla miza

38 »Prva bralna vzgoja«
Sandi Čolnik z Jožetom Faganelom, Francem Kattnigom, Miroslavom Košutom, Markom Tavčarjem in akad. Cirilom Zlobcem

Zapiski in ocene

43 France Pibernik: Jože Udovič
Igor Gedrih

44 Neža Maurer: Na tvojo kožo pišem svoje verze
Igor Gedrih

45 Dino Buzzati: Šestdeset zgodb
Marko Golja

45 Marko Kravos: Med repom in glavo
Peter Kuhar

46 Verena Koršič Zorn: Tone Kralj. Cerkvene poslikave na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini
Boris Gorupič

47 Jason Epstein: Založniške zgodbe
Iztok Ilich

48 Jože Pirjevec: Trst je naš!
Iztok Ilich

Foto: arhiv CMD

Nismo poslednji

Ivan Puc

Zorana Mušiča so takoj po vojni hoteli poslati v kočevske rudnike. S prvim tovornjakom je na kresno noč pobegnil, zavit v časopisne bale, prek Postojne v Gorico in nato našel dom v Benetkah. Kaj je zagrešil? Sodeloval je z zavezniki in razstavljal med vojno. In seveda preživel Dachau. Bolan na pljučih je bil na Golniku, ko so ga, kot je sam pripovedoval, »izbrisali« oziroma vrgli iz Društva slovenskih likovnih umetnikov. Kasneje je zvedel, da je slikar, ki ga je vrgel iz Društva, takrat udaril z roko po mizi in zavpil: »Likvidirati ga je treba!«

Šele četrt stoletja pozneje se je njegova izkušnja v koncentracijskem taborišču z vso umetniško prepričljivostjo sprostila (potem ko je razumel Francisca Goya) v ciklu risb in slik Nismo poslednji. *Po veliki retrospektivni pariški razstavi leta 1995 v Grand Palaisu se je v pogovoru z Jožetom Hudečkom spominjal, kako je bil* »poleg njihove barake revir, neke vrste bolnišnica, zato so mnogi umirali kar pred našimi očmi, ko so se namenili tja. Do tam so se privlekli in umrli ... Zvečer je bilo treba počistiti uličico med barakami in napraviti prostor. Esesovci so ukazali, naj lageraši trupla pobirajo in jih grmadijo tako kot drva - najprej nekaj trupel po dolgem, nato nekaj počez, potem pa spet po dolgem, dokler ni nastal kaka dva metra visok stolp. In ta stolp se je potem v mraku začel premikati in se počasi zibati. Skozi okno sem gledal in slišal, kako je potem škripal. Ampak to škripanje je bilo, kot sem kmalu spoznal, ječanje tistih, ki še niso bili mrtvi in so v tistem stolpu umirali. Čez noč - to je bilo marca -, je zapadel sneg. Zjutraj se stolp ni več premikal.«

Lani spomladi, ko sem za prvo številko tednika Reporter, ustanovljenega potem, ko so lastniki časopisne hiše Delo zapečatili usodo Maga (Likvidirati ga je treba!), *pripravljal zapis ob dvajseti obletnici procesa proti četverici oziroma afere JBTZ, sem se v Mestnem muzeju Ljubljana udeležil odprtja razstave fotografij Toneta Stojka* Slovenska pomlad. *Začelo se je z aretacijo Janeza Janše kot prvim fotografskim in edinim vizualnim dokumentom politične aretacije v nekdanji socialistični Jugoslaviji. Tam, kjer naj bi domišljija začela zapletati zgodbe, se je pojavila fotografska podoba, ki dokončno govori, da se je to, kar prikazuje, zares zgodilo, smo lahko prebrali v katalogu. Razkrila je, da so aretacijo izpeljali pripadniki tajne policije. Fotografija pove tisočkrat več kot beseda, je bil prepričan tudi njen avtor. Ne potrebuje prevajanja, na njej vidiš natanko tisto, kar je mogoče videti, učinkuje v hipu ... Zato je bila tudi najbolj moteča, smo še slišali. Fotografije šokirajo,*

ko pokažejo kaj novega, grozljivega, in omrtvijo čustveni odziv, če šokirajo prevečkrat.

Gomila mrličev iz Mušičeve serije slik se v loku pne čez platno, kot da jim je slikar v vzgibu pietete poklonil pokop, ki ga niso bili deležni ob uri smrti. Nobenega opisa, nobene definicije in izjave; le skrčena, zakrčena in krčevita zmes teles kot skrajni rob prebivanja-v-smrti, kot poslednji, kot zadnji, pred-smrtni krik-po-biti, bi dodal Andrej Medved. Gotovo, težko je v besede prevajati umetniške slike, če je že dokumentarna fotografija močnejša od pisane besede. Bela gomila, posuta z apnom, in ne s snegom, je dobre četrt stoletja pozneje za Mušičevim preroškim krikom našla pot iz zaprtega Barbarinega rova v Hudi jami pri Laškem. Fotografije tega poboja so za omenjene izdajalce ukaza (Likvidirati ga je treba!) *tako moteče, da jih je osrednji slovenski dnevnik in še kdo v medijskem establišmentu dosledno prezrl. Menda zaradi pietete, v resnici pa zato, ker fotografija pripoveduje, naj ne pozabimo.*

Čeprav so besede šibke, so vendarle lahko prav tako preroške. Pred četrt stoletja je Andrej Capuder, eden od urednikov revije, ki jo držite v rokah (takrat Celovški zvon), na tem mestu zapisal: »Kajti prihodnost vstaja iz preteklosti, sedanjost ni nič drugega kot vezni člen, po katerem se zapira eno brezno za nami in se odpira drugo pred nami.«

Nismo poslednji …

Magdalena Gornik

Baletna pesnitev – ob stoletnici župnije na Gori pri Sodražici

Vladimir Kos

Gospe in gospodje v svetá gledališču!
V baletu naj narod ljubezen izda,
ki žile preveva mu v ritmu ljubezni
in ki se je govor vsakdanji sramuje –
še znanost se stežka dotakne lepot.

Balet pa se bliža ji, gib melodij je,
tako kot utripa človeku srcé,
v bežnih trenutkih objeti trenutek;
bolj zlat kot prastaro karatno zlató,
srcé nam o takšni resničnosti sanja.

Povabil na ples sem vso našo naravo:
goré, ki z oblaki in s svodom živé,
in griče z zvoniki skrivnosti v naročju
in griče, ki skrivajo v grozdih poljub,
in travnike, ki po cveticah dišijo.

Ne mislite, da sem pozabil gozdove!
Drevo ob drevesu, prabiserni vzdih.
Ravnine s smaragdi sem tudi povabil,
in s harfami reke, potoke brez strun,
morjé, ki je naše v peninah stoletij.

Na ples sem povabil zamáknjeno zimo,
z ogrlico, stkano s snežinkami zvezd.
Jesen sem povabil, ki nosi smehljaje
dišave po sončni omami sadov,
dišave po gobah, po olju, po kruhu.

Poletje je tukaj, poletje veselja,
s harmoniko vetra za zvezdne noči.
In glejte pomlad, krasotico obljube,
ki vstali iz groba v očeh ji je vžgal:
za včeraj; za danes; za vsako prihodnost.

Povabil sem ptičke, da spremljajo plese:
kako znajo peti, kako iz srcá!
Mordá še živalski se svet nam pridruži:
po parih, ki vsak z nami v miru živi,
in rad nam pomaga molčé in po svoje.

Tako drug za drugim zemljé uverturo
v baletu spreminjamo v sen melodij,
ki vežejo krono naj naši deželi,
ki z njo se ponaša že let skoraj sto:
kot prava kraljica, prav tiho, smehljaje.

Na nas se obračam, Slovenke, Slovenci:
z ljubečim si srcem delimo zemljó,
ker nismo le snov in ne neme živali.
Zavestno z baletom Slovenko slavímo,
gorá Magdaleno, boječih tabù.

Zares je brez zemeljske hrane zdržala
natanko let sedeminštirideset:
nad Sódražico, tam prav blizu, na gori,
se vsa izročila je v dar Kristusu –
za nas je trpela in našla je milost.

Bilá je uboga – ljubeča bogata,
zares krvavela za nas je, naš rod.
Z veseljem je treba, je rekla, trpeti –
oh, kakšno junaštvo olimpijskih bitk,
oh, kakšno junaštvo Slovenkine duše!

Za nas jo povabil je Kristus trpeti,
za nas krvavela iz živih je ran.
In tudi če kdo je brez vere in upa,
dekle tudi zanj je prelivalo kri –
Slovenka do dna, kot so pravi heroji.

Sam Bog si izbral je ubogo Slovenko,
– to upam si peti, za dejstva vedoč –;
kljub narodom slavnim izbral je naš majcen,
njegova ljubezen da v njem zažarí:
mordá Ga ne maramo, On pa nas ljubi.

Plešímo do konca, plešímo hvaležnost,
denímo veselje v plešoči svoj gib!
Gorá Magdalena z oblakov smehlja se,
njen grob tam na Gori prepeva od lučk –
vsak dan je zdaj praznik tam gori, na Gôri.

(O baletu pravi *Der Musik-Brockhaus*,1982, da je to ples na odru kot del odrske predstave ali kot samostojna plesna prireditev. Beseda (francosko ballet, italijansko balletto, oboje iz italijanskega ballo=ples) lahko pomeni tudi baletni orkester ali sploh delo samo. Nemci ga imenujejo tudi ausdruckstanz – čustveni ples, angleško govoreči svet pa modern dance – moderen ples in new dance – nov ples. Že leta 1581 je v Parizu nastopil balet v obliki sinteze iz dvorne igre, glasbe, plesa, petja, deklamiranja in razkošnih pohodov. (Brockhaus, str. 40).
Leta 1915 se je M. Fokine uprl okameneli tehniki plesa in njegovih gibov in se zavzel za ples, ki se s svojimi gibi prilagaja glasbi in ne narobe. Desetvrstične kitice se rimajo po naših samoglasnikih a, i, u, e, o, ki nastopajo v vsaki kitici enkrat.
Pesem podpira tudi neke vrste plesna, dosledna ritmika.
Mordá se bo kdaj v slovenski prihodnosti našel skladatelj za ta balet.)

Željko Kozinc

Iskali smo vrhove

Vizija

Rojeni v letu 39
smo imeli vizije.

Prežete so bile z lažmi
in grozo.
Vračali smo jih
izdanim staršem
z vetrovi dvoma,
brez imen,
patetično, zagnano.

Ob koncu zvezdnatih noči
smo peli skupaj s petelini.
Pili mlakužne vode,
žejni ostali.
Iskali smo vrhove daljne,
na njih blestikav metež zlat.
Klicali se po imenih,
stali v vetru, na izbrisu.
Z besedami se strastno igrali,
jih zgrešili, spremenili.

Rojeni v letu 39
smo vizije strosili,
v pustinji molka, sredi hruma.
Zdaj jih iščemo ponovno,
da bi jih zadnjič spremenili.

Camino

Ko se razprejo smrtne sence
in ure odhitijo v dolg vroč dan,

ko se umikam vihram
na širjavah in na vzponih,

ko jo vzljubim, končno vzljubim,
svojo pot po suhih strugah,

me vzljubiš, končno vzljubiš,
skromni človek, beli vranec,

romar iz vseh trudnih časov,
križ ljubezni in daritev.

Bog na gori

I.

Po medenini jutra si potrkal,
na goro si se vzpel
in se prebudil.

Medved je priplezal
k tebi na drevo,
k satju pod nogami.

Ose so zgrnile oblok pod tabo,
cvrčale so kot živci
starega drevesa.

Prebudil si se med dvema
bdenjema, prišel si
v sončni med.

Živali so te opozorile,
da si spet sam
na strmi poti.

II.

Je sneg, so skale
svet prekrile?
So alge kakor bele rože
vdrle v prsi?

Me je beseda
presvetlila,
je šel skoz mene
blisk spočetja?

Kako pravkar,
kakor zmeraj,
kako poslej,
kakor zdaj?

III.

Pred vročim dnem
je moj studenec
žejen.

Pred vročim dnem
tvoj svet ožeja
žejnega.

Pred vročim dnem
tvoj domotožni
ritem
vrne
žejni
izvir.

IV.

V spominu dežja
dež ostaja,
v spominu nate
ždi beseda
bratstva,
brezmejnega sočutja,
tolažba umora.

Ikar

Jernej Kurinčič

Svetlobe

Zvezde so predaleč,
pikasto nebo okrasek
in če predolgo gledaš na sever,
se ti zvrti v glavi.

Sonce slepi, pa ne greje,
žarke je zamenjala javna razsvetljava;
podnevi je ne vidiš, ponoči ugasne,
medlimo od njenega utripanja.

Luna odseva naš hlad,
volkovi src tulijo v praznino,
med stebri se srebro izgublja,
ujame ga le še biser v očesu.

Brezčasje

Zver nima časa zame
vedno me povoha
in odlomasti dalje.
Daj me raztrgaj!

Bog nima časa zame
navdihne me
in pusti samega s sanjami.
Daj me blagoslovi!

Ob zori

Bom zmogel besedo,
odblesk prostih,
ki reže k srcu
in krajša spanec,
raztaplja mast na podobi
in riše z navdihom,
vtirja planete
in zeleni pogorišča?
Si upam?

***

Ali pa je bolje
nemo čakati na mrak?

Texturized

Samo prepletanje,
nič novega,
nič dišečega,
vsak ovinek je le
nihaj prejšnjega odklona,
nehanje in spet zagon,
še v krogu ne prideš
na isto mesto,
ampak čudno neznano drugam.
Ne veš, ali naprej ali nazaj,
ampak pač mahaš,
ker si tega že navajen,
ker tako mraz ne doseže srca.

Akcija

Razbil bi vse krhke vaze,
populil nalomljeno trsje,
uklenil poredne roke,
fanatike nepreklicno razpustil,
zverem podaril luksuzne kletke,
vlomil vrata krivice,

javne grešnike zasužnjil
in politikom kupil nagobčnike.
**
Potem bi imel mir
pred sabo.

Oxidentalis

Nikoli nisem nehal čakati svetlobe,
nikoli ne bom nehal stati na obzorju.

Vetrovi, nevihte in oblaki,
vse se bo odpeljalo nekam naprej,
v nov krog.
Jaz pa bom vedno tičal zazrt,
zadrt med svetlobo in senco.

Kosmosethou

Stvari na svojem mestu.
Vse je zaklenjeno preprosto.
Stranice moje krogle so zloščene,
kremplji zveri zdrsujejo.

Ampak, vidiš črte,
vidiš gube, kako je trdo le navidez,
kako vse sili narazen
in se vedno znova staplja v morje.

Tišina je prevara.
Če me boš vzela v roko,
boš čutila utripati srce.

Apatheia

Len sem prišel na zemljo,
len se bom nekoč odtrgal iz nje.

Vmes pa leži dolgo spotikanje
ob korenine tistih,
ki so v zemlji pognali
in rodijo kislo grozdje vsakdana.

Obiectivitas

Oh, s kakšno sladkostjo
bi prebičal to uporno nakazo,
to medlo brezžolčno zver,
spoti-kačo med koreninami,
motnjo oblike vesolja,
če me ne bi gledala z
mojimi očmi.

Permanenca

Sonca vzhajajo drugo za drugim,
bredeš vedno mrzle vode,
oblaki nepreklicno padejo,
zver se postara in osivi,
vsi venemo hitreje od trave,
pesem izzveni in se je naveličajo,
prah pokrije včerajšnja čudesa,
črke katekizmov zbledijo,
stoletni hrasti zgorijo v kaminih,
moja groza pa traja na veke.

Nightvision

Nočem svetlobe, hočem mrak,
hočem, da ploskve odsevajo
samo stvarno svetlobo.

Potem lahko iz senčnih kotičkov
prilezejo čudežne živali
in naredijo svet spet prepoznaven.

Lupus solitaris

Bi ubijal zase?
Bi za kroglo svojega udobja
prerezal žilo koreninolovcu pritlehnežu?
Moje meje so meje sovražnika,
obdajajo me prepadi tujega samoljubja.

Moji požari nočejo čez meje,
tam je vse pokošeno in betonirano,
moj plamen greje samotno,
ob žarenju se zbirajo le enodnevnice.

Ozvezdja so postala oddaljene samovrteče
se krogle,
le še otroci vidijo junake na nebu,
šelestenje listja so posesali,
razgaljeno bivanje je na prodaj.

Dnevnik

2000 (I)

Alojz Rebula

Nadaljevanje Dnevnikov 1996-1999*, ki so pravkar izšli pri tržaški* Mladiki z naslovom *Pod vrhom tisočletja*

Sobota, 1. januarja

In te, Domine, supersperavi.

V novo tisočletje torej, v njegovo sonce in v njegov led.

Po kosilu želja po nečem tritisočletnem. Ah, ne, po hribih. Rečem Zori, da pojdem na Polano. Odgovori, da mi pride naproti, kar ji težko verjamem. Zaradi snega in ledu si ne morem privoščiti ljube bližnjice z lepimi spusti in dvigi skozi gozd, s stezami skozi šumeče kostanjevo listje, s kakšnim lagodnim preskokom čez potok … Treba bo po ohlapnejši asfaltni cesti, sprva prav tako urezani skozi gozd, a više odprti v razglede. Tik pred ciljem, ko je že pred mano polanska cerkev, me na cesti zaustavi velika ploskev ledu. Ponižan v svojem planinskem zagonu iščem prestope med razpokami. Kaj ne bi bil ponižan, ko neki fantalin s svojim motorjem pleše po zaledeneli strmini … Ko se vračam, se na cesti pod lovsko kočo nekaj zgodi. Nekaj, česar nisem pričakoval. Pojavi se nekaj nežno živega, v supergah in v zeleni bundi. S tistim živim se potem spustiva v dolino. Pod gozdom se prebijeva do pokopališča. Ne rečeva, a čutiva: kako, da je tudi v tretjem tisočletju ostalo pokopališče? Greva do groba, ki prav tako ni še vstajenje, ampak kamen in vaze. Ikebana na našem grobu komaj bode iz snega.

Nedelja, 2. januarja

Na mizi v kuhinji *Ona*, priloga *Dela* za ženske. S sprehoda v Šentjur sem prišel skozi rahlo sneženje nekako pust, pa publikacijo prelistam. Pritegne me članek nekega dr. Šterna. Spodbuda za nov *Credo* v *Družini* …

Ponedeljek, 3. januarja

Moje prvo pismo z datumom 2000. Profesorju Kovaču v Koper v odgovor na njegovo, ki je pravi traktat o sodobni literaturi. Že nekaj let dobivam za praznike od njega, s katerim se sicer osebno ne poznava, pisma - razprave o sodobnem slovenskem pisanju. Seveda kritične. Škoda, da s svojimi stališči, ki še priznavajo principe literarne civilizacije, ne more v javnost.

Prebral sem del pesniškega dela našega literarnega natečaja in se oddahnil, ko da sem odrgnil kup klijočega krompirja.

Voščilo, ki mi je bilo posebno drago: od režiserja Filipa Robarja -Dorina.

Urednik *Naše luči* me prosi za uvodnik. Ne, seveda. »Pridite pogledat mojo mizo,« mu bom odpisal. Ob

vsem, kar me zaposluje, sem še obljubil gospe Matejki Peterlin, tej razmigovalki našega tržaškega močvirja, radijsko igro do 15. marca.

Stane me opozori na intervju s. Vide Žabot v *Delu*. Sem zato, da to dinamično mlado redovnico povabimo predavat v Drago. V njenem intervjuju se mi zdi odveč samo omemba Drewemana. To je mahnjena teologija.

Četrtek, 6. januarja

Oddih, ko ni pošte. Ja, dobro je, če kdaj svet umolkne in so okrog tebe samo stvari, ne glasovi.

S Celovško Mohorjevo sem podpisal pogodbo za nov del svojega dnevnika. Dal sem mu naslov *Ko proti jutru gre*. Ob pripevu prelepega verza Ceneta Vipotnika: »Bilo je svetlo, ko da k jutru gre.« Cene Vipotnik, pesnik po milosti, iskriv slovenski fant iz srca in sanj, eno od redkih svetlih srečanj, ki ti jih je mogla dati komunistično zamorjena Ljubljana …

Sobota, 8. januarja

Rusi so nehali obstreljevati Grozni. Car je šel, Lenin je šel, imperialna volja ostane …

Islamsko slavje v tivolski dvorani v Ljubljani. Neprijeten vtis, ki mi ga da ljubljanski ulema, ko vošči »vsem drugim, ki so že praznovali«. Lahko bi rekel »kristjanom«, da bi vsaj zadišalo po ekumenizmu.

Zakaj islam, Gospod, potem ko si bil med nami že šeststo let? Vem, to je, kakor če bi Te vprašal: »Zakaj uran?« Bistveno je, da Ti rečem: »Ti si sin Božji. Ti veš, kaj delaš in kaj dopuščaš.«

Ob 22 h še ena golgotska pot na Prvo pomoč v Sevnico. To po svetlem ustvarjalnem dnevu: kot opomin k treznosti. Tokrat opravi prijazna starejša sestra. Kako rad gledam to človeško kvaliteto v slovenskem zdravstvu … Prekrvavitev in pulz normalna, pritisk pa 200, a malo potem 175. *Momordit pulverem anima mea*.(Duša mi je grizla prah.)

Nedelja, 9. januarja

Naj je bil v tem mrkem dnevu, ko je Lisco požrla megla, sprehod kakršenkoli, naj bodo tla ob temperaturi pri ničli nekako oglušela – svet mi danes le ni bil neodmeven.

Prvi odmev: glas dekleta iz avta, ko pelje mimo mene: »Vas lahko kam zapeljem?«

Drugi odmev na jezu ob Savi, ko ženska s psičkom lepo odgovori na moj »Dober dan!«

Tretji odmev, ko se vračam od hidrocentrale, tokrat od moškega, ki reče spodbudno:» Ste šli gledat labode?«

Mimo gre brzec iz Trsta: nič.

Torek, 11. januarja

Dr. Koblarju, predsedniku Slovenske Matice, sem tam sredi šestdesetih let potožil, da tretjega dela rokopisa romana *V Sibilinem vetru* ne bom utegnil pretipkati v domenjenem roku. In kaj si je izmislil ta plemeniti mož: na Občine mi bo poslal tajnico založbe, imenitno tipkarico, da ona opravi z rokopisom. In gospa Mejačeva je prišla, elegantna in temperamentna, in v moji sobi ob mojem narekovanju tipkala cele popoldneve. Tipkala, ampak ne mehanično, pač pa z odnosom do vsebine. Z estetskim odnosom, kot se tajnici slavne Slovenske matice spodobi. Posebno ji je bil všeč pobeg glavnega junaka Nemeziana in Profutura iz kaznilnice na »Lotosovi poljani«.

Danes sem gospo po dolgih letih srečal v Unionu. Razbolelo, ker se ob stoletnici nihče ne spominja dr. Koblarja. Ona ga je občudovala, kako je ves živel za Matico. V srcu je nosila celo škrtljaj kljuke, ki se je zganila pod njegovo roko, ko je opoldne prihajal na vsakdanji ogled založbe kakor kmet v svoj vinograd. »Pri Slovencih ni najbolj doma pieteta,« sem skušal potolažiti gospo.

Sreda, 12. januarja

Kdo že mi je rekel včeraj v Ljubljani: »Bodite veseli! Biti moramo veseli!«?

Petek, 14. januarja

Na koncertu železničarske godbe iz Zidanega mosta sem se spomnil, kar sem bral pri Kocbeku, da najpretresljiveje prevzame človeka godba na pihala. V ekstazo me ni spravila, a lepo je bilo poslušati Haydna in Verdija. *Radetzkyjeva koračnica* je izzvala ploskanje. Glasba kot naval duha na neskončno. Tu je misel za *Credo*.

Ponedeljek, 17. januarja

Grass zna v romanu, ki ga berem, tudi prismodovati, in to včasih do take mere, da se vprašam, koliko je ta Nemec sploh čutil tragedijo Nemčije …

Torek, 18. januarja

Po telefonu dolg pomenek z mariborsko Alenko Glazer. O njenem očetu (sama bo morala urediti njegovih 6 knjig za zbirko klasikov). O pokojnem Pavletu Zidarju (v enem tednu jo je petkrat obiskal) in o njegovih otrocih, o profesorici Marji Boršnikovi (kako je umrla, utopljena na Mljetu).

Umrl pisatelj Andrej Hieng. Komaj kdaj sva se srečala, ob ljubeznivosti od njegove strani; zadnjič pred Jurčičevo hišo na Muljavi. Njegovo pisanje mi je daja-

lo vtis izbrane literarne konfekcije brez usodnejšega navdiha.

Petek, 21. januarja

Konček Slovenije, ki ga slabo poznam. »Tamle je Titov kip,« mi moj voznik, urednik Mohorjeve družbe Remše, pokaže nekam v temo. Ja, »Titovo« Velenje je svoj numen še pustilo na podstavku (kakor bi ga pustila Ljubljana ali Maribor …). Malce se loviva med kvadratastimi socialističnimi bloki, preden najdeva knjižnico. Že od zunaj jo skozi stekleno steno vidim dobro zasedeno. Po nastopu kvarteta sva na vrsti midva. Najprej spregovori Remše o dejavnostih Mohorjeve družbe, nekdaj kraljice slovenskega založništva, danes pa podjetja med podjetji. Nato je beseda pri meni. Sproščeno mi steče poldrugourni nagovor. Kolikor se spominjam, sem se sukal okrog pomena in nepomena literature: literatura kot iskrenost, kot prilagajanje (modi, režimu), kot zabava, kot besedni šport. Lepo intelektualno razpoloženje ob zakuski. Na cesti iz Velenja incident, da morava zaviti nazaj čez gričevje proti Polzeli.

Sobota, 23. januarja

Prijatelj Sergij Pahor mi pove, da me bivši parlamentarec Tombesi prosi, da bi sprejel imenovanje v odbor ustanove *Circolo della cultura e delle arti* - Krožek za kulturo in umetnost. Sprejmem kot žrtev, čeprav zoprno, za narodno stvar, posebno potem ko sem na tistem bregu doživel sama razočaranja. Sicer pa kretnje ni pobudil Trst, ampak Rim, za še eno kritje dobrososedskega videza.

Sobota, 29. januarja

V Kulturnem domu Möderndorferjeve *Vaje zbora*: spretno in zabavno, seveda s primernim komformizmom (bolj obzirnim do levice kot do desne).

Stane me vabi na predstavitev pesniške zbirke Gorazda Kocijančiča. Rad bi šel, ko bi imel možnost, čeprav mislim, da je Kocijančič bolj doma v misli kakor v poeziji.

Nedelja, 30. januarja

Naj zapišem, da se kormorani na Savi niso zmenili za moje kamenje, ko sem jih hotel splašiti? Naj zapišem, da mi je predavanje v računalniku zbrisala jablana, ki je padla na električno žico onkraj Save in s tem izklopila tok na našem bregu?

Sreda, 2. februarja

V dvorani Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani predstavitev mojih *Jutranjic za Slovenijo*. Po uvodni besedi predstavnika Mohorjeve družbe dr. Dularja spregovorim tudi sam. In to je vse, čeprav ima roman dovolj izzivalno tematiko, da bi se lahko razmahnil pogovor. To zbode Zoro, da se edina oglasi.

Na kosilu pri Šestici se nam pridruži dr. Jože Pogačnik, s katerim se dolgo nisva videla. V svojih mladih letih me je nekoč obiskal na Opčinah in se sprehodil z mano in Vinkom Beličičem na Repentabor. Nekaj časa mi je pisal, a potem obmolknil. Pred njim je bila univerzitetna kariera in imel je preveč talenta, da bi ji škodil z neprimernimi prijateljstvi. Omenil je zdelanost od sladkorne, kar se mu je tudi poznalo. Do pravega razgovora nisva prišla. V prijateljski družbi sem pogrešal Staneta, ki je na letovanju v Strunjanu.

Petek, 4. februarja

V Circolo della cultura e delle arti na ulici San Nicolò. Tujost prostorov in tujost ljudi. Edini, ki ga poznam, je profesor Guagnini, po materi Slovenki moj kraški rojak iz Štrekljevega Gorjanskega. Pričakujem besede kot horizonti, odprtost, Evropa, pa je seja v bistvu eno samo pričkanje med podpredsednikom in nekom, ki bi se hotel ustoličiti na tajniškem mestu. O kulturi ni duha ne sluha. V teh prostorih ne bom delal smeti.

Sobota, 5. februarja

Dan branja. V *Novi slovenski zavezi* ni nič mučnejšega kot brati o spopadu med dvema kristjanoma, med dr. Koblarjem in pisateljem Velikonjo. V zvezi z njunim odnosom do Osvobodilne fronte in revolucije. V Koblarju je prevladoval vidik narodne osvoboditve, v Velikonji pa odpor do terorja Osvobodilne fronte.

Drugo branje: zadnji del odličnega Capudrovega *Pariškega dnevnika*. Mučeniška podoba Slovenije kot nekoč pri Kermaunerju.

Med sprehodom po Opčinah grem mimo pokopališča. Cesta ga tako rekoč odreže, da gredoč vidiš križe in angele, ki molijo nad grobovi izza zidu. Vprašam: koliko bo še trajala milost, ki mi jo je dala knjiga o Janezu Vianneyu? Namreč milost, da me ta bližina, saj se mrtvi vrstijo samo meter od mene onkraj zidu, ne zmrazi, ko grem mimo. Mrliški vtis, vtis kosti in lobanj, to grozljivost prekrije nekaj drugega - predstava dneva, ko bo neko jutro tam onkraj zidu vse spet pokonci …O, ko bi me ta milost spremljala na vseh pokopališčih, na katera mi bo še treba stopiti …

Ponedeljek, 7. februarja

V Prešernovih dneh branje njegove korespondence.

Kaj vse bi bil lahko Vrbljan napisal, pa ni … Vrsta neuresničenih zamisli …Vrsta ničev. Nič z novelo, nič

s tragedijo … Znamenje nemoči? Ali tudi neke suverene ravnodušnosti do literature? To bi bilo znamenje svojevrstne veličine, nekega nekulta do nečesa, kar ni vredno kulta, kakršnega je na primer gojil do literature, začenši s svojo, Wolfgang Goethe.

Torek, 8. februarja

Gospod Vončina me skozi meglo (vso pot govoriva o računalništvu) popelje na Mirenski grad. Pri večerji se znajdem sredi ljudi z vseh koncev Slovenije, v vzdušju velike prisrčnosti. O Prešernu in Slomšku, o njunem duhovnem profilu in človeškem odnosu mi ni težko govoriti, ker sem s to temo že nastopal. Izzovem ploskanje, ko omenim dva Slomškova pridevnika za Prešerna: *genialni* in *blagoslovljeni*. Večer izzveni v prisrčno slavje. G. Uran zanosno zapoje »*En hribček bom kupil*.«

Sreda, 9. februarja

Gospa Demšarjeva bi me rada v Škofjo Loko, da bi podprl krščansko stran pri zadevi poimenovanja šole po profesorju Dolencu. Sam se samo čudim, da je treba za počastitev takšnega kristalnega človeka in avtorja zlate knjige spominov, kakršen je bil ta gorenjski očak, sploh kakšne podpore. Sta civilna in kulturna kvaliteta tako na dnu vrednostne lestvice tudi v novi demokratični Sloveniji?

Ob albumu impresionistov si zaznamujem, kaj bi si sam izbral. Izbral pa bi Monetovo *Pristanišče v Argenteuilu*, Sisleyevo *Louveciennes - Marly z vrha*, Signacov *Bulvar Clichy v Parizu* (z njegovim čudovitim snegom …).

Četrtek, 10. februarja

Nekaj malih blagoslovov ta dan.

1) Čudovita prozornost jutranje poti v Sevnico, srh jutra na vodi Save in na drevesih (v knjižnici sem zaman iskal neki Žižkov članek o religiji).

2) Nazaj grede na vlaku srečal Internuncijevo vdovo (»Grem na božjo pot na Kurešček«): v filmu o meni je pogrešala razborski zvonik …

3) Telefonski klic od upokojenega profesorja tehnike Jožeta Hlebanje o tem, da je njegova stara mama bila nečakinja misijonarja Lavtižarja, meni posebno dragega lika v moji Baragovi biografiji.

Umrl je ljubi »Igralec« v mojem zadnjem romanu Janez Filipič, župnik na Vipavskem. Pisava njegovega božičnega voščila je že bila krhka in kolebava.

Še en sad onega TV prikaza: slikar inž. Goran Horvat iz Rečice pri Savinji mi pošilja, pospremljen z lepim pismom, svoj album *Sveto pismo Stare zaveze*. Kar agresivna ustvarjalnost ob starozaveznem gradivu, v mogočnosti zamaha in poteze. Nenehna navdihovalna moč svetih knjig! Zahvalil se mu bom s pismom in z romanom.

Sobota, 12. februarja

Potem ko mi je moj domači kritik skritiziral zapis o prof. Janezu Dolencu, za katerega me je bila zaprosila gospa Demšarjeva, sem napisal novega in ga tudi odposlal.

S Kapele nama g. Hribernik pošilja zbornik *Med vrelci, mlini in klopotci* (življenjepisi Radenčanov in okoličanov). Pošiljko je pospremil z ljubeznivim pismom, kjer se spominja najinega obiska. Kako lepo je dobiti pozdrav iz Slovenskih goric …

Med sprehodom do Partizanskega prehoda Zora: »Koliko misliš, da bo nama Bog dal še živeti skupaj?«

Ponedeljek, 14. februarja

Petnajst odstotkov mladih Slovencev je brez smisla življenja, kakor slišim na predavanju dr. Polajnarja. Kaj pa onih 85 odstotkov ? Koliko med njimi jih ima smisel, ki je res smisel?

Nedelja, 20. februarja

Med poslušanjem Markovega evangelija zamisel črtice; po onem fantastičnem čudežu, za katerega je bilo treba spustiti mrtvoudnega skozi razkrito streho, se ljudje razidejo, dva delavca pa začenjata spet pokrivati streho. In se pogovarjata o dogodku … Posebno o tistem Kristusovem: »Kaj je laže: reči 'Odpuščam ti grehe' ali 'Vzemi svoje ležišče in pojdi!'?«

Ko popoldne hočeva čez polje proti Savi, je v zraku ona grozljiva praznična, ki se pojavi pred nevihto. Dejansko gre nad naju od Čelovnika grozeča oblačna gmota, ki pa, ko se po tveganem sprehodu vračava, čudežno postane eno samo sinje nebo …

Četrtek, 24. februarja

Zdravnik- misijonar Bresciani, sin slovenske matere, poklanja Slovenski akademiji znanosti in umetnosti pet milijonov sit v fond za preučevanje naše stare literature, menda najraje Janeza Svetokriškega.

Umrl ekonomist Bajt, ki je s svojim *Dosjejem* pretresel Slovenijo. Pred Boga je stopil s knjigo resnice. Sam sem knjigo dobesedno popil in občudoval njen pripovedni rez in kar leposlovno navdihnjen slog. Druga velika knjiga resnice o povojnem komunizmu poleg Kocbekovih povojnih dnevnikov. Jo bodo sestavljalci šolskih antologij upoštevali? To zasluži že s stilnega vidika, kaj šele zaradi vsebine.

Dinamični gospod Lampič mi s svojim avtom tako rekoč odriva vasi kakor jagode na nekem zemeljskem

rožnem vencu, jagode iz streh in dreves: Žužemberk, Grmada, Dobrnič, Dvor, Smuka, kočevarsko pokopališče Altlag v svoji presunljivi zapuščenosti, z osivelimi nagrobniki in golimi tratami …Kočevje.

Nini, nepozabni brat, je bil kot prekomorec dodeljen Gubčevi brigadi in je tik po vojni hodil po teh ulicah. V veliki škofovski cerkvi - ja, Kočevarji so računali na svojo škofijo, na svojega škofa in katedralo -, bom prisostvoval maši zanj.

Župnišče. Rečica Rinža. Na poti na predavanje mi gozdar g. Prelessnik razlaga kraj.

Predavanje je v ožjem prostoru, kjer se je zbralo kakih dvajset ljudi, med njimi je profesorica. Vtis, ko da govorim neki neozaveščeni tihoti, ki ne reagira niti na pasuse, ki drugje vžgejo … Saj, nisem v kakšni dolini na Gorenjskem, to je opustošena dežela, eno od misijonskih področij povojne Slovenije …

Zakuska s kočevskim prekajenim sirom in cvičkom. Listanje po knjigi o uničenih kočevskih cerkvah, uničenih več kot od turških vpadov.

Ogled galerije kiparja Jarma. V dar mi pokloni enega svojih križev: s tvojim reliefom iz hrasta bo stal v moji delovni sobi.

Na poti nazaj g. Lampič pazi, da mu vožnje ne bi prekrižavala divjad, peljeva se namreč skozi samoto. Nekje na visokem vidim luči Hinj, vasi z nesrečno slavo, potem ko je požig doživela od partizanov. Sicer se kar naprej pogovarjava z voznikom. Nedeljnikov je v kraju 10 odstotkov, k verouku hodi polovica otrok. Sprašujem o Hočevarjih, o nemški manjšini, ki je več stoletij živela v teh gozdovih, pa jih je vojna razpršila po svetu.

»V New Yorku je Hočevarjev 2000,« mi pove voznik. »Ko prihajajo v stari kraj, poljubljajo pragove hiš svojih staršev. Škofu Jegliču so očitali nacionalizem, ker ni bil naklonjen zamisli kočevske škofije, sicer pa so imeli svoje nemške duhovnike. Katedralo jim je načrtoval arhitekt dunajske mestne hiše …«

Nedelja, 27. februarja

Na poti v Trst branje Eliotovega dela *Krščanstvo in kultura*. Od njega sem si mnogo obetal, ker od Angleža pričakujem smisel za realnost. Pa sem naletel na abstraktno umovanje, ki me pri pesniku, ki ga normalno mora navdihovati intuicija, še bolj čudi. Med pošto najdem pismo Ivana Zupana, salezijanca v Mariboru, ki se ganljivo zahvaljuje za poklonjen roman. Igor Škamperle pa mi poklanja svojo knjigo o renesansi. Razveseljivo je, da se med zamejskimi intelektualci najdejo tudi ljudje, ki gredo v univerzalnost kulturne problematike. To nas dviga iz folklorne ravni, h kateri se manjšinski človek nagiblje.

Zora je dobila kakšno čestitko za vlogo v filmu, kar ji bo ublažilo bolečino, ki ji jo je povzročila ženska neprivoščljivost.

Ponedeljek, 28. februarja

V reviji *30 Giorni* kardinal Ratzinger govori o krščanstvu kot religiji racionalnosti. To je še bolj prepričljivo ob odmiranju največje mitologije novega veka – komunizma …Sicer pa kako naj bi bilo krščanstvo, ko ne bi bilo odprto racionalnosti, sprejelo grško racionalnost?

Vladimir Frantar

Prijetni nosilci zvoka

Štiriindvajset novih zgoščenk raznovrstne glasbe

To je letna bera, pravo bogastvo glasbe različnih zvrsti, predvsem resne, ki izhaja pod znano in dobro uveljavljeno blagovno znamko Klasika. To so zgoščenke, ki so izšle med dvema kulturnima praznikoma. Tokrat jih je kar štiriindvajset – s področja opere, starejše in novejše resne glasbe, jazza in glasbe za otroke, kar je nov izdajateljski podvig Založbe kaset in plošč RTVS.

Izšlo je kar šest zgoščenk naših opernih pevcev; trije so iz "starejše" generacije, trije iz "mlajše", ki je – tako ali drugače –, aktivna še dandanes.

Obenem je izšla celotna opera *La Bohème* ; s to izdajo so se spomnili stopetdesete obletnice rojstva Giacoma Puccinija.

Tenorist Janez Lipušček je s svojim lepim in nežnim glasom zaznamoval prvi povojni desetletji ljubljanske opere. Debutiral je leta 1941 in se zelo hitro uveljavil. Najboljši je bil v lirskih vlogah, z uspehom pa je posegal tudi po nekaterih bolj dramskih; tako je bil imenitni Laca v Janačkovi *Jenufi*. Velja za našega najboljšega Vaška, čeprav je sam, kot mi je pripovedovala njegova kolegica Sonja Hočevar, zelo, zelo rad pel Rudolfa v Puccinijevi *La Bohème*, ki je bila tudi njegova prva glavna vloga v ljubljanski operi..

Odlično so mu pristajale vloge v Mozartovih delih (Don Ottavio, Belmonte), bil je Vojvoda v *Rigolettu*, moj prvi Alfred v *Traviati* in seveda nenadkriljivi grof Almaviva v *Seviljskem brivcu*, ki ga štejejo za njegovo najboljšo vlogo. Meni je najbolj ugajal kot Des Grieux v Massenetovi *Manon* ("sanje" v drugem dejanju je odpel tako toplo in nežno, da so bili prevzeti vsi gledalci, ženske in moški), a se je zelo dobro izkazoval tudi v karakternih in v komičnih vlogah. Nepozaben je bil njegov Princ v operi Sergeja Prokofjeva *Zaljubljen v tri oranže*; zanj je prejel zelo dobre kritike na zmagoslavnem gostovanju ljubljanske opere na Holandskem festivalu in v Parizu.

Na zgoščenki so posnetki opernih odlomkov iz arhiva Uredništva za operno glasbo na Radiu Slovenija in posnetki Slovenskega okteta, katerega nepogrešljivi član je bil od 1951. leta pa vse do smrti leta 1965.

Operni posnetki segajo od let let 1955 do 1961. Pevca lahko slišimo v nekaj njegovih najznačilnejših vlogah, kot so bile Vašek (*Prodana nevesta*), Nemorino

(*Ljubezenski napoj*), car Berendej (*Sneguročka*), Ernesto (*Don Pasquale*), Don Ottavio (*Don Juan*) in Almaviva (*Seviljski brivec*); dodana je tudi pesem indijskega gosta iz opere Nikolaja Rimskega Korsakova *Sadko*, ki je na odru ni nikoli pel, ker je pač zelo poredko na sporedu. Žal manjkajo Des Grieuxove "sanje" iz *Manon*; posnetek obstaja, zato čudi, da ni našel poti na zgoščenko.

Operne odlomke dopolnjujejo čudoviti, znameniti soli v slovenskih in tujih pesmih, ki jih je Janez Lipuščekprepeval doma in po svetu s Slovenskim oktetom in z njimi navduševal vse generacije glasbenih ljubiteljev (*Nocoj pa, oh, nocoj*, *Večerni zvon*, *Teče, voda, teče* ...)

Zdravko Kovač je sodil v elito štirih imenitnih basov, ki jih je imela nekoč ljubljanska opera (ob njem so bili še Friderik Lupša, Ladko Korošec in Danilo Merlak), in je v petdesetih letih prejšnjega stoletja lahko tako uspešno uprizorila Wolf-Ferrarijevo komično opero *Štirje grobijani*.

Imel je zelo lep glas in bil je odlična odrska pojava. Prvič je nastopil leta 1952 v manjši vlogi Monterona (*Rigoletto*), a se je zelo kmalu uveljavil kot Povodni mož v Dvořakovi *Rusalki*. Bil je zelo mlad pevec, ko je že pel Mefista v *Faustu* (v alternaciji z Danilom Merlakom), Don Basilia v *Seviljskem brivcu*, potem pa je presenetil s tremi negativci v Offenbachovih *Hoffmannovih pripovedkah*, od katerih je bil seveda najbolj impozanten Dapertutto s svojo znano arijo o "žlahtnem kristalu". Pel je tudi Zachario v *Nabuccu* in seveda kralja Filipa v Verdijevem *Don Carlosu*, vlogo, ki je sanjska za vsakega velikega basista. Eden njegovih največjih uspehov je bil tudi Dosifej v *Hovanščini*, ki jo je zložil Modest Musorgski, vloga, ki je, žal, ni nikoli posnel.

Na zgoščenki so zbrane Kovačeve paradne partije (Toas, Dapertutto, Filip in Povodni mož); škoda, da ni nobenega odlomka iz *Štirih grobijanov*, v katerih je zelo dobro odigral in odpel "copatarskega" Cancciana. Spored opernih arij dopolnjujejo zelo doživeto odpeti samospevi J. Gotovca, S. Mokranjca, M. Tajčevića, E. Adamiča, B. Arniča in C. Preglja.

Sopranistka Zlata Ognjanović, ki je kariero začela kot Zlata Gašperšič, je bila ena najvidnejših povojnih sopranistk ljubljanske opere, ki je uspešno prevzemala glavne vloge od starejših kolegic Milice Polajnar, Vilme Bukovec, Nade Vidmar, Vande Gerlovič ... Kot njena kolegica Sonja Hočevar je na začetku pela tudi popevke (izvedla je, med drugimi, eno prvih Sepetovih – *Jesensko* – in tudi popularno Lesjakovo *Ne čakaj na maj*, ki je posneta na zgoščenki kot dodatek).

Zlate Ognjanović se z začetka njene kariere spominjam predvsem v dveh "hlačnih" vlogah – kot Kerubina v Mozartovi *Figarovi svatbi* in kot Siebla v Gounodovem *Faustu*; kasneje jima je dodala še Komponista v Straussovi *Ariadni na Naxosu*. Bila pa je tudi šarmantna Suzana Maranessijevka, "ena zelo lepa laška pevkinja", v Kreftovih *Kranjskih komedijantih*.

Kot odlična lirska sopranistka me je popolnoma "začarala" v vlogi Tatjane v *Jevgeniju Onjeginu*. Spominjam se te odlične predstave iz leta 1959 (petdeset let je minilo od tedaj!) v Leskovškovi režiji in pod dirigentskim vodstvom Boga Leskovica. Gledal sem prvo reprizo; na premieri je bila Tatjana Vanda Gerlovič, na reprizi Zlata – tedaj še Gašperšič. Ob njej so bili prav tako mladostna Olga-Božena Glavak, Samo Smerkolj kot Onjegin in Miro Brajnik v vlogi Lenskega. A glavna zvezda je bila zame gospa Zlata, lepa, mlada, s čistim, zvonkim in odmevnim sopranom in z zelo dobro pevsko tehniko. Njena dikcija je bila ime-

nitna; razumel sem vsako besedo. Bil sem popolnoma očaran in omamljen. Potem je pela še vse najpomembnejše vloge v znanih in manj znanih operah pa seveda svojo znamenito Judit v delu Bele Bartóka *Grad vojvode Sinjebradca*. Spominjam se, da sem to opero v dveh zaporednih večerih gledal v Ljubljani in v Parizu; bolj me je očarala ljubljanska izvedba pod glasbenim vodstvom Milivoja Šurbka in z Zlato Ognjanović ter z Ivanom Sancinom, kot pa pariška z Viorico Cortez in z Ernestom Blancom.

Ognjanovićeva je veliko pela v Mozartovih operah, kar so ga dali pri nas, in seveda v Puccinijevih; tako je bila – tudi na začetku kariere –, čudovita, mlada Lauretta v *Gianniju Schicchiju* pa odlična Mimi in Musetta v *La Bohème* (navadno sopranistke najprej pojejo Musetto in nato Mimi, pri Ognjanovićevi je bilo obratno), v svojih zrelih umetniških letih tudi izvrstna Minnie v *Dekletu z Zahoda* in Giorgetta v *Plašču*. Nepozabne so njene Manon, Margareta, Jenufa, Rusalka in tudi Jenny v *Mahagonnyju* pa Djula in Jaroslavna. Skoraj vse te lepe vloge so posnete na zgoščenki, saj je veliko snemala, žal pa manjka njena odlična Marinka iz *Prodane neveste*.

Sopranistka Olga Gracelj že sodi v kasnejšo generacijo, a je prav tako nosila dolga leta težo sopranskega repertoarja v naši operi. Spominjam se ene njenih prvih vlog; z Vlatko Oršanić je alternirala v vlogi Zofije v Massenetovem *Wertherju*.

Po dolgem študiju v Angliji, kjer si je nabrala veliko izkušenj in znanja, je zablestela kot solistka na našem opernem odru in se kaj kmalu vidno uveljavila. Po igralskem temperamentu me je vedno malo spominjala na Vilmo Bukovec in res je prevzemala njene vloge: Mimi, Manon, Liu, Marinko, Minko, Julijo v *Prešernu*, Grofico v *Figarovi svatbi*, Donno Elviro, a je imela tolikšen pevski razpon, da je lahko pela tudi Gildo, Violetto, Norino … Med njene najlepše vloge sodi Antonija iz *Hoffmannovih pripovedk* in le malo sopranistk me je tako navdušilo v njeni ariji o "grlici beli".

Olga Gracelj je bila tudi dobra igralka, zato se je – z velikim smislom za humor –, uveljavljala tudi v šegavih vlogah; svoj vrh je v tej smeri dosegla kot Rozalinda v Straussovi operet i *Netopir*. Na zgoščenki so posnete skoraj vse njene velike interpretacije, pogrešamo le Margareto in Manon, a njeno pevsko pomembnost potrjujejo, med drugimi, obe ariji Mimi, arija Antonije, arija Violette in obe ariji Liu iz Puccinijeve *Turandot*.

Ploščo zaključuje temperamentni Rozalindin čardaš.

Sopranistka Milena Morača je tudi vsestranska pevka, ki se nikoli ni odrekala resnemu in predanemu študiju svojih vlog, zato je dosegala visoke rezultate in lepe uspehe. Tudi njena zgoščenka to potrjuje; na njej so posnetki od leta 1992 do leta 2003, a ne moremo – žal –, slišati največjih dosežkov, za katere je dobila nagrado Prešernovega sklada, Janáčkove Jenufe in Komponista iz Straussove *Ariadne na Naxosu*. Njena paradna vloga je Violetta, ki je zastopana z obema velikima arijama; bila je tudi odlična Mimi, a na zgoščenki je spontano, živahno odpeta arija Musette iz *La Bohème*. Pomembna je seveda tudi Madame Butterfly, a je svoj sloves dramske sopranistke, v katero se je spontano razvijala iz koloraturne in lirske, opravičila z arijami iz *Nabucca*, iz *Norme* in iz *Trubadurja*. Zelo uspešna je tudi v operetah, kar dokazujeta Viljina pesem it *Vesele vdove* in tudi pri njej Rozalindin čardaš iz *Netopirja*.

Milena Morača je trenutno na tisti pevsko-umetniški stopnji, ko bi – po Komponistu, ki je zdaj že pre-

teklost –, pričakovali Oktavijana, iz katerega se – pri velikih pevkah –, razvije še Maršalica … A *Kavalirja z rožo* na našem opernem odru, v sedanji situaciji, najbrž ne bomo dočakali.

Tudi baritonist Marko Kobal je pevec, ki je zdaj na vrhuncu svoje umetniške poti in bi moral v Operi več nastopati, kot ima možnosti. Pevec s sonornim, lepo obarvanim, lirskim baritonom (ki občasno dobiva tudi dramske razsežnosti), z dobro šolo in s pevsko tehniko, je oblikoval že celo vrsto pomembnih vlog in zgoščenka preseneča ter navdušuje od posnetka do posnetka: Tonio, Nabucco, Rigoletto, Grof Luna, Germont, Renato, Rodrigo, Gérard, Knez Igor in za konec – prava poslastica –, v svetu sicer zelo cenjena in popularna kavatina Aleka iz istoimenske opere Sergeja Rahmaninova (imam jo tudi na plošči velikega basista svetovnega slovesa Nikolaja Gjaurova!). Marko Kobal ima odličen glas za Verdija, a bi ga radi slišali tudi v francoskih operah (Valentin, Zurga, Athanael) in morda še več v ruskih (Onjegin, Jelecki, Grjaznoj) ali celo v nemških (prepričan sem, da bi bil odličen Wolfram v *Tannhäuserju* ali celo Johanaan v *Salomi*). Vse to lahko prinese prihodnost, če bodo "bogovi" naklonjeni razvoju in razmahu operne umetnosti pri nas.

Celotna opera Giacoma Puccinija *La Bohème* je izšla ob stopetdesetletnici skladateljevega rojstva. To je posnetek Opere SNG Maribor iz leta 1983 pod dirigentskim vodstvom Borisa Švare, v zasedbi pa prevladujejo ljubljanski pevci. Med njimi izstopa odlična Mimi – Hrvatica Nada Ruždjak, ki poje v zgledni slovenščini. Zbor in orkester Mariborske opere (zborovodja: Ferdo Pirc) sta na dostojni višini, solisti pa so bili tedaj pri svojih najboljših močeh. Rudolfa lahko Jurij Reja šteje za eno svojih najboljših in najlepših vlog, ki je zelo dobro ustrezala njegovemu zvenečemu, lepo obarvanemu tenorju. Emil Baronik je s pravo mero karakterne zavzetosti oblikoval Marcela in Ivan Sancin je, kot vedno, dobro opažen Collin. V vlogi Musette se je lepo uveljavila Olga Gracelj (kasneje odlična Mimi), ansambel pa dopolnjujejo Jaka Jeraša-Schaunard, Franc Javornik-Benoit, Dragiša Ognjanović – Alcindor, Ciril Dimnik-Seržant in – kot posebno presenečenje –, mladi Janez Lotrič v drobni vlogi Parpignola.

K večini pevskih portretov na zgoščenkah je primerne spremne besede napisal veliki poznavalec in letošnji dobitnik Jurčičeve nagrade Peter Bedjanič (pri Marku Kobalu zelo izčrpen tekst dr. Andrej Misson, pri opernem kompletu *La Bohème* Marjana Mrak).

Plošče so lepo opremljene s portretnimi fotografijami in s tistimi iz predstav. Starejši posnetki so odpeti v slovenščini, kar jim daje še posebno vrednost in čar, mlajši pevci v glavnem pojejo v originalu. Pri večini plošč sta izdajo uredila Mojca Menart in Peter Bedjanič, likovno pa jih je opremil Toni Bukovnik. Izid so omogočili Ministrstvo za kulturo RS, Radio Slovenija, Glasbena matica in donatorji.

Tako je iz leta v leto bogatejši seznam zgoščenk naših opernih umetnikov, starejših in nekoliko mlajših. Pričakujemo, da bodo v tem letu izdali vsaj še zgoščenke Vande Gerlovič, Sama Smerkolja, Bogdane Stritar, Ferdinanda Radovana, Jurija Reje in morda še koga; vse je tudi odvisno od zadostnega števila posnetkov v radijskem arhivu.

Posebno pozornost zaslužijo tudi štiri zgoščenke s Simfoničnim orkestrom RTV Slovenija (Bravo orkester 2, Slovenski klasicizem in barok, Devisions-Delitve in Slovenske zgodbe), Slovenski tolkalni projekt, Takti (Aldo Kumar), Betka Bizjak in Milanka Črešnik (Repliques), Mojca Zlobko (harfa) in godalni kvartet Tartini, Vitja Avsec (Glasba za harmoniko), Mladi virtuozi, 1 (Urška Babič, Danijel Brecelj, Martin Belič), Harfa drobnega dežja (Polona Gantar-orgle, Mirko Božič-ustna harmonika), dve jazzovski izdaji (Big Band Dom in Orkester Ad Hoc), Lojze Lebič (Zborovska glasba z inštrumenti), Pavel Šivic: Kratka večnost (zborovske skladbe) in pevka zabavne glasbe Darja Švajger (nastop v živo s Simfoniki in Big Bandom RTV Slovenija). Posebni založniški podvig je Mavrica otroške in ustvarjalne domišljije, album dveh zgoščenk, s petdesetimi obnovljenimi in s petdesetimi novimi pesmicami Janeza Bitenca; zraven je še pesmarica z notami in z besedili vseh stotih.

Martina Lesar Kikelj

Premišljeni posegi

Ob obnovi poslikav Matevža Langusa v kapeli sv. Lucije, Apolonije in Agate v cerkvi Marijinega oznanjenja v Ljubljani

Stenske poslikave v frančiškanski cerkvi so pred tremi leti končno doživele začetek nujno potrebne obnove. Temačen videz, odraz številnih negativnih dejavnikov, ki so delovali na celotno ostenje, predvsem pa na stenske poslikave v šestih kapelah, je postal že skoraj zaščitni znak frančiškanske cerkve. Vendar navajenost na temačnost in strah pred spremembo v takšnih primerih ne smeta ostati na prvem mestu. Sajasto prašna umazanija na površini, upraševanje oziroma barvna plast, ki je bolj ali manj enakomerno odstopila po celotni površini, omet mehke konsistence in popolnoma spremenjen videz originalnih fresk so velik izziv za vsakega restavratorja.

Z letom 2006 se je v kapeli sv. Lucije, Agate in Apolonije v cerkvi Marijinega oznanjenja v Ljubljani začel pilotski restavratorski projekt pod okriljem Restavratorskega centra Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Poslikane površine v kapeli, ki meri v globino 3,60 m, v širino 7 m in v višino približno 8 m, obsegajo skupaj okoli 110 kvadratnih metrov stenskih poslikav slikarja, freskanta Matevža Langusa.V obdobju 2007–2008 je bila obnovljena kapela sv. Valentina, ki je bila restavrirana kot druga po vrsti, ta čas pa obnavljajo kapelo sv. Pashala Bajlonskega. Osnovni gabarit ostaja z manjšimi spremembami pri vseh kapelah enak.

Frančiškanska župnijska cerkev Marijinega oznanjenja v Ljubljani ima predhodnico v cerkvi in samostanu avguštincev -eremitov, ki so prišli v Ljubljano že pred letom 1314.[1] Sodi med najpomembnejše primere baročne arhitekture na Slovenskem. V to vrsto jo štejemo najprej zaradi njene prostorske zasnove, saj je pomembna dvoranska cerkev s stranskimi kapelami v ladji in z enako širokim prezbiterijem. Dvoranska zasnova je povsem italijanskega tipa brez empor nad pasom kapel, kakršne poznamo pri nekoliko starejši cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Prav posebno vrednost pa pripisujemo tej cerkvi zaradi njene fasade, daljnega odvoda Albertijeve stvaritve v Firencah. [2]

Devetnajsto stoletje je glede ohranjenega dokumentacijskega gradiva bogatejše, predvsem imamo iz tega časa prvič v merilu izdelan tloris cerkve s samostanom. Načrt je datiran z letom 1815. Na njem so tudi točno razvidne lokacija loretske hišice, ki je stala v prezbiterijalnem delu, ter velikost cerkve in njena obodna oblika.[3]

Notranjost cerkve do sredine 19. stoletja ni bila poslikana in je »*svoj zidni okras dobila šele po Matevžu Langusu*«. Med letoma 1845 in 1855 je Matevž Langus poslikal stranske kapele, prezbiterij in ladjo. Zgodovino svojega dela je zapisal na zahodni steni na koru v dveh vzporednih napisih v nemškem in slovenskem jeziku.[4]

V letih 1925–33 je poslikave v kapelah restavriral Matej Sternen. »*Znal se je vživljati v starejšo umetnost ter prilagajati historičnim prijemom tudi kot zaslužen restavrator in kopist, ki se je ves čas srečeval z izročilom starejšega in gotovo tudi baročnega slikarstva, obvladoval pa je tudi tehniko freske.*«[5] »*/.../ Frančiškanska /.../ cerkev dobiva svetlobo od zgoraj, ima banjast svod; pa tudi tukaj slikarija ne povzdiguje arhitekture, temveč tlači notranjščino, ker je vse preobloženo. Posebno mogočno se vidi pri ti cerkvi pročelje, kajti pred uhodom*

[1] Božo Otorepec, *Samostani v srednjeveških rokopisih*, Katalog k razstavi Arhiva Slovenije, 1993, str. 50.

[2] Načrt v knjižnici frančiškanskega samostana ter v Arhivu Slovenije, Zbirka načrtov 1/5 Frančiškanski samostan

[3] Nace Šumi, *Prenova fasade frančiškanske župne cerkve Marijinega oznanjenja v Ljubljani,* 1992–1993.

[4] France Stele, *Marijino vnebovzetje pri frančiškanih v Ljubljani,* Kronika slovenskih mest, 1935, str. 221.

[5] Milček Komelj, Sternenova baročna poslikava v ljubljanski frančiškanski cerkvi; *Frančiškani v Ljubljani*, 2000, str.

ima terase s stopnicami, kar že samo po sebi povzdigne cerkev. Pročelje je čisto italijansko, in v nobeni organski zvezi z notranjščino /.../«[6]

Stanje stenskih poslikav pred restavratorskim posegom

Poslikava v kapelah je izvedena v tehniki prave freske, ki delno prehaja v tehniko secco. Pred začetkom restavratorskih del je bila izdelana ocena stanja poslikave, vendar je bila poslikava poškodovana v tolikšni meri, da ni bilo moč z gotovostjo trditi, da gre za tehniko fresco buono, kljub temu, da viri iz različne literature to potrjujejo: »*Langusova glavna dela so: v* fresko tehniki*: kupola v stolnici (1834) ter oboki in kapele v franč. cerkvi (1845-55) /…/«*.[7] Kljub pisnim virom, da gre samo za fresco buono, pa po začetnih restavratorskih delih lahko z gotovostjo trdimo, da se je Langus vendarle posluževal mešane tehnike.

O mešani tehniki fresco in secco govorimo takrat, ko je barva nanesena na podlago v več plasteh. V tej tehniki so pri nas slikali Quaglio, Jelovšek, Lerhinger, Langus, itd. Ti ometi so solidni in dobro držijo.[8]

Opisana tehnika je lahko solidna in obstojna le v primeru, če so bili pri nastajanju freske uporabljeni dovolj kakovostni materiali. V primeru kapel v cerkvi Marijinega oznanjenja v Ljubljani temu ni bilo tako, saj je bila kakovost ometa zelo slaba. Groba in fina malta nista bili pripravljeni po standardih, ki so veljali in še veljajo, poleg tega pa je bilo nekaj dodatnih dejavnikov, ki so pripomogli k izredno hitremu propadanju fresk.

Viktor Steska je v knjigi *Slovenska umetnost* zapisal, »*da omet za freske v kapeli ni posebno dober, ker je v njem preveč peska; omet je zato razpadljiv in freske se ne morejo dolgo ohraniti.*«[9]

Ob prvem ogledu, z omejeno dostopnostjo tudi ni bilo opaziti vtisnjene risbe v svež omet, ki je značilnost prave freske, ker je bila barvna plast prekrita s plastjo sajasto prašne umazanije. Barvna plast se je uprašila v tolikšni meri, da se je risba (vsaj na daleč) popolnoma izgubila.

Poleg slabe kvalitete ometa je leta 1895 potres na freskah naredil ogromno škode. Vse kapele in oboki so bili zato v tem času restavrirani. Po doslej ugotovljenih podatkih iz literature in arhivov naj bi bili na poslikavah v kapelah izvedeni štirje večji restavratorski posegi. Leta 1882, komaj štiri desetletja po nastanku, je Janez Wolf na novo poslikal kapelo sv. Frančiška Asiškega, eno izmed obeh prvih, ki ju je poslikal Matevž Langus. Vendar se tudi Wolfova tehnika (zaradi bolj ali manj znanih razlogov) ni izkazala za preveč obstojno.

Drugi restavratorski poseg na vseh poslikavah sta izvedla dunajska slikarja Kastner in Kleinert neposredno po potresu.[10] Na poslikavi je po podatkih iz literature poleg osnovnega restavriranja ogromno preslikav, kar je opazno na prvi pogled tudi danes. Restavratorja se nista omejila le na dopolnitev poškodb, dovolila sta si preslikati dobršen del originala v prezbiteriju in ladji. Nekoliko bolj obzirna sta bila pri obnovi poslikav v kapelah. Kljub vsemu ni znano, v kakšnem obsegu je bilo restavratorsko delo izvedeno. Uporabila sta tehnično neprimerne oljne barve. Danes je to opaziti tudi kot neenakomerno reakcijo slikovne površine na aplicirana čistilna in utrjevalna sredstva.

V letih 1925–1933 je poslikave v kapelah restavriral tudi Matej Sternen, ki je veljal za restavratorja z visoko sposobnostjo prilagajanja historičnim prijemom. Dobro pa je obvladoval tudi tehniko prave freske. Še danes je konsistenca ometa zelo trdna in obstojna.

Zadnji restavratorski poseg na poslikavah v kapeli sv. Frančiška Asiškega je bil narejen leta 1972 pod vodstvom restavratorja Franca Kokalja s sodelavci. Ponekod je morala biti poslikava agresivno čiščena z neprimernimi sredstvi oziroma orodji (videz zmečkanine). Plast nečistoče oziroma sajasto prašne plasti daje poslikavi spremenjen, temačen in nejasen videz, ki ponekod spominja na negativ. Določeni deli poslikave so zaradi potemnelosti izgubili prvotno globino in delujejo zelo ploskovito. Vse kasnejše preslikave so za odtenek ali več temnejše, lahko so potemnele, več možnosti pa je, da se je na nerestavriranih predelih nadaljeval proces propadanja ter odpadanja mikrodelcev barvne plasti, kar posledično pripelje do svetlejšega videza poslikave. Kalcitne površine umetniških predmetov, kot na primer stenske poslikave in kamniti kipi, so večinoma zelo izpostavljene propadanju. Med najbolj škodljive naravne dejavnike, ki vplivajo na propadanje barvnih slojev stenskih poslikav v notranjosti cerkva, spadajo nihanja temperature in relativne vlage, ki imajo za posledico pojav kondenza na površini. Ob prisotnosti žveplovega dioksida v zraku, ki je vodotopen, je kondenz na površini rahlo kisel in topi površinski sloj. Ob izsuševanju pride v prvi fazi do izločanja kalcijevega sulfita in nadalje z oksidacijo do kalcijevega sulfata. Pri tem procesu se v strukturo samega barvnega sloja na po-

[6] Fedja Košir, O razlagah baročne arhitekture pri nas, Janez Flis, *Stavbinski slogi / zlasti krščanski*, Ljubljana, 1885, str. 140.

[7] France Stele, Marijino vnebovzetje pri frančiškanih v Ljubljani, *Kronika slovenskih mest*, 1935, str. 221.

[8] Miha Pirnat, Tehnike stenskega slikarstva na slovenskem, *Varstvo spomenikov XVI.*, str.53.

[9] Viktor Steska, Slikarstvo, *Slovenska umetnost I. del,* Družba sv. Mohorja, 1927.

[10] France Stele, Marijino vnebovzetje pri frančiškanih v Ljubljani, *Kronika slovenskih mest*, 1935, str.221.

vršini ujamejo tudi prašni delci iz zraka, kar ima za posledico temnenje celotne površine. Dodaten efekt te pretvorbe je tudi zmanjšanje vezivnosti in upraševanje površine.[11]

Vzroke, zakaj je poslikava na oboku nekoliko slabše ohranjena kot poslikave na stenah, je treba iskati tudi v samem postopku slikanja. Miha Pirnat st. omenja, da je bilo stene laže poslikati v pravi frescotehniki, ki je bolj obstojna, medtem ko je bilo na obokih takšno delo teže izvedljivo, saj se je tam slikovni omet hitreje posušil in je moral slikar uporabiti seccotehniko.[12]

Poseben problem predstavlja talna vlaga, ki se vzpenja visoko po ometu in s seboj nosi vodotopne soli, ki se sčasoma, ko voda izhlapeva, izkristalizirajo pod barvnim slojem zunanje fasade in pod barvnim slojem samih poslikav v notranjosti ter v notranjosti ometa. Zaradi sposobnosti navzemanja in oddajanja vode volumen izkristaliziranih soli zelo variira, kar povzroča propadanje in odstopanje ometa in barvnih slojev.

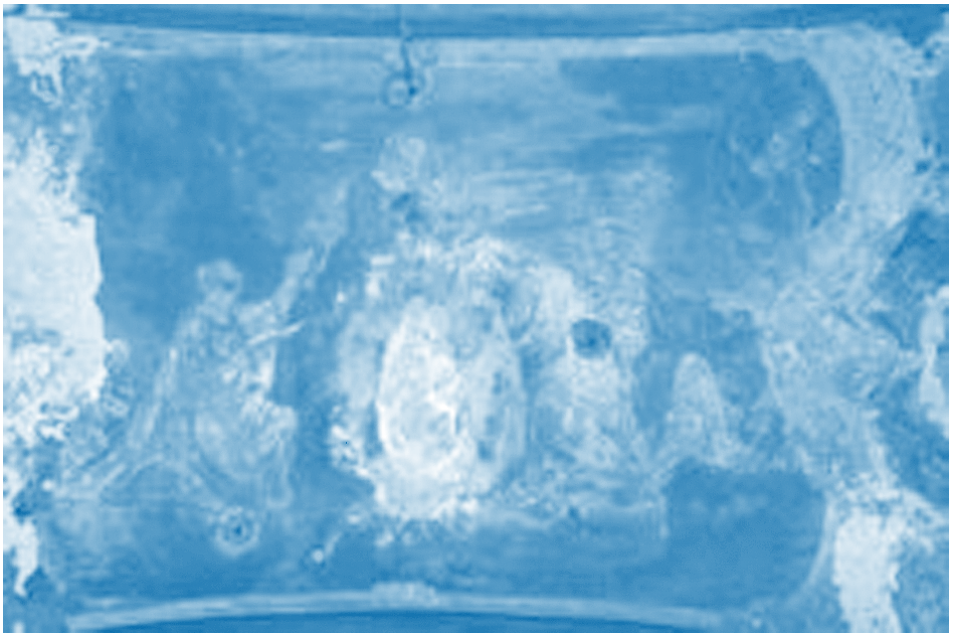
Ker notranjščina dolgo časa ni bila poslikana, je bil omet direktno izpostavljen različnim dejavnikom onesnaževanja: saje sveč, izpušni plini iz zunanjega prostora, prah, razna umazanija, mrčes, mikroorganizmi, itd. Vse to kaže, da so stari zidovi prepojeni z organskimi izparinami, z žveplovim dioksidom in s podobnim. Osnovni nosilec za freske v frančiškanski cerkvi je bil že v osnovi »okužen«. Kljub temu, da so bili stari ometi odstranjeni ter da je bil nosilec temeljito izpran, ostajajo v fugah snovi, ki pripomorejo k hitrejšemu propadanju fresk. Pri iskanju krivcev za propadanje fresk se ne smemo omejiti le na notranjščino, temveč ima velik pomen tudi pravilno izdelana in vzdrževana fasada. Dolga leta je bila namreč fasada izpostavljena delovanju različnih dejavnikov onesnaževanja: kislega dežja, dimnih plinov kurišč in avtomobilskih izpušnih plinov, ki s svojimi agresivnimi sestavinami povzročajo počasen razpad vseh gradiv na fasadi. Posebej nezaželeno je njihovo delovanje na stenske poslikave. Kljub temu, da so stenske poslikave v notranjosti, je zunanji vpliv ogrožajočih dejavnikov preko nosilca prenesen tudi v notranjost, le da so posledice delovanja nekoliko drugačne. Fasada je bila obnovljena leta 1992; s tem je bil vsaj eden od negativnih dejavnikov za nekaj časa odpravljen.

Potek dela

Zaradi ogrožajočih faktorjev je treba stenske poslikave bolj ali manj redno vzdrževati, med drugim tudi z restavratorskimi posegi. Danes je že običajno,

[11] Polonca Ropret, Frančiškanska cerkev »Kapela – stenske slike« Ljubljana, *Poročilo o preiskavi materialov*, Ljubljana, oktober 2006.

[12] Miha Pirnat, Tehnike stenskega slikarstva na slovenskem, *Varstvo spomenikov XVI*, str.53.

Obočna poslikava kapele sv. Lucije, Apolonije in Agate pred restavratorskimi posegi

da pred vsakim konservatorsko-restavratorskim posegom dobimo čim več podatkov o kemijski sestavi slikarskega materiala (sestava slikovnega ometa; arriccio, intonaco, pigmentov, itd.) Če so pigmenti, barvila ali veziva spremenjeni, je treba te spremembe ovrednotiti, kajti za sam restavratorski poseg je pomembno razumeti vzrok, zakaj je prišlo do kakršnihkoli sprememb.

Na samem začetku restavratorskih del so bili odvzeti vzorci materialov barvnih slojev in ometa za prvo analizo slikovne površine. Ugotovljena je bila količina soli v slikarski površini in v ometu, izdelana je bila analiza posameznih pigmentov. Dobljeni rezultati so namreč vplivali na določitev smernic za utrjevanje in čiščenje poslikav. Na podlagi najrazličnejših poskusov, ki so bili izvedeni v prvih dveh mesecih v prvi kapeli, so sproti nastajali zapiski v obliki delovnega poročila, na podlagi česar so nazadnje izdelali natančnejša poročila o utrjevanju stenskih poslikav. Prva restavratorska dela so zajemala: sondiranje, preizkuse različnih metod odstranjevanja nečistoče, ugotavljanje stopnje in vrste poškodb, določanje konservatorsko-restavratorskih postopkov s pripravo receptur, materialov in vsega potrebnega za nemoteno nadaljnje delo s celotno restavratorsko ekipo. Pred postavitvijo delovnih odrov je bila natančno izmerjena celotna kapela (ortofoto), izdelane so bile fotografije kapele. Na podlagi fotografij je bil izdelan računalniški izris celotne poslikave z vsemi detajli (figure, arhitektura …), potreben za dokumentiranje vseh izvedenih restavratorskih postopkov. Skozi celoten restavratorski postopek se je sproti izdelovala dokumentacija, sprva v pisni, nato v računalniški obliki. Med restavratorskim delom je bil izveden tudi postopek termografije, ves čas posega pa je potekal monitoring. V restavratorsko delo je vključenih več različnih projektov, med drugim laboratorijsko ter (*in situ*) vrednotenje učinkovitosti in uporabnosti različnih utrjevalcev pri stenskih poslikavah.

Restavratorska delovna ekipa izvaja osnovne konservatorsko-restavratorske postopke po predhodnih pripravah ter pod nadzorom strokovnih služb in posvetovalne komisije.

Kmalu bo zaključen restavratorski poseg v tretji kapeli. Izbrane metodologije čiščenja in utrjevanja ter uporaba primernega veziva za retuširanje so se v treh letih izkristalizirale. Od velike izbire tehnologij čiščenja in utrjevanja, so neustrezne in neuporabne za Langusove poslikave v tej frančiškanski cerkvi vse, ki se kakorkoli niso izkazale za najbolj optimalne. Tako je šele v tretji kapeli kombinacija metodologij in tehnologij optimalna in najbolj v praksi preizkušena, kar pa ne pomeni, da je iskanje zaključeno in da smo zadovoljni z rutino dela. Čaka nas še ogromno interdisciplinarnega dela znotraj različnih strokovnih inštitucij, ki lahko vedno pripeljejo do boljših rešitev. Gre za vsesplošni razvoj na področju restavratorstva.

Obočna poslikava kapele sv. Lucije, Apolonije in Agate po restavratorskih posegih

»Najslabši je umik, politična abstinenca«

Pogovor z Ljudmilo Novak, predsednico stranke Nova Slovenija in evropsko poslanko

Ljudmila Novak je svojo politično pot začela z vstopom v Novo Slovenijo – krščansko ljudsko stranko, leta 2000. Od 2000. do 2004. leta je bila članica Sveta stranke. Leta 2001 je postala županja občine Moravče. Leta 2004 je bila na prvih evropskih volitvah v Sloveniji na listi Nove Slovenije izvoljena v Evropski parlament. Od leta 2001 do 2002 je bila članica predsedstva Skupnosti občin Slovenije. Leta 2004 je postala tudi predstavnica občine Moravče v Združenju podeželskih občin EU. Od 2001. do 2004. leta je bila članica Kongresa lokalnih skupnosti Sveta Evrope. Na 2. rednem kongresu NSi v Novi Gorici je postala podpredsednica Nove Slovenije. Leta 2008 pa je bila na predčasnem volilnem kongresu NSi izvoljena za predsednico Nove Slovenije.
V Evropskem parlamentu je Ljudmila Novak članica Odbora za kulturo in izobraževanje in članica delegacije pri Skupni parlamentarni skupščini AKP-EU. Je tudi nadomestna članica v Odboru za regionalni razvoj. Podrobneje si njene aktivnosti v Evropskem parlamentu pogledate na www.ljudmilanovak.org.
Je poročena in mati treh otrok. Z družino živi v kraju Imenje pri Moravčah.

Kako in zakaj ste zašli v politiko?
Najprej sem se ukvarjala s kulturo, saj sem po poklicu profesorica slovenščine; kasneje sem postala tudi predsednica Kulturno izobraževalnega društva Limbar Moravče. Vodim dramsko skupino, za katero pišem igre in jih tudi režiram. Sodelovala sem tudi pri občinskem glasilu, kjer sem bila članica uredniškega odbora, nekaj časa tudi urednica. Tako so me ljudje v občini lahko tudi bolje spoznali. Ko sem bila še članica Krščanskih demokratov, potem pa Nove Slovenije, so me v stranki nagovarjali, naj kandidiram za županjo. Najprej se za to nisem ogrela, na izrednih volitvah leta 2001 pa sem le kandidirala in zmagala, prav tako na rednih volitvah leta 2002. Ta funkcija je bila zame na začetku zelo zahtevna, saj nisem imela nobenih tovrstnih izkušenj. V prvem mandatu je bila večina svetnikov proti meni, kasneje pa mi je uspelo pridobiti večino na svojo stran. V naslednjem mandatu sem delala veliko lažje in po mnenju mnogih tudi zelo uspešno.

Zakaj prav v politiko? Svoje ambicije bi verjetno lahko uresničevali tudi kako drugače?
Politika me je vedno zanimala, tudi v moji družini smo vedno spremljali dnevno politično dogajanje, moj oče je bil ustanovitelji SKD v Šentilju, ustanovitelj Nove Slovenije, občinski svetnik, vedno je bil zelo angažiran za razvoj kraja. Ker želim živeti tradicionalne slovenske in krščanske vrednote ter na podlagi tega delovati tudi v politiki, mi je bila stranka SKD, potem pa Nova Slovenija, najbližja.

V politiki je procentualno zelo malo žensk. Kje je, po vašem mnenju, vzrok za to?
Eden izmed vzrokov je zagotovo v tem, da se ženske malo manj zanimajo za politiko kot moški oziroma manj pogosto želijo kandidirati za določene funkcije, še zlasti zato, ker je to sprva prostovoljno politično delo. Ženske se čutimo tudi bolj odgovorne za dom in družino. V Novi Sloveniji imamo kljub temu veliko članic, lahko rečem, da jih je kar polovica. Ženske

smo bolj pripravljene delati v ozadju, kot pa se riniti v ospredje.

Kot poslanka v Evropskem parlamentu pa imate priložnost spoznati, da je zastopanost žensk v skandinavskih deželah, s Finsko na čelu, veliko višja. Kako to?
Tam je tudi zakonodaja drugačna in družbo prisili, da tudi ženske kandidirajo in so izvoljene, saj mora biti pri njih razmerje med spoloma uravnoteženo. Prepričana sem, da so ženske, potem ko neko funkcijo sprejmejo, kljub začetnemu oklevanju, zelo zavzete in marljive pri svojem delu. Prav zato se mi zdi škoda, da je pri nas tako malo žensk na političnih položajih. Razmerje v zastopanosti obeh spolov v politiki bi moralo biti bolj uravnoteženo.

Obstajajo tipična moška in ženska vprašanja v politiki, politične teme, ki jih odpirajo bolj moški, in drugačne, bolj ženske?
Res je, da so ženske bolj naklonjene socialnim temam, zdravstvu, kulturi in izobraževanju. So pa tudi ženske, ki delajo na področju gospodarstva, energetike, vendar manj pogosto kot moški. Prav je, da na političnih funkcijah moški in ženske sodelujemo in tako zaobjamemo vse probleme, ki nastajajo v družbi, in da ženske prispevamo svoj pogled na njihovo reševanje.

Kako je v vaši politični skupini v EP, kolikšen delež žensk je tam, so tam tudi moške ali ženske teme?
V Evropskem parlamentu je približno 31 odstotkov žensk. Res je, da sem tudi sama protestirala v času, ko smo izbirali predsednike in podpredsednike odborov, saj tudi v Evropski ljudski stranki ni zadostne zastopanosti žensk. Imamo tudi odbor za ženske, prva podpredsednica parlamenta Evropskega parlamenta je tudi ženska, je pa na teh pomembnih položajih precej manj žensk kot moških kolegov.

Je to drugače v bolj liberalnih strankah?
Ne, ne bi rekla. Na splošno lahko rečemo, da so ženske manj zastopane na vodilnih mestih v parlamentu.

Kako vi konkretno uravnavate svoje vloge kot predsednica stranke, kot evropska poslanka, kot žena in mati; doma imate kmetijo … Kako vam gre vse to od rok, kako ste organizirani?
Doma moramo biti zelo dobro organizirani, delo si med seboj razdelimo. Otroci so že odrasli in doma tudi precej pomagajo. Zanimajo se za politiko, zato sodelujejo tudi pri delu stranke. Če je vsa družina vpeta v vse to dogajanje, je zagotovo lažje. Vsi otroci so samostojni in znajo poskrbeti zase, a kot družina smo zelo povezani. Velikokrat pa mora kakšno delo dlje časa počakati, da pride na vrsto. Na srečo me pri moji funkciji podpira tudi mož, ki je prav tako politično aktiven, zato me razume, ko moram na različne sestanke. Vedno pa ni lahko, saj nam za skupno preživljanje prostega časa in družinsko življenje ostaja le malo časa.

Ocenjujete, da je Evropska unija v teh petih letih v Sloveniji kaj vplivala na enake možnosti med spoloma; govorimo o višini plač, o diskriminaciji zaposlovanja žensk po porodu; Slovenija je glede tega dobila opomin.
V Sloveniji smo ženske v boljšem položaju kot marsikje v Evropi. Če primerjam samo Belgijo in Slovenijo: tam imajo samo tri mesece porodniškega dopusta. Glede varstva otrok je zagotovo v Sloveniji bolje poskrbljeno. Na to problematiko v Evropskem parlamentu kar naprej opozarjamo. Evropska komisija že dela strategijo za združevanje poklicnega in zasebnega življenja in v mnoge dokumente vključuje enako plačilo za oba spola. V Sloveniji je ta razlika razmeroma majhna, devet odstotkov, ponekod drugje pa celo dvajset odstotkov in več. Osebno se zelo zavzemam za to, da bi v Evropi uvajali takšno politiko, ki bi bila čim bolj prijazna družini in da bi bilo možno usklajevanje družinskega in poklicnega življenja. Ampak tukaj gre za celoten dogovor družbe, ne le za dogovor med moškim in žensko. Gre za dogovor zakonodajalca, delodajalca, gre za sodelovanje celotne družbe. Demografija, kot največji problem Evrope, ne more postati samo izziv za moškega in žensko, ampak je to problem celotne družbe, zato se ga moramo lotevati celostno. Na to sem opozarjala v različnih nastopih, na srečanjih z ministri in s Komisijo. Država mora poskrbeti za razne zakonodajne rešitve in ugodnosti, npr. ob odhodu na porodniški dopust, delodajalec pa mora te možnosti uporabiti oziroma upoštevati. Ker varčujemo pri otrocih, bomo imeli vedno dražjo družbo. Leta 2025 bo že en zaposleni na enega upokojenca. Naložba v otroke, v izobraževanje, je dolgoročna naložba, ki se družbi povrne. Če pa gledamo kratkoročno, je pa bolje, da sploh nimamo nobenega otroka.

Novembra 2008 ste bili izvoljeni za predsednico stranke in tedaj ste izjavili, da volilni izid še ne pomeni konca, ampak začetek. Ste pri sebi analizirali vzroke za takšen izid?
Eden od glavnih vzrokov je ta, da se je slovenski politični prostor zelo razdelili na levico in desnico: na tiste, ki so želeli, da ostane Janša na oblasti, in na tiste, ki so podprli Pahorja. Kot koalicijska partnerica smo bili v senci večje stranke. Zdi se mi, da se nismo znali narediti dovolj vidne, prepoznavne. Kljub dobrim ministrom, poslancem … Tudi vloga predsedni-

Fotoarhiv Nova Slovenija

ka je na teh volitvah odigrala zelo pomembno vlogo. Prepričana sem, da je naš bivši predsednik dr. Bajuk kot minister zelo dobro delal, vendar njegovega dela mediji niso prikazovali objektivno, mi pa ga tudi nismo znali dovolj dobro "prodati". V času finančne krize pa slišim vse pogostejše ugotovitve, da je bil dr. Bajuk najboljši finančni minister do sedaj. Čedalje bolj sem prepričana, da je zamenjava oblasti v času krize za narod zelo tvegano dejanje.

Vam je bila šola tudi delo v Evropskem parlamentu? Ko je bil Borut Pahor izvoljen za evropskega poslanca, je bil sprva precej nezadovoljen, kasneje pa je priznal, da si je tam nabral veliko izkušenj za svoje nadaljnje politično delo.

Če si evropski poslanec, vidiš drugačen politični pristop in dobiš širši pogled na Slovenijo, zato znaš vzpostaviti drugačen politični dialog. Odnosi v slovenski politiki so napeti. Tukaj gre za več konfliktnosti, manj sodelovanja med opozicijo in koalicijo. V Evropskem parlamentu pa so te razlike veliko manjše in veliko lažje je sodelovati s političnimi nasprotniki in iskati skupne točke.

Slovenski kristjan se je pred osamosvojitvijo velikokrat pritoževal, da nima svojega mesta na slovenski politični sceni. Z demokratizacijo slovenske družbe se je to bistveno spremenilo. Kdo je vaša volilna baza? Lahko rečemo, da je član vaše stranke tudi že avtomatično kristjan?

Če bi vsi kristjani volili krščansko stranko Novo Slovenijo, potem bi bili mi absolutni zmagovalci volitev. /smeh/ Kot smo videli, tudi kristjani različno volijo. Izidi zadnjih volitev so pokazali, da je veliko volivcev abstiniralo, ker ni bilo zadovoljnih z razmerami v politiki. Umik iz politične aktivnosti, bodisi kot aktivni član stranke bodisi kot volivec, ni prava rešitev. Treba je z vsemi čutili slediti dogajanju, preverjati stranko, kateri si dal svoj glas, ter jo po volitvah nagraditi ali pa kaznovati. Najslabši pa je umik in pasivnost ter izgovor, da so vsi politiki enaki, da vsi enako delajo. Jaz sem prepričana, da je med strankami neka razlika. Kristjani so bili do neke mere nezadovoljni z družbo in politiko, kjer se samo kregajo. Začutili so nezaupanje do politikov ali do strank in se zato umaknili. Škoda! Kristjani pa tudi nimamo tako dolgoletnih izkušenj na političnih funkcijah in v strankah, kot jih ima levica, ki je bila na političnem prizorišču navzoča ves čas po vojni. Zato ima tudi kadre. Le če imaš razpoložljive funkcije, lahko v večji meri razvijaš tudi svoje politične kadre. V štirih letih vlade so se vladne stranke kadrovsko zelo okrepile z mladimi in sposobnimi strokovnjaki. Po zadnji menjavi oblasti pa je imela levica kadrovske težave in je snubila celo nekatere ljudi iz prejšnje vlade.

No, ampak od osamosvojitve je minilo že skoraj dvajset let …
Kdo je pa toliko let vladal v Sloveniji? LDS, in to 12 let, v teh letih je lahko zgradila svojo bazo kadrov, ki so jih imeli po vseh ministrstvih. Desnica pa se je po zmagi na volitvah soočila s problemom kadrov. Ne zato, ker ne bi imeli sposobnih ljudi, ampak ker nismo imeli toliko izkušenj na področju politike.

Je ta kadrovski manever pod novo vlado prav tako »krut«, kot je bil pred štirimi leti?
Glede na vse obljube, ki jih je dajal premier Pahor, kako ne bo kadrovskega cunamija, lahko zdaj vsak dan ugotavljamo, da to ne drži. Kdor ima denar, ima tudi oblast, zato levica nastavlja svoje kadre v gospodarstvu, kjer je le mogoče. Kdor pa ima denar, ima tudi medije in veliko lažje vlada, saj le-ti v precejšnji meri ustvarjajo javno mnenje.

Ali ni to nekaj »normalnega« v politiki?
Meni se zdi to logično in normalno na političnem področju in za politične funkcije. Ne zdi pa se mi logično za strokovne službe, kjer morajo biti strokovni sodelavci politično lojalni trenutni politični oblasti, delati pa morajo strokovno in odgovorno, ne glede na svojo politično pripadnost. Menjave na gospodarskem področju pa so prav tako lahko dvomljive in sumljive. Aktualna politična oblast ljudi, ki jih je nastavila na določene položaje, tudi ščiti, ker ima od njih koristi.

Se to ne dogaja tudi v drugih evropskih državah pri zamenjavi vlad?
V tistih, ki izhajajo iz socializma, prav gotovo, medtem ko v drugih tega državnega lastništva v gospodarstvu praktično ni, zato take države ne morejo tako neposredno vplivati na gospodarstvo in kadrovske nastavitve v njem.

Toda z gospodarsko krizo se vrača tudi vloga države v gospodarstvu?
Izkazalo se je, da je bilo poslovanje na finančnih trgih in v gospodarstvu premalo nadzorovano in brez etičnih načel. Kriza je nastala zaradi prevelikega pohlepa nekaterih menedžerjev in trgovcev. Davek plačujemo vsi.

Lojze Peterle meni, da se mora desnica v Sloveniji šele zgoditi. Je po vašem mnenju tudi tako?
Volilno bazo vidim v ljudeh, ki imajo podobna načela, kot jih živim in uresničujem sama pri svojem delu v politiki. Prizadevam si za ohranjanje tradicionalnih slovenskih in demokratičnih vrednot, kot so družina, narodna kultura, tradicionalna vera, kulturna dediščina, solidarnost in pravičnost, skratka, tiste vrednote, ki so nas oblikovale kot narod in ki imajo trajno vrednost. Naši potencialni volivci so ljudje, ki jim veliko pomeni družina, dom, domovina. Želimo podpirati takšno gospodarstvo, ki deluje na podlagi strokovnih in etičnih vrednot, v katerem se spoštuje delo in odmerja pravično plačilo. Ljudje na desnici smo preveč nepovezani, premalo ambiciozni in družbeno aktivni, da bi ponovno in z lahkoto prišli na oblast. V času osamosvajanja Slovenije je bilo veliko zagnanosti, volje in obetov, da bomo živeli v bolj demokratični in svobodni družbi. Sedaj je vnema precej popustila in mnogi kristjani so se umaknili iz politike v prepričanju, da se ne da nič spremeniti. Kristjani se moramo ponovno vprašati, ali želimo odločanje o naši prihodnosti povsem prepustiti drugim ali bomo ponovno zavihali rokave, stopili iz pasivnosti in soobli kovali našo prihodnost.

In kaj je to desnica?
V Novi Sloveniji smo domoljubi in bolj desno od sredine, nismo pa skrajna desnica, kjer so nacionalisti. Zavzemamo se za slovenstvo, ker želimo, da bi se na tem delu sveta Slovenci ohranili kot narod. Nisem proti drugim narodom. Želim, da se tukaj ohrani slovenska beseda in kultura. Nacionalisti pa so negativno nastrojeni do drugih narodov, do drugih kultur. To pa mi nikakor nismo.

Za nami je leto medkulturnega dialoga, hkrati pa je slovenska stvarnost tudi življenje Slovencev zunaj državnih meja; v mislih imam tradicionalne slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem; v mislih imam slovensko ekonomsko in politično emigracijo; v mislih pa imam tudi nove manjšine, še zlasti v tem delu Slovenije, ki meji na sosednjo Hrvaško. Kakšne so smernice vaše stranke na tem področju?
Nova Slovenija si je precej prizadevala za izboljšanje življenja in uresničevanje pravic slovenskih manjšin. Tudi za to, da bi naši izseljenci dobili svojega zastopnika v Državnem zboru. Za Slovenijo bi bilo lahko zelo pozitivno, če bi se Slovenci, ki so Slovenijo zapustili zaradi gospodarskih, socialnih ali političnih razlogov, vrnili v Slovenijo, če to želijo. Velikokrat pa pri nas prevlada občutek, da Slovenci raje podpiramo druge priseljence, kot pa slovenske izseljence, do katerih imajo nekateri tudi sovražen odnos. Pomislite samo na našega bivšega ministra dr. Bajuka, s čim vse so ga zmerjali: domobranec, Argentinec ipd.. Menim, da smo Slovenci na tem področju storili premalo, da bi povezali Slovence v domovini, zamejstvu in tujini.

Kako globok je vzpon iz Hude jame do narodne sprave? Je to za vas pomembno politično vprašanje?
Dokler ne bomo obelodanili, zapisali in priznali vse resnice o vojnih in povojnih dogajanjih, sprava ni mo-

goča. Če bomo še naprej prikrivali zločine in se delali, da je to bila neka malenkostna napaka, storilce pa razglašali za narodne heroje, bomo ostali na poti narodne razdvojenosti. Tukaj so svojci nedolžnih žrtev, ki še vedno trpijo zaradi izgube svojih dragih, še bolj pa zaradi laži o njihovi nikoli dokazani krivdi. Najbolj žalostno pa je to, da kljub premnogim jasnim dokazom o zločinih, mnogi še vedno verjamejo v pravljice o velikih zmagovalcih in junakih ter obžalujejo, da ti junaki niso pobili še več tistih, ki jim niso bili po volji. Medtem ko so Svet Evrope, Evropski parlament in druge institucije komunistične režime že zdavnaj obsodile za storjene zločine, se v Sloveniji še vedno pretvarjamo, da je komunizem omogočil preživetje slovenskega naroda. Komunizem je slovenskemu narodu prizadejal vsestransko škodo, od katere si, žal, še dolgo ne bomo opomogli. Na tej točki bi se moral slovenski narod, še posebej pa mlade generacije, upreti laži in zahtevati resnico ter ponovno združitev Slovencev, ne glede na versko ali politično pripadnost. Zavedati bi se morali, da smo bili kot narod žrtev, najprej fašizma in nacizma, potem pa še vrsto let komunizma. Sedaj pa želimo zaživeti kot demokratičen in svoboden narod, ki ceni vse svoje pripadnike, ne glede na versko ali politično pripadnost.

Kaj vi kot članica skupine za manjšine v Evropskem parlamentu konkretno naredite za to, da se odnos sosednjih držav do naših manjšin spremeni? Kako učinkoviti ste lahko pri tem?

Sama delam v skupini za manjšine v Evropskem parlamentu tako, da pogosto opozarjam na težave slovenskih manjšin v Italiji, na Koroškem, v Porabju. Slovenija ima glede manjšin, ki živijo pri nas, najvišje standarde. Zato pričakujemo, da bo tako tudi z našimi manjšinami v sosednjih državah. Podpora manjšinam bi morala biti vzajemna. Ko je Avstrija predsedovala Evropski uniji, je bil v Evropski ljudski stranki tudi Wolfgang *Schüssel, ki je govoril, kako si bo Avstrija prizadevala za večjo demokracijo ipd. Postavila sem mu konkretno vprašanje:* Kako naj mi Slovenci to verjamemo, če vemo, kako nedemokratično se postopa s slovensko manjšino na Avstrijskem Koroškem? *Ko smo imeli ob koncu predsedovanja v Odboru za kulturo predstavitev dosežkov avstrijskega predsedovanja, sem protestirala in ministru dejala, da v te dosežke ne verjamem, ker doma v Avstriji niso naredili ničesar proti kratenju pravic slovenske manjšine na Avstrijskem Koroškem. Takrat mi je veliko avstrijskih poslancev ploskalo. Tudi sami so bili nejevoljni zaradi tega, ker se je Avstrija tako obnašala in se sklicevala na Haiderja.* Ko se je zgodil požig jasli v Trstu, sem v parlamentu prav tako opozorila na to. O tem so poročali tudi mediji. Opozarjala sem na zatiranje makedonske manjšine v Grčiji. Evropski parlament nima izvršilne oblasti, pač pa zakonodajno. Mi lahko opozarjamo na določene kršitve, predlagamo rešitve, odpiramo oči,...

Kaj pa izbrisani? Okoli 25.000 ljudi, pravijo na ministrstvu za notranje zadeve. Ali niso tudi oni neke vrste manjšina brez pravega statusa?

Kot vemo, se je takrat oblikovala nova slovenska država. Tedaj je bilo na voljo precej časa, da bi si vsi lahko uredili svoj status. Vemo, da je bilo veliko takšnih, ki tega niso želeli storiti. Razumem tiste, ki zaradi takšnih ali drugačnih upravičenih razlogov tega niso mogli narediti. Zato zagovarjam stališče, da je treba preučiti vsak primer posebej in dejansko ugotoviti, zakaj si kdo ni uredil statusa. Mnogi so v začetku dvomili v samostojno Slovenijo. Ko pa se je izkazalo, da bo Slovenija uspešna in priznana država z višjim življenjskim standardom kot v drugih republikah bivše Jugoslavije, pa so nekateri želeli priti nazaj. Večina od teh ljudi, ki so ostali tukaj, že ima urejen status. Zelo pa sem začudena nad tem, da je zdaj, pod to vlado, naenkrat število izbrisanih tako naraslo. Bojim se, da bo to imelo za Slovenijo tudi hude finančne posledice in da gre za kupovanje glasov volivcev. Dvomim tudi v to, da si sedanja vlada tako zelo prizadeva za pravičnost, saj v primeru zamolčanih žrtev in povojnih pobojev ne kaže nikakršne vneme po popravi krivic.

Ponovno kandidirate v Evropski parlament ...

Da. Kandidirava Lojze Peterle in jaz na prvih dveh mestih, potem pa še ostalih pet zelo kompetentnih kandidatk in kandidatov. Naredili bomo vse, kar je v naši moči, za najboljši rezultat na volitvah. Sama sem se v Evropskem parlamentu veliko naučila. V odboru za kulturo in izobraževanje sem bila tudi zelo aktivna in tudi tri krat glavna poročevalka pri sprejemanju različnih dokumentov v korist mladih in za spodbujanje bolj kakovostnega izobraževanja. Dosedanje izkušnje bi mi zagotovo zelo koristile pri nadaljnjem delu. Volivci pa imajo vedno zadnjo besedo.

Nova Slovenija je bila z zmago na prejšnjih evropskih volitvah veliko presenečenje. Takrat niste pričakovali takšne podpore?

Takrat sem bila še županja in sem bila nad izvolitvijo zelo presenečena. Upam, da bo Nova Slovenija odličen rezultat prvih evropskih volitev tudi letos ponovila.

Kako kažejo napovedi? Za zdaj je Evropska ljudska stranka z evropskimi demokrati največja politična skupina v Evropskem parlamentu?

Politične situacije v posameznih državah se nenehno spreminjajo. Nihče z gotovostjo ne zna napovedati končnega izida. Evropske volitve imajo drugačne zakonitosti kot pa državnozborske ali lokalne. Na

zadnjih državnozborskih smo videli, da je bilo zelo pomembno, kdo je predsednik stranke, manj pa sam kandidat. Odločilno vprašanje je bilo, ali bo zmagala desnica ali levica. Za evropske volitve je bolj pomembna oseba in koga vidijo volivci kot primernega za delo v Evropskem parlamentu in ga prepoznajo kot evropsko usmerjenega politika.

V kampanji za evropske volitve vedno prevladujejo notranjepolitične teme. Verjetno bo tako tudi letos? Spor s Hrvaško? Katere teme bodo pri Novi Sloveniji v ospredju?

Sama bi si želela, da bi bile v ospredju bolj evropske teme. Volilna kampanja je največja priložnost za to, da ljudje spoznajo, kaj se pravzaprav na evropski ravni dogaja, o čem se tam odloča, katere so prednosti članstva v EU. Hrvaška je hkrati evropska in izjemno pomembna slovenska tema. Menim, da mora priti do nekega dogovora, vendar pa nisem za popuščanje samo zato, ker bi nam v Evropi rekli, da moramo biti Hrvaški naklonjeni – to ni pravi način! Menim, da mora vsaka država zagovarjati svoje nacionalne interese. Prav pa je, da Slovenija vztraja pri neki razumni, pravični rešitvi tega problema, isto pa pričakujem tudi od Hrvaške.

Pogovarjali sta se
Marjana Lavrič in **Barbara Zrimšek**

Ljudmila Novak s kolegoma med vodenjem seje v Evropskem parlamentu

Učilna zidana

Pogovor z akad. Sašo Vugo ob 190-letnici šole na Mostu na Soči

Je morda šola na Mostu, ki ste jo obiskovali, imela na vašo odločitev za poklic, povezan s kulturo, kakšen vpliv?

Šola na Mostu je bila zakotna, primitivna obrtnija za izdelovanje bedakov. Naše imenitne učitelje, na primer legendarnega Rakuščka, so pahnili čez mejo. Ali revno upokojili. Ali razgnali na skrajni jug Italije – in prav od tam, iz teh pokrajin klasičnih analfabetov, je prihajal *posebno žlahten* učiteljski kader. Spominjam se svojih zmedenih, ubogih učiteljic: Vsaka je pripotovala z udrtim pletenim kovčkom. In v slehernem kovčku je bila tudi staromodna nočna posoda, poslikana z venčkom skrbno prepletenih gloksinij. Kmalu je vaški glas vedel zaupati, da se zjutraj, še v mraku, kradoma tu, tam odškrne polknica. In se v koprive dol pod hišo nekaj tihcema odlije – kaj, sem pa pozabil. Gospe so nam prinašale visoko učenost. Na primer: Ugasila je svetilko. Izza katedra ukazala: *Prosimo ljubljenega dučeja, naj nam da luč!* Ko smo ga lepo, v zboru prosili, je zavrtela stikalo. In – luč je bila! Ko je učiteljica vstopila in smo vstali, je sledil pozdrav dučeju. Potlej molitev (bilo je po konkordatu z Vatikanom). Petje fašistične ode mladosti (*Giovinezze*) – seveda smo jo peli, hote, velika večina pač nehote, ker je poznala le nekaj laških besed, v italijanščini, kakršno uporablja Ciril Kosmač pri svojih norčkih v *Tantadruju* (*božorno, boserna*). Skoz *vse* razrede smo imeli eno samo knjigo. Naslov: *Libro e moschetto – fascista perfetto* (*Knjiga in puška – popoln fašist*). O kakovosti tega rimskega zmazka ne kaže izgubljati besed. V pritličju, v temni, zatohli sobi s sprhnelim podom pa je bila nakopičena dragocena, zavržena dediščina prejšnjih rodov: Velik (potlačen) globus. Vrči za vlaganje – notri pa, v rožnato motni tekočini, modrasi, gadje, jegulje, ribe, žabe. Gobe. Močeradi. V beraču za krompir je bil droben galvanometer ali kaj. In še ducat podobnih priprav za nazorni pouk. Čez to so bili vrženi trije stenski zemljevidi. Nagačena sokol, hermelin. Dva platnena zvitka z narisanimi poljskimi pridelki. Pa majhna garderoba za nastope (polcilinder, frakec, galoše, orožnikova suknja na medeninaste gumbe, sprehajalna palica z belim koščenim ročajem) – enkrat samkrat sem odprl v to slovensko šolsko mrtvašnico, pa me še danes zaboli. Omenil sem nično znanje italijanščine. Sam sem jo dobro govoril, do narečij, saj sem se od jutranje do večerne trobente družil z vojščaki, ki so zasedli naša skednja, stog (bolj se je napenjalo proti Jugoslaviji, več jih je bilo. In narobe – bili so pa zmeraj). Ob našem gornjem vrtu nad sotočjem so skoz vse moje otroštvo imeli kuhinjo: Dolgo, težko mizo za razsekavanje govejih četrtin. In dva štirikotna, velikanska kotla. Kurili so z metrskimi poleni. In hiša, polna letoviščarskih (zlasti tržaških predmestnih) klepetulj. In izba, ki so v njej posedali uradniki, financarji, trgovski potniki, ko so čakali na goriški avtobus *Ribi* (*č* mu je moral odpasti). Ta je takrat hrumel le do Mosta in vsakič obrnil pred našo hišo – jesenskega dne je prišel šolski nadzornik: Zamorjena, čehovska figura s starinskim celuloidnim ovratnikom. Čeprav je bil kímav, dobroten, je učiteljica spominjala na strte vilice: Vse je od strahu sršelo z nje. Nadzornik je opominjal na sveto reko Sočo, od zmeraj italijansko, *duce je zanjo prelil kri iz 42 ran!* Nam odkril, da so v Soči ribe. In vprašal razred: *Kaj pravzaprav delamo z ribami?* Malokdo ga je razumel. Naredila se je huda tišina – ko je učiteljica prhnila v saharinasto sladkobo. In vzdrgetano pokazala name: *Morda bi pa ti, Sandrino, odgovoril?* Vstal sem in vzkliknil: »Lovimo jih, menda!« Nadzornik je zadoščeno pokimal: *Prav, lovimo. Vendar kako se imenuje priprava, ki jih z njo lovimo?* Sandrinu se je vprašanje zazdelo smešno. Zamrmral je: »*L'amo*, trnek!« Nadzornik se je obrnil v učiteljico: *Odlično, gospodična! Čestitam! Le tako naprej!* Nam pokimal. In skrivljeno, počasi odšel s svojo zguljeno aktovko. Sledila mu je srečna senca – naša učiteljica. Odšel čez kamnito vežo, ki je dišala po amoniaku (stranišča z razpokanimi turškimi luknjami so bila v pritličju levo od vhoda). Posušenem črnilu. In starem prahu. Zunaj, no – zunaj je proti cerkvi rastel mogočen kostanj, ki so z njega padali ježasti plodovi, da smo se z njimi obmetavali. Spomladi pa prelepi, debeli majski hrošči. Tam prek, nad cesto, je bil breg s skrbno negovanim sadnim drevjem (vpliv učitelja Rakuščka). Desno se je razprostiral, do konca zanemarjen, razmršen, šolski vrt, znamenit po

tem, ker je ležal nad rimskimi termami, tlakovanimi z mozaiki. Rabili so jih vojaki in trgovci, utrujeni od napornih jež. Arheologi so izgrebli nekaj bronastih nožičev, ki so si kopalci z njimi ostrgavali svaljke blata in umazanij s telesa. Vrh vrha, tik pod pokopališčem, je kot zmečkan klobuk samevala grobarjeva kajža. Ah, da, tako imenovani *ravnatelji*. Medtem ko se priimkov učiteljic ne spominjam, se dveh ravnateljev spomnim: Poklapanega, plešastega Materassa (*Žimnica*). Zanj sem se zmeraj nekako bal, da bo na lepem umrl. Ostal mi je v pomnjenju kot ukrivljena, že malce napokana palica za biljard, ki so nanjo nataknili biljardno kroglo. Zlasti pa po žalostnem incidentu: Da bi nam natančno pokazal, kako je D'Annunzio s svojimi legionarji junaško zavzel Reko, je začel tekati okrog katedra. In do vrat. Pa zajécnil: Od razburjene vneme mu je izpadla proteza. Ker je bil tudi zanič oči, jo je v krogih, na široko iskal. Jo na lepem pohrustal s podplatom – otrdel. Zavzdihnil. Sédel. Skril obraz v bele dlani. In zaihtel kot šolarček. Nikoli več ga nismo videli. Drugi je bil Premáte, trd fašist. Urejen. Strogega obraza. Ljubimskih brkic (Clark Gable). Imel je čedno, odljudno ženo. In nesrečo s hčérjo Mirello – plavolasa mongoloidka, zmeraj s pentljo v laseh, stara komaj nekaj let, je prežala pri stanovanjskem oknu prvega nadstropja desno. Mahala z italijansko platneno zastavico (s primerno *licenco* sem jo skiciral v romanesknem triptihu *Kobariško zrcalo*). In nas vsakič vreščavo ozmerjala in polila z vodo, če smo prišli od župnišča gor preblizu ob šolskem zidu. Mislim, da je ta učiteljski cvetober, že na pogled beden, bil med nami zelo nesrečen. In mi smo bili zelo nesrečni z njim. Italijani so v svoji historiji nepričakovano začutili potrebo, da bi nam, barbarom, *prinesli kulturo.* Prinesli so kaj? Oj, Bog, ne, ne – niti sence vpliva name ni bilo od te mostarske šole.

Ali je bila le domača vzgoja tisti notranji nagib, poslanstvo, ki ste ga začutili v sebi?

V nekem zborniku (o primorskem mučeniku, profesorju Zorku Jelinčiču?) piše, kako je moj oče zaupal prijatelju: *Kar z mojim sinom naredi v enem tednu italijanski učitelj, popravim jaz v samo enem, deževnem popoldnevu.* Ni imel težkega dela. Pomagala mu je manjša, izbrana knjižnica – še hranim prvotiske naših klasikov, ki jih je nosil v maistrovskem nahrbtniku na Koroškem (Župančičevi *Samogovori* imajo podpis *Mali Šentvid, 2. februarja 1919*). Dva tonika pomnim za slovensko trdnost družine: Gregorčičevo *zlato knjigo* 1882. In, iz istega leta, *Zgodovino Tolminskega* Simona Rutarja. Pa čudoviti izbruh čitalnic (po češkem vzoru): V ljudi so zasejale toliko zdravja, da ga znanost (še) ni dovolj analizirala. Imeli smo salon za prireditve – 1915. so ga zažgale italijanske granate. Zdaj je tam gostilniški berjač. Vanj so k *bésedam* prihajali

Saša Vuga (Albert Leš, 2001)

Gregorčič. Pripravnik Pregelj. Doktor Tuma. Celo znamenita arheologa Szombathy in Marchesetti, ki sta odkrivala mostarsko nekrópolo. *Sviralo* se je na *glasovir*. Nastopalo. Na letaku s Pregljevo pesmijo sem v NUK prebral: *Recitovala bode gdč. Vida Vuga* – Simon Gregorčič! Srh me strese: Če ga ne bi bilo, ki nas je krepil za suženjske dni (Verdi, zbor sužnjev iz *Nabucca*) do leta 43? Ali bi rod na Primorskem obstal tako pokončno? Oče, ob pesnikovi smrti dijaček v Gorici, mi je pravil, kako so ljudje klečali, bil je mrzel november, ves čas, vso pot – iz mesta. V nepretrgani verigi gor do *gričká*, kot je Gregorčič v neki pesmi rekel Svetemu Lovrencu. In jókali ob cesti, ki je po njej prihajala črna kočija. Alojz Gradnik pa je zapisal: *Iz roda v rod gre z materinim mlekom!* Do 1915. smo začeli postajati nekaj. Po 1918. pa na màh postali nič – ko sem se rodil, zjutraj je bilo snega do kolen, me kalabrijski škribar prek ceste na županstvu (pri Maregu) ni hotel zapisati v matično knjigo za Aleksandra – Bog ne daj za Sašo (oče ga je prinesel iz Rusije). *Imamo že enega Aleksandra tam onkraj!* Homunkulus je cikal na Karadžordževića. Oče se je začel upirati z Makedonskim – oni ga je zavrl: *Ta ni bil Italijan!* Potlej z Volto. Z Manzonijem. Celo z Borgijci, dokler ni oné milostno pritisnilo svojih čačk na papir. Želodec se mi obrača. Kdor jih ni pokusil, zahrbtnih, umazanih, parfumiranih pa, ta ne ve. Že samó njih ošabno gledanje zviška čez nas – sraka zvrh podrekáne glave Mark Antonijevega spomenika! Gregorčič, pač: Ker so

nam kot ricinus vlivali v grlo svojo kulturo, smo se mi čvrsto oklenili svoje. Pomnim: Spoštovanje do naših pesnikov, pisateljev je dobesedno vzplamenelo. Pa saj drugega od Trubarja naprej tudi ni bilo – kakšna raztrglina bi zevala na obsoškem kulturnem zemljevidu, če se pred 125 leti ne bi rodil Ivan Pregelj. Pred njim pa nesrečni velikan Simon Rutar (ki je Pregelj iz njega izšel) – petsto let praznine bi kot zmrzel veter velo v deželo. Petsto let za vekomaj pod nič zasutega vsegà. Zakaj edino pero ustvarjalca lahko približa čas od mrtvih, drugo je traktat. Potlej Bevk – prvič sem ga srečal 1936. Z očetom sva stopala proti Modréjcam. Na lov. Preletale so naju shirane snežinke. Zvrh klanca se je zrisal mož v dolgi suknji. Gledal je dol. Negiben. Na Sočo. *Fránce Bevk,* je oče zašepetal: *Iz ječ so ga spustili*. »Kaj pa je ukradel?« sem vprašal. Suh, gorjup očetov vzdih: *Oj, mili Bog!* Potlej sta prižgala. Se zakadila v tih pomenek. Vse bolj potihoma sta govorila. Mrzlinci so ju tiho pudrali. Od Soče gor pa redki klici divjih rac. In – mraz. Bevk, iz naših uropanih primorskih dni, ko je že oguljen slovenski molitvenik bil literatura. Bevk in klasični pričevalec *Kaplan Martin Čedermac*. Ali trilogija *Znamenja na nebu*. Ko so drugi bežali v Ljubljano, se je Bevk odpravil iz Ljubljane. Z udobnega uredniškega mesta. Naravnost v fašistične kremplje. Zakaj zavedal se je, kako ga Primorska, do dna ponižana, potrebuje. Za naše, na vsakršno smrt obsojene ljudi je Bevk, in rad ponavljam, bil – božji dar. Pa Ciril Kosmač. Ozrem se dol, k častítljivi *koroški* lipi. Kraljuje nad mojim sotočjem (oče jo je simbolno vsádil, ko se je 1920. vrnil iz zapravljene Koroške na odtrgano Primorsko) – 1947. me je na klopi pod lipo Ciril, partizanski (puščavski) kaki suknjič, kjantarica, suhe dolge nogé, frančiškanske sandale. Slok, čeden. Strmega čela zavoljo dveh plešnih záplat. Nalomljenih obrvi – hoja, ta ga je pa izdajala: Hodil je zibaje se. Stopála metal rahlo ven. Kot zvečine hribovci, ko pridejo, recimo, k maši. Ali na sejem – Tantadruj. Me je, pravim: Učil slovenščino. *Triglav film* je prišel posnet scenarij *Na svoji zemlji*. Gor do podstrešja zasedel našo hišo. Kosmač je tolkel s cigareto med kazalcem in sredincem: »Beri Balzaca! *Strička Ponsa* pa *Polkovnika Chaberta*. Kaj? In beri besednjak! Od besede do besede. Pri vsaki postoj! Pomisli – kot romar na križevem potu!« Prešlo je zadosti let. Bili smo nad Símonovim zalivom. Vseh ne pomnim, Ceneta Vipotnika, Kosmača in debélčkasto, srčkano češko pisateljico pa. Nekaj je tonilo v morje: Mesec? Ali žarometna vaba z ribiškega čolna? Ciril je pravil o Vergeriju, kako je *iz koprske cerkve ukazal vreči pograd z rjuhami, ki je na njih rodila devica Marija*. Šlo je na jutro, ko je nepričakovano zamrmral: *Dovolj mi je vsegà! Odslej bomo pri nas* (pri njem) *pisali samo še pravljice!* In res, kmalu je ob Idrijci nizdol priropotal na štmavrski semènj – *Tantadruj*. Naj jih še naštevam, ki so poskrbeli za *Sandrina* iz tiste mostarske (narobe) šole? »Zmeraj ubiraj svojo stezo – pa naj bo, kakršna že je!« *Dragemu Saši, C. Kosmač,* Sreča in kruh*, 15. oktober 47.* Jah, moj oče – ko pridem opolnoči vkreber, tik Preglja sred zanemarjenega zelenja, k dragemu Svetemu Mavru, me obleti netopir. Oblaja pes. Luna tam zahaja za Kosóvd. Prižgem mu svečo v svečnici – rad je imel toploto in toplino sveč. Spominjale so ga na mladost po kavernah. V zasneženih lesenjačah na Rombonu 1916. Vsakič kakšno rečeva. Včasih celo o barabah s tolminskega komiteja in občine (Rutarji, Čufarji, Staniči), ki so ga z miličnikom odgnali na Kočevsko. V taborišče. Takrat sem prvič slišal kričati (v telefon) sicer tihega Franceta Bevka. Oče, tisti svetli *legionar Vuga* v Prežihovi *Požganici*, se ni več pobral. Ječ je bil vajen – ubila ga je samo ena: Ker je bila slovenska. Spodaj podrhteva Soča pod odejo iz mesečevih lusk. Veliko mu dolgujem. Vest me peče – ker sem mu pred smrtjo premalokrat prisluhnil. Je pa znal pametno izrabiti njegov slikoviti pripovedovanjski dar Andrej Hieng, ko je prihajal iz Ljubljane. In sta noč presedela v naši kuhinji, ob steklenici vina. Ah, leta svobode – preden so postala bebava zavoljo izrojenih, bebavih ljudi.

Kako ste se v času svojega šolanja na Mostu sploh vključevali v kulturno dejavnost? V kakšnih oblikah in ob katerih priložnostih (šolske, javne proslave)?

Kako ste rekli – *kulturna* in *dejavnost?* Za nobeno ne vem. Ker ni bilo nobene več. Italijani (pravim *Italijani*. Ne fašisti) so se podvizali. In zatrli vse, kar je vonjalo po naši kulturi. Razgnali so čitalniško igralsko družino (vodil jo je moj oče). Kulise vrgli pod Mikuževo lopo, tam so prhnele. Spominjale. Bolele – kot vzklika Dante v petem spevu *Peklà*: »Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria«, *ni hujše bolečine, kot je v tegobah spomin na srečne dni.* Spominjal je očetov papirnati kovček z lasuljami. Z lepilnim mástiksom. Z ostanki šmink. Pa z brošuro (1921. jo je *za Primorce* spisal, če se ne motim, Milan Skrbinšek) *Diletantski oder.* Predstave so se odvijale v Mikuževem salonu. Uprizarjali so Jurčiča, Finžgarja. Celó Funtkovo *Tekmo*. Ljudje so daleč od vsepovsod do zadnjega kotička prizadeto sledili dogodkom v ljubi besedi – pa med odmori nič kot s pijačo podpirali igralce. Nepozabno je živela anekdota o učitelju Jožetu Munihu, očetovem prijatelju Pečánu. Sin, narodni junak Dušan, moj mladostni vzornik, bedi dandanes v bronu pred (našo) mostarsko šolo, torej: Pečan je igral ali berača ali Krjavlja ali nekaj podobnega. Od preveč vipavca hrupno na màh zgrmel s kmečke peči (kjer je igrsko *spal*). Pa se hitro pobral. Nesrečo brž vklopil v igro. Morebitno blamažo spremenil v ta dan najbolj pristno zaigrani prizor – in bil hvaljen kot, bi danes rekli, *igralec leta*. So ga pa kma-

lu z vso družino poslali daleč v Italijo. Ko se je upokójil, se vrnil, je z obema fantoma odšel 1942. k partizanom (preživel je – fanta ne). Potlej vse do 1945. nič. Samo nekaj skupinskih kostumskih fotografij po mostarskih hišah. V okvirjih – tudi v naši (Jurčičev *Domen*. Finžgarjev *Divji lovec)*. Nobenih proslav. Eno, no, recimo ji *šolska*, sem gledal na vaškem trgu, ko so *balille* sprejemali v *avanguardiste:* Med Maregovo in Taljatovo trgovino je bil osmréčen oder. Na njem so stali skrepeneli hierarhi, prevezani s trikolornimi štolami. Ljudje spodaj so molíli vanje roke v rimski pozdrav – in še danes sem ponosen nanj: Zakaj moj oče jih je predrzno demonstrativno držal za hrbèt (fotografijo te *veličastne* pajacade mi je pokazal magister Miha Mlinar). Vojaški tekstil, ažebljáne čevlje, pasove, namenjene mostarskim *avantgardistom*, je potlej neke noči gruča partizanov, pravili so jim *ribelli*, mi pa *četaši*, prišla povezat v bale. In pod vodstvom Pečanovega Dušana odnest skoz Drobočnik v hrib. Jah, *ribelli* – tisti, ki je v njih zavrelo (kot vre briška *rebula*). Ah, da, še ena veselica je bila: Prišla sta dva »komika«. Oponašala čebeli. Brenčala. In si pljuvala v obraz. Pa prodajalec *listkov sreče*. Delila jih je opica na verigi. In loterija, samo enkràt – lekarnar Clauséro (Klavžar), lekarno je imel v današnji lekarni, pod neberljivo ploščo protomediku Muzniku, je zadel zanikrno italijansko puško *flobert* (na ducat metrov je nesla četrt metra desno). Enkrat samo je prikorakala iz Tolmina garnizijska godba. Smrdela je po slamnjačah. Po starem znoju. Nam pod netopirji trobentala uro, dve. Odkorakala. In še, ko se je vijoličast avtobusek pripeljal na trg zavrtet Disneyjev film o *Sneguljčici in sedmih palčkih* za družine tehnikov, ki so delali pri zajezitvi Soče, Idrijce – sred bliskanj in pošastnosti v gozdu, ko je s platna vreščala čarovniška graščakinja, se je na vrat na nos ulila pošastna ploha z bliski. In – pregnala kulturo. Več ne pomnim. Ostalo pa mi je v blagem spominu, če ga smem prišteti med *šolske proslave*, prvo obhajilo. Priredili so ga naš dobri Janko Premrl (v zakristiji gôri nas je skrivaj učil slovenskega veronauka – so mu pa kmalu prišli na sled) in župnikovi sestri: Po obredu smo sedli k mizam ob stranskem cerkvenem vhodu, nasproti župnišča, k okusni mlečni kavi z obilnim kosom neverjetno dišavnega (bili smo tešči) Božičevega kruha. Najbrž mi je ta lepa slovesnost ostala tako v spominu tudi zato, ker so nam obljubljali, da bomo z obhajilom postali – *angelci*. In da nam bodo zrasle *repetničice* (še zdaj jih čakam. Kaže, da zaman). Po 1920. (Rapallo) je bilo, skratka, navideznega lovopusta konec. Začele so se strahovite brakade proti Slovencem. Že v Gregorčičevih dneh se je na primer pisálo (Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*), da smo *tako divjaki, tako do dna nevredni, da bi pesnik Dante kdaj prišel* med nas. Res ga nikoli ni bilo (larifari z *Dantejevo jamo!*). Ne zaradi nas – zaradi nas je prišel pozneje. Ponižan v trojanskega konja. V bronu. Za strah! V dneh med vojnama, ko se nam je bližala zares vsakršna smrt. Naš rod je moral neizmerno več plačevati cesarju kot Bogu – celo po shakepearsko (v mesu). Cesar pa je bil zahrbten. Smešen. Grob. In neverjetno neumen. Bil je čas najbolj barbarskega zoperslovenskega divjanja najbolj banalne italijanske (ponavljam: *Italijanske*) oblasti. Čas, ko je žlahtni slikar Tone Kralj v krvnikih, ki mučijo svetega Vida v Šentviškogorski cerkvi, rablju narisal Mussolinijevo lobanjo. In štrlečo, žabasto čeljust. Čas nenehnih surovih poniževanj. Pretenj. Preganjanj. Mučenj. Groženj, kakršno sem na primer slišal, šolar, 1942. leta (ko so zapokale odrešenjske puške Janka Premrla – Vojka) z vladne palače v Gorici iz Mussolinijevih ust: *Bisogna sterminare tutti i maschi di questa maledetta razza* – treba je potrébiti vse moške (ali *samce*) tega prekletega plemena (ali *pasme*)! Skakal je, pajac, po balkonu. Rjovel spod čelade. Zbijal s pestjo – ni slutil, da bo kot zaklana mrhovina kmalu visel, za gležnje pripet, sred Milana. Pa to ni bila cirkuška komedija. Bila je groteskna tragedija. Zakaj od tega klovnovskega goriškega kričanja je umrlo na deset tisoče slovenskih ljudi – takrat je Pregelj izjavil Silvestru Škerlu v pogovoru za časopis: »Ljubim Slovenijo, ker se mi smili.« Oče je rad omenjal kozaški rek: *Kadar se razvijejo zastave, je vsa pamet v trobenti!* Spominjam se, kako je vrh sotočja, pod lipo, zvil cigareto. In po francosko zamrmral, da bo kot *la cigarette des condamnés*, zadnja, obsojenčeva cigareta – pred streljanjem. Perspektive apokaliptične. Čas pa čas grotesk. Čas karikature. Čas iz Francisca Goye – *Odpor, odpor, hvala, Bog, za Vaš pogum, včeraj ste, zastopniki vseh nas, zatiranih Slovencev, pod cesto za Čezsočo zažgali kamiončin, ubili 4 Lahe!* Ta zapis na lepenki je našel Danilo Š. po potresu, ko je v Bovcu prekrival streho. No, jah. Naša Barbara je na univerzi v Salamanci odkrila *špansko lepo Vido!* Vsa je kot slovenska: Pranje plenic. Jokanje. Prihod Mavra – so jo prinesli kompostelski romarji? Oh, koliko je zanimivih vprašanj! Ob njih pa: Bog ne daj, da bi primorskim ljudem kdaj ugasnil zgodovinski spomin.

Kako je bilo s slovensko besedo (govorjeno, pisano, peto) v času vašega šolanja?

Kako je bilo? Tako je bilo: Ni je bilo – primer: Sred Modrejc, v hiši bogoslovca Jožka Kraglja. V Žnidarjevem hlevu. Ali skèdnju (sem pozabil): Kaj smo proslavljali – naš počasni pogin? Ali resda *pohlevni*, pa žilavi odpor? Na levi je máhalo nekaj kravjih repov. Pod nóge so nam lezli kunci. Spredaj je visela ožgana avstrijska vojaška odeja, porisana z rjavimi meandri, v strop pripeta z žico. Mrlela je drobna žarnica, do konca pegasta od mušjih kakcev. Kje smo, kako sedeli, ne vem – vem pa, da je bilo *resno, slovesno*.

Zaradi nevarnosti pred mostarskimi karabinjerji čudno privzdignjeno. In da mi je tiha, vendàr ognjevita deklamacija, ko se je odgrnila odeja, šla, otroku, pod kožo. Se reče: Na jok. Slovensko besedo so pognali *ne v mrak katakomb – v hlev so jo!* Ali veste, da so Bevkove knjige morale izhajati *z italijanskim naslovom* na platnici? Še vidim nad vrati v to mostarsko šolo velike črne osovražene črke *Scuola elementare Dott. Carlo Marchesetti* – nas so vzgajali v nepismence. Za tepce. Za *ščave.* Za *bebaste izdajalce svojega naroda*: Za človeški nič. Tako malovrednemu materialu pa okupator ne da dobrih učnih načrtov. Ne dobrih knjig. Ne dobrih učiteljev. Tak ničvredni človeški material bo okupator tiščal v temò. V barbarstvo. Drugače bi mu postal nevaren. Bi se mu kdaj celo uprl – kot se je Rimu uprl junaški Spartak. Ne pozabímo Mussolinijeve poslanice Grazioliju v Ljubljano avgusta 1942: *Pobijajte razumnike! Narod brez pastirjev je le trop neumnih ovc!* In tako smo pod Lahi sedeli na črvivih klopeh, ki bi bile zdaj stare 190 let. Včasih se vprašam: Kje se je šolal véliki zdravnik Muznik? V Stari Gorici ima ulico, resda kot *Musnig*. V Novi, naši pa seveda – nič. Na kakšni (slomškovski) nedeljski šoli v farovžu? Preglju je domá bilo tesno. Pa je rastel v trikotniku *župnišče*, kjer sta bila harmonij, Fabijanova knjižnica. *Šola* s karizmatičnim učiteljstvom. No, *dom* – tam je trpel hromi ded, svoj čas vojak. S trama je visela vrv, da se je lahko suval prek sobe. Pljuval je. Klel je po nemško (*Pulver und Blei! S*modnik in svinec). In se na tisti vrvi, vsega sit, obesil. Kako je Pregelj cenil domačo besedo? »Verjamem v prihodnost edine naše kulture. In to je *jezik* od Prešerna do Župančiča, naše spričevalo za življenje in naš edini človečanski dokument.« Pregljeva skrb za jezik je mnogim šla na živce (oznaka *pregljevski slog* je celo v *Slovenskem pravopisu 1962*). Je zato Bojan Štih v presoji moje trilogije o Erazmu Predjamskem polemično vzkliknil: *Pregelj je bil manj čudaški v svojem jeziku in metaforiki, kot so bili čudaški njegovi ocenjevalci!* Iz davnin se je kot v Postojni stalagmit delal ta imenitni jezik – kaj delamo pa mi dandanes z njim? Slovenski jezikovni Avgijev hlev je ta čas tak, da bi Herkul moral zapeljati skozenj Idrijco in Sočo hkrati. Jezik za 250 milijonov duš – se Bog zares od naglice ni zmotil, ko je z njim oblagodáril dva milijona nemarnih, vseenostnih ljudi? Saj z njim enako zapojejo *Iliada* kot Vergil. Kot epohalne Avguštinove *Izpovedi*. Kot vampaste Villonove margóte. V njem so Anonímovi *magistri naši* enako bliskaste budale kot v izvirniku (*Pisma mračnjakov*). Z njim še *Hamlet* postane naša *ljudska igra.* Naš *mali* jezik je brezbrežnim Rusom omogočil, prek vipavskega plemiča Žige Herbersteina (*Rerum Moscoviticárum commentarii, 1549,* Moskovski zapiski), da so prišli Evropi v zavest – prej je v zemljevidih, pišejo, pisalo *Hic sunt leones*, tod so levi. Narod, ki si je ustvaril tak jezik, je bil velik. Ničasto pleme si ne more privoščiti takó artikuliranih razkošij. Kako bo v prihodnje? Izza ovinkov prežijo jezdeci apokalipse – 300 let pred našim štetjem je kitajski general učil: *Sovražnika, ki ga ne moreš streti, obdeluj, da bo* v sebi *zgnil!* Francoski pevec Aznavour pa je iz armenskih izkušenj svaril: *Nesreče so ko Turki, lahko se hitro vrnejo!* Kako prav je imel prijatelj Dušan Pirjevec–Ahac, da ni važno, kaj počnejo drugi z nami: *Pomembno je, kaj si prizadevamo sami. Akceleracijo* uporabi pedagog, ko razloži, da telesni razvoj prehiteva dušnega. V meni je bilo tako: Duša je krepila srce, jezik pa je odplavljala Soča. Bolj sem v gimnaziji postajal korekten italianist, manj je ostajalo slovenščine: Jezična vojska na skèdnju. Otroci voznikov (vozili so Vergo, glavnega ravnatelja zajezitve), stanovali so na koncu našega dvorišča. Privlačni otroški časopis *Il Corriere dei piccoli.* Nestrpno sem ga tedensko čakal v Maregovi trgovini – odtujeval sem se. Ko da opolnoči, mesečnik, tonem v reko. *Nezavedno*. Šlo je za proces, ki ga opazujem pri sinovih sorodnikov na avstrijskem Koroškem. Ali na italijanskem Primorskem, na kratko: *Kjer jezik sahne, tam bo s časom usahnilo čisto vse.* Ker ne poznamo njih besede, ne vemo za briljantnost Etruščanov. Za Maje, Inke. Za Ilire. Niti za sosede na Furlanskem – kaj vem: Pavel Diakon, zgodovinar, je s *Historijo Langobardov,* z eno knjigo, vendar *pisano v latinščini*, ohranil medel spomin na svojo državo. Danes nas ti narodi *kot iztrganih jezikov* gledajo iz somraka. Vse je z jezikom odletelo. Mi smo ostali. Pravzaprav – čudež. Zdaj bi si, kajpak z božjo pomočjo, rekel: Čemú sta se prav v tej vasici ob Soči morala prikazati *nebodijutreba* stilista? Drezala sta, tečna, v slovenskega bralca. Ga jezila s slogom. Preglju je slog uničil življenje (slog? Ali Josip Vidmar?). Meni pa – no, jah.

Se vam iz vašega šolanja na Mostu utrne kakšen spomin, ki je do danes ostal v vas posebno močno zapisan, pa če ste se zanj trudili ali ne? Radi bi ga zapisali, da ne ugasne v pozabo.

V pozabo noče koščata učiteljica. Nunasto počesána. Rdeča pod nosom, ker si je pulila brčice – od table je (uspešno) predavala: *La bella calligrafia è la calligrafija degli asini,* lepa pisava je pisava oslov. Budalost sama po sebi ni nevarna. Drugače je, kadar jo ustoličimo. Leta 1948 mi je v Šempetru pri Gorici žlahtni doktor Karel Rutar zaupal knjigo za zdravnike in sodnike *Psychopatologia Sexualis* (trdi punkti so v latinščini): Pa sem uganil, da Darwin ni preučeval makakov, marveč – nas. Včasih se vprašam: Kaj bogati duha? Ga dela čvrstega. Bednega. Močnega. Slabega? Bom zvedel, ko nas bo všilo pod Marijin ptujskogorski kraljiški plašč. Tista mostarska *kaligrafska* učiteljica pa: V Cungov kuk je vsadila *stol* (zaboj za pivo). In lezla v pledu tja gor o mraku, z očmi na Soči, samogovorít.

Prihodnost – zame je v sedanjosti in preteklosti. Anatole France pa: *Edino preteklost je trdna za našo zavest. Je zid, ki nanj oslonimo hrbèt in se zagledamo v* praznino*, ki prihaja: V prihodnost*. Najbrž bi tu kazalo poudariti aforizem o fantu, ki je krenil v komunizem – pa so ga zaprli zaradi potepuštva. Rodil sem se v grd čas. Bolj nesrečnega ni moglo biti. *Nakba* je po arabsko katastrofa. Naša nakba je leto 1920, ko na màh izgubimo Primorsko in Koroško – beseda *strašno* je za tak udarec blažev žegen. In prihajal je ne le židovski, marveč tudi *slovenski* holokavst: Bili smo edini narod Jugoslavije, ki so mu namenili *popolno iztrebljenje*. Naj zapišem, kar zapisujem že ducat let: Zgodovina hrani načrt, ki ga je 1942. visoki okupatorski komisar poslal iz Ljubljane v Rim. Glasi se: *Vprašanje slovenskega naroda se lahko reši po enem od naslednjih načinov: 1. Da ga uničimo. 2. Da ga razselimo. 3. Da ga docela asimiliramo – moramo se edinole odločiti za način*. Slovenija me kdaj spomni na ljubeljski predor: Veselo vozimo skozenj. In vsakič pozabimo, da so ga v coklah, pod okovanimi gorjačami zvrtali sužnji. Pa me prevzame pesem, ki je molitev – *Rož, Podjuna, Zila*. Pesem je Janko Míkula, župnik v Hódišah na avstrijskem Koroškem, spesnil za poročno vezilo 11. junija 1933 mojima tastoma, Rezki Prušnikovi in doktorju Vinku Zwittru (uglasbil pa Pavle Kernjak). Spomin, pravite, ki je do danes ostal v meni *močno zapisan?* Ta – oče je v mostarski šoli izprosil »dopust«. S Postaje sva odrinila (edinkrat so mu dali potni list) nič kot v Ljubljano. Zoprno je rosilo. O, je bilo praznično! Ko da v naju pljuska slavnostna koračnica iz kraljevske *Aide*. Držala sva se kot na ovenčanih indijskih slonih – v zanikrnem vagonu. Ob razbitem oknu. Na sajastih klopeh. Oče mi je v prsni žepèk vtaknil 50 LIT – prvič sem tihotapil. Zadnjič pa, ko sem iz Pariza prinesel Debeljakovega Balantiča (*V ognju groze plapolam,* 1956). In je srbski carinik zasitnaril, kaj je *dramaturg* v dokumentih. Prijazno sem pojasnil: *Hlapec božji*. Duhovnik? *Ne, prerok*. Z očetom sva torej ganjeno prisopihala v obmejno Podbrdo – tam pa se je nebeškost hipoma razsula v klavrnijo: V postajni restavraciji sva srečala gručo opitih kranjskih romarjev, namenjenih v Rim. Vsevprek so kričali: *O, srečni, Primorci, ker živite v državi, ki ima papeža!* Žareli od cvička, klobas – oče je pobledel. Umolknil. Bila je jesen 1938. Naše ljudi so gnali iz tržaškega *dvorca*, imenovanega *Coronéo* (po škofu Tomažu Hrenu), na bazovsko, opensko ali katero že strelišče. Klavnic, namenjenih slovenskemu človeku, je bilo veliko – tu pa *srečni, Primorci!* In kranjska klobasa. Pomnim, da sem tisti podbrški dan grenko dozorel. Decembra smo, ob 75-letnici prepovedi slovenskega jezika, v Slovenski matici predstavili knjigo doktorice Mire Cenčičeve *Beneška Slovenija in njeni čedermaci* – dramatična je bila preskušnja naših duhovnikov: Ostati zvest svojemu človeku ali Vatikanu? Ljubljanska škofija je sprenevedasto molčala. Njen ideolog Ušeničnik je menil: *Naj se Primorci kar poitalijančijo – samo vere ne smejo izgubiti!* Hrvaški škofi (doktor Bauer) so divje branili istrske plebane. Vodja primorskih katolikov, Engelbert Besednjak: *Kranjci so bolj papeški kot bolj papeški!* Rim je kranjsko cerkev preziral. Jo vabil na šolanje v svoje zavode. In ji začinjal možgane (se je 1941. izkazalo ob prihodu Mussolinijevih čet v Ljubljano). Primorci smo ponosni na svoje duhovnike. In na svoje škofe – zakaj Slovenci nismo ponosni na svoje duhovnike. Na svoje škofe? Kako so se Korošci 1919. poslovili od ljubljanske vlade, ki ni hotela podpreti generala Maistra: *Carantani morituri salutamus vos,* ginevajoči Korošci vas pozdravljamo. Zgodovina uči, da se od zgodovine nočemo nikdàr ničesar naučiti. Z Mikuževim stricem, mutastim Francem, sem nastavljal ravšlje v skalah ob Idrijci, nasproti Repêljca. Se kdaj zamislil k reki, ki odhaja, odhaja, bliskava pod sončnimi žarki. Se pa nikoli ne vrne. Kar zgodaj so se zame začele skrivnosti. Se pozneje strnile v velik *Zakaj* – potlej sem se vdal. Pomiril pa ne. Če bi vprašal Čehova, bi ta skromni véliki gospod odgovoril*: Sprašuješ, kaj je življenje? To je isto, kot če bi vprašal, kaj je korenje. Korenje je korenje. Več se ne ve.* Iz mostarske šole sem odšel brez enega odgovora. Je odgovor nekaj let bolščanja v Mussolinija z očmi cirkuškega hipnotizerja na steni? Ali v zmršeni brivski čopič brk Viktorja Emanuela, kralja? Večkrat se opolnoči vračam s Svetega Mavra. Grem vzdolž šolskega vrta (dandanes je sodobno telovadišče). Pokimam dragemu Dušanu, ki v bronu na kamnitem podstavku straži pred našo šolo. Se vnémarno ozrem levo. K *učilni zidani:* Vendar nikdàr z melanholijo, da bi vstopil. Se razgledal po prostorih, ki sem jih preveč let *do kraja v prazno* obiskoval – nikoli. Spominjam se mraza v razredu. Kljub naloženi peči. Pa kako je ravnatelj Materasso nekega jutra eksplodiral. Začel nas je, otroke, zmerjati (iz lastnega obupa), ker smo se rodili v to grapasto, ledeno, pusto deželo. Hlastal je gor, dol s koraki Pink Pantherja. Metal roke pod strop. K ustom. Hukal vanje – si pa nikoli nisem znal tako predrzno, izzivalno odgovarjati na marsikaj kot poljski klasik Gombrowicz v *Dnevnik*, primer: *1. Pisatelj, ki ne zna pisati o sebi, ni célosten. 2.* Louvre – *eden najbolj neumnih krajev na svetu. 3. Dantejeva* Komedija? *Najbolj pošastna pesnitev v svetovni književnosti! Sramotna knjiga!* Joj, ljubi Dante! Kranjci klečimo na koruzi pred njim. Italijani pa: Ob Joyceovi stoletnici, v februarju 1982, je Moravia zabeležil: *Ma per il resto la* Divina Commedia*, in fondo, cos'e? Un libretto di poche pagine,* sicer pa, *Božanska komedija,* kaj navsezadnje je: Knjižica z nekaj stranmi – in tako naprej, skratka: Se bodo mar znali rodovi zad za Dušanovim spomenikom vračati k izvirom? K tako imenovanemu *čistemu srcu*. K narodni zavedno-

sti. K spoštovanju našega lepega, enkratnega jezika? Brez tega jezika smo kot brez mame in očeta. Smo preprosto – nič.

Morda pa sami mislite, da bi nam bilo treba še kaj povedati?

Opazili ste, da kdaj ponovim stvari, ki nas prizadevajo. Me pač bolijo. Vse te življenjske *nadaljevanke, nanizanke* (besedi sva z Janezom Menartom skovala za potrebe televizijske dramske redakcije: V prvi se dejanje preliva iz dela v del. V drugi pa *samostojne* zgodbe veže le *ozračje),* ki je človeku ukazano, da v njih nastopi – komunizem je uničil dva naša razreda: Kmeta in (malo)meščanstvo. Kmeta ni več. Noben eliksir ga ne bo obudil, nosilca izročil. Narodove trdnosti. Pravega srednjega sloja (imenovanega *buržoazija*) tudi ni: Pol ga je poginilo v boju zoper okupatorja. Drugo polovico smo zatrli po vojni. Pridobitev: Primitivnost. Grobost. Pritlehnost. Posledica teh treh (*gracij*) pa? Manjvrednostni kompleks – torej *hlapčevstvo*. Primer: Dajánje vsega našega v nič. Kaj vem, ne poznamo braniteljev Soče. Junakov avstrijske vojske – *ki je na Soči bila naša!* Kdo ve za drznega dinamitarja Mlakarja? Kdo za nosilca najvišjega cesarskega odlikovanja (pozneje Maistru ljubega častnika) Malgája? Komu se sniva o genialnem feldmaršalu Borojeviću? Brisati! Potlačiti! Da bi narod ostal zgodovinsko berač. Celo kralj Matjaž je bil, v beticah ignorantov je še, madžarski Matija Korvin – ne pa poveljnik puntarske vojske (1478. je padel med svojimi bojevniki pri Kokóvem), kmet Matjaž, Korvinov sodobnik. Celo *Kyrillos und Methodios waren slawische Banditen*, kralj Matjaž pa naj bi brez oblivanja s pomijami počival v koroški Peci? In tako se, danes, ob Soči béli tempeljček o prvi vojni. Z imeni sovražnika. Z izzivalno jasnim napisom *Ritorneranno* – vrnili se bodo. *Italijani vedo, kaj hočejo*. Drugim se o polni luni kdaj zabliska. Ah, po tolminski toči zvoniti je dvakrat prepozno – *težava ni v majhnosti*. Židov je samo za pet Noétovih bark, z dromedarji vred – pa? *Delo* poroča, da je v Sloveniji 30 (trideset) oslov. Se pri štetju niso ušteli? Junija sem obiskal gimnazijskega sošolca Morgánteja v Čenti (*Tarcento*). Odšli smo v langobardsko Pušjo vas (*Venzone*). V čedno cerkev s kripto. Pogledat mumije. 20 minut sem za umételno ograjico strmel v Grbca (*Il Gobbo*) iz leta 1647. Nazadnje pa (kajpak izvirno) vzdihnil: *Je, kar bomo!* In se vrnil iz te skrepenele večnosti k utehi iz moje knjige *Testenine bivših bojevnikov:* »Pet minut pred rojstvom nisem vedel, kako bo pet minut po smrti.« Stavek je seveda obrnljiv. Večkrat, ko gledam kaj od kod, si mislim: Navsezadnje si le pišemo usodo – kot po klicu *Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar!* Vsakič potlej ugasim sprejemnik ob izkušnji, da usodo lahko piše tudi trd analfabet. Dandanes je spet čas orgiastičnih plesov krog zlatega teleta. Pa si za krepčilo ponavljam: *Tele bo, čeravno zlato, na veke tele.* Vendar – so že tu prve duševne razvaline. So razkroj. Obup. Ustoličenja reakcij jamskega človeka. Saj res: Od kod so se Strniši vzeli *Ljudožerci*? Ne terjam, da bi v (recimo jim) knjigarnah imeli Glónarjev slovar. Ali Breznikov *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov.* Ali pravopis, posvečen Župančiču. Ali pravopis, posvečen Ramovšu – *morali* pa bi v njih zmeraj najti, *kje, če tu ne*, vsaj Gregorčiča! Vsaj Gradnika. Vsaj Preglja. Vsaj Kosovela. Vsaj Bevka. Vsaj Kosmača. Sem pa ob Soči in Tolminki, v papirnici, ki se ima za knjigarno, našel respekta vredno klasiko *Démonski ljubimec. Leopard lovi v temi. Oprosti, Max* – do stropa je bilo ščavja. Ondan sem na Miklošičevi srečal sodelavca. Bolan je (s prsti do tal, palice pa noče): *Ko smo odhajali v Rusijo, je iz Gorice in iz Vidma odšlo 50 dolgih, nabitih vlakov. Za vrnitev smo potrebovali 11 vagonov. Pa še v teh ni bilo gneče.* Stopila sva v kavarno Union na kozarec janževca. Potárnala o domovinski vseenosti: *Bo rod, ki bo zamenjal zdajšnje bistroglavje, boljši? Kdo naj mu bo vzor? Partizan? Je likvidiral. Domobranec? Je izdajal. Aha, rockovska legenda Elton John – ta je pospravil 20 malic s školjkami in cel zavitek sladoleda. Pa vse skozlal.* Ah, Union, kraj umetniških ponočevanj – pomnim Rika Debenjaka. Pravil je, kako je slikal nad Čampovo hišo (pisatelja je okupator ustrelil že poleti 42): »Na lepem priletita krogli! Mi prevrtata platno. Pridivjata dva smrdljiva Laha – da iščeta *un inglese*. Me kretena hočeta ustreliti! Prisopiha debel *maresciallo,* zakaj so vsi maršali debeli? Napiše dovoljenje: *Autorizzo Riccardo Debegnac, pittore accademico,* dovoljujem akademskemu slikarju Riku Debenjaku, da konča sliko *Sončni zahod.*« Nadaljevanke. Nanizanke – med prvo vojno je bil v šoli na Mostu lazaret. Slika kaže, kako lesen ambulančni avto na trda kolesa razklada pred vhod ranjence. V drugi je vanjo pripotovala na oddih ena od frontnih bolnišnic. Po padcu Montecassina. Vodil jo je lep, visok severni Nemec, doktor Giesekieng – v montecassinskih samostanskih katakombah je, nag, z gumijastim predpasnikom do tal, v pasji vročini rezal, žagal roke. Noge. Jih metal v škaf. »Mesec dni nisem spal. Zgolj dremal.« Nekega jutra so mi s šopkom rož ukazali k Svetemu Mavru. Odsunil sem duri s prekrižanimi kostmi. Šel po pesku – kriknil: Pred vrati v cerkevco je razkoračeno ležalo docela golo truplo rdečelasca. Bolničarji so ga prinesli od šole. Ga zvrnili. Bil je brez ran. Torej niti partizan ne Nemec. Najbrž se je, civilist (odkod?), zatekel v šolo po pomoč. In omagal. Pomnim fašističnega stotnika (*Battaglione M*), ranjenega v Baški grapi – imeli so ga na nosilih. Ga v paradni uniformi dali v krsto. Grob je skopal stari Kramar. Bil sem poleg. Po vojni so prišli svojci. Grob je odkopal stari Kramar. Bil sem poleg. Odprli krsto – mož je bil natančno tak kot pred

letom. Nič razpadel. Balzamiran. Posebno grozljiva in kot iz *gotskega romana* pa je bila drakulsko teatrska zgodba – pridem izza zakristije. Prhnem v beg: Nekakšne spake, po vsem telesu belo šminkane (z mažo proti opeklinam) v okostnjake, plešaste, črnih očnic, krástave, v spodnjicah, copatsko nataknjenih čevljev, ogrnjene s suknjičem, so kot pravkar iz groba vstale ždele na tramih obakraj šolskih vrat. Šlo je za krdelo Nemcev s tovornjaka. Partizani so napadli. Vžgali bencin. Vozilo je bliskovito zagorelo. Niso mogli brž spod plahte dol – zdaj jih je iz postelje vrgel (drugi) napad lovcev *titovcev* na Most: Čakali so, da bi se v primeru nove sile zatekli k Soči, v kaverne. Eh, so jih nosili gor, iz šole – okupator je zasegel pol (Ruščeve?) njive nad pokopališkim zidom. Jo hitro zdrugačil v *božjo njivo* zanje, ki so umirali v naših razredih. Ali za mrtve, ki so jih tovorili iz bojev s partizani. Še deset let po vojni je ta polovica dajala, čeravno so izgrebli vsa trupla, za dober meter višja, zdrava koruzna stebla. In veliko bolj čvrste storže kot (nepokopališčna) polovica levo. O, menda – kot je po polomu Italije 1943. *v trenutku* izginila s Primorskega sleherna civilna in vojaška oblast, tako v hipu je spuhtela iz spomina laška učiteljska druščina – čez noč jih ni bilo več. S staromodnimi nočnimi posodami vred. Eden jih je pa le pomnil: Šuligoj, dobri *Danilo od Tince,* znani bolničar v *Franji* – učiteljica iz te srenje ga je divje pretepla. Mu zlomila golenico. In oprtala kostno tuberkulozo. Bolj se oziram, več je podob. Zgodbe iz podob, vpetih kot čebele v panj – mrgolevanje podob. Zgodb. Vse, kar je na videz odšlo, prsne kot škrat iz škatle. Če le pripreš oko. Naša minljiva brezčasovnost. Pa če je, pišejo, iz niča nič – mar tudi nič ne gre v nič? Zima prihaja v rezijanskih copatah. Zato je, prave, ni. Snega? Bore beraških krpic. Obsoški hribi so prazni. So iz udrtih streh. Odrinjena narava se (kar hudobno) vrača. S podsmehom odriva petstoletne domačije. Ostajajo veter. Neprizadeto nebo. In kozja lobanja na zapahnjenih vratih. Zmečkani olupki katánje (pustili so jih polh in kosi) na mojem balkonu vrh sotočja Idrijce, Soče. Nočni kriki divjih rac. Pogledam gor, k estetskemu zvoniku. K ugaslim Munihovim oknom. Grem noter. Brat Daudetova *Pisma iz mojega mlina*. Nič. Nemir. Se vrnem: Prek lune se je zleknil pihelj iz meglic. Ampak ta voljna reč tu spodaj – Soča? Nevarna v svoji zbranosti. Mogočno lepa. Ko da se je po njej odvil turkizni turban Sulejmana Veličastnega, obšit s topazi. Od večnosti ji je ukazano do večnosti odhajati. Nikdàr prihajati. Da je ta voljna reč tam spodaj mrtva? Mi pa, seveda, živi? Vsak kamen tod ima krvavo pego: Ima spomin. Iz veka v vek so se, *perpetuum mobile,* ponavljali surov napor. Obup in – primerjava med takratno šolo in zdajšnjo je hujša kot polnoč in poldne. Nekoč sem šolarjem na neki večerni slovesnosti povedal (njih stari kolega) nekaj besed. Ko sem jih gledal, mi je spomin uhajal k sošolcem do leta 1939 – pozimi so nekateri prihajali bosi. V kratkih hlačah na eno počézno naramnico, pripeto z aluminijastim gumbom z avstrijske šotorke. Pod klobukom rajnega deda. Kot s fotografije Antona Jerkiča, hranjene v Kobariškem muzeju: *Vaščani Vrsna pred rojstno hišo S. Gregorčiča*, *1906.* Zaudarjali so po strahoviti revščini, ki nam jo je 1918. podaril okupator. Ko sem zdaj gledal, sem z mislimi pokimaval: *Baronéti* – čudežni polihistor, baron Janez Vajkard Valvasor, je bil slabše oblečen! Rekel sem jim, kaj vse jim je dano. In kako nič je bilo dano nam. Zato naj ne pozabijo, v katerem jeziku (poje koroška *Gor črez jezero*) jim je mama govorila prve besede. In sem jim rekel: »Ne prisluhnite kričanju papagajev, ki se vidijo čez mero imenitni s tujim perjem v svojem zadku. Ali bolje – smejte se jim! V maternem jeziku je spravljeno vse: So bolečine in veselja prejšnjih rodov. Je temà. In so sončni vzhodi nad Sočo. So duše njih, ki so teh zadnjih tisoč let bili. Brez tega jezika boste lahko polakiran rezervni del – original pa ne.« Gledali so me. Malo začudeni. Vendar naravnost. Pa sem pomislil: Dušan Munih, ne samo junaški, marveč zgledno moralni, kristalno čisti slovenski bojevnik, ki je tudi zanje žrtvoval svoje mlado življenje (1924–1945), bi jih bil vesel. Jaz – sem jih bil.

Pogovarjala se je **Danica Taljat**

»Prva bralna vzgoja«

Ob svetovnem dnevu knjige objavljamo del pogovora v debatni kavarni, ki so se ga na temo o knjigi kot temelju narodne identitete in izrazu svobode na primeru prve slovenske založbe lani novembra na knjižnem sejmu udeležili Sandi Čolnik, Jože Faganel, Franc Kattnig, Miroslav Košuta, Marko Tavčar in akad. Ciril Zlobec

Sandi Čolnik: Mohorjeva družba je bila ustanovljenja v takratnem avstro-ogrskem, pa tudi slovenskem mestu Celovec. Zaradi burnega zgodovinskega dogajanja na slovenskih tleh se je Mohorjeva družba ali na kratko samo Mohorjeva v kasnejših letih razvila v tri posebne veje. O vsem tem bodo govorili direktor Celjske Mohorjeve družbe Jože Faganel, urednik Mohorjeve družbe Celovec Franc Kattnig, novinar slovenskega programa RAI in vodilni v Goriški Mohorjevi družbi Marko Tavčar ter književnika akad. Ciril Zlobec in Miroslav Košuta. Ob običajno nujni in vedno aktualni vlogi knjige v manjšinskem okolju, bi lahko slišali malo več o načrtovanem združevanju vseh treh sester, Celjske, Celovške in Goriške, v eno, kakršna je bila ob ustanovitvi leta 1851 in kakršna je potem doživela burno zgodovino. Dolga stoletja je bilo skoraj celotno slovensko narodnostno ozemlje združeno v eni državi. Habsburška monarhija, Avstrija ali kasneje Avsro-Ogrska, ni bila vedno naklonjena temu, da bi različni narodi, ki so tvorili državo, razvijali lastne identitete. Posebej sumničavo je gledala na slovanske narode, ki bi se lahko navzeli idej panslavizma in začeli od znotraj razdirati državo. Precej tega nezaupanja so okusili tudi Slovenci in to nezaupanje je del zgodbe o Mohorjevi družbi. Po Lavantinski škofiji, ki je dobila ime po Labotski dolini (Lavanttal), se je na hierarhični lestvici hitro dvigal mladi Anton Martin Slomšek. Imel je občutek za slovenski jezik in je kmalu zaslovel po svojih poučnih zgodbah za mlade ljudi in po zborniku Drobtinice. Slomšek je čutil, da bi za pravi razmah slovenske literature potreboval samostojno založbo in je leta 1845 na visoki cesarsko-kraljevi ilirski gubernij naslovil prošnjo, da mu dovolijo ustanoviti društvo za izdajo dobrih knjig. Zanimivo pri tem je, da so Avstrijci obdržali naziv ilirski, ki ga je uvedel njihov sovražnik in okupator Napoleon Bonaparte. Prošnja je bila zavrnjena, Slomšek pa je 6 let kasneje poskusil znova. Tokrat so bile razmere bistveno drugačne. Slomšek je medtem postal lavantinski škof, vmes je bilo leto 1848, pomlad narodov. Slomšek, ki je bil zaradi svojih diplomatskih spretnosti na dvoru dobro zapisan, je dovoljenje dobil. Imel je dva izjemna sodelavca, kaplana Andreja Einspielerja in slovničarja Antona Janežiča; in družba Svetega Mohorja je bila ustanovljena. Družba je imela velike uspehe, izdajala je vse. Navajam: poleg znamenitega koledarja, leposlovja za odrasle in mladino še poljudnoznanstveno in strokovno literaturo vseh zvrsti; od prava do veterine, od filozofije do fizike, od slovnice, ki je bila v veljavi pol stoletja (Anton Breznik), do medicinskih, psiholoških, gozdarskih, lovskih in še drugih del. Največjo naklado je dosegla konec prve svetovne vojne, blizu 100.000 izvodov. Konec prve svetovne vojne je za Slovence pomenil drastične spremembe. Avstro-Ogrska je razpadla, slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na štiri dele, v jugoslovanski, avstrijski, italjanski in madžarski. Slovenci v Jugoslaviji so dolgo upali, da bo del slovenskega ozemlja, ki naj bi bil dodeljen Avstriji, priključen večinskemu delu, ki je postal del Jugoslavije. Vendar so se vsi upi razbili leta 1920, ko je večina prebivalcev tega področja glasovala na plebiscitu za priključitev k Avstriji. Za Mohorjevo družbo je to pomenilo, da mora sedež iz avstrijskega Celovca prenesti na gostoljubnejša jugoslovanska tla na Prevalje in kasneje v Celje in od tam poskušati razširjati slovensko literaturo na zdaj politično in tudi ideološko slovenskosti nenaklonjene sosednje države. Komunikacije so postale vedno težje in razmere v teh državah so zahtevale, da se morajo tam živeči Slovenci prilagajati krajevnim razmeram. Tudi z literaturo. Tako so nastale tri sestre: celovška, celjska in goriška. Za Avstrijo, Jugoslavijo in Italijo. Zgodbe o tem, kako se je v Avstriji in Italiji godilo Slovencem v času nacionalsocializma in fašizma, so znane. Zelo hudo je bilo v Italiji. Vtis pa je, da v Avstriji le ni prihajalo do takšnih ekscesov kakor v Italiji, vse, dokler je bila še Avstrija pred Hitlerjem.

Franc Kattnig: Od leta 1851 pa do danes, ko je Lojze Peterle na neki predstavitvi rekel, da je Mohorjeva pravzaprav Evropa v malem že od vsega začetka. To bi lahko malo razširili, da bi rekli, da je to prav globalna ustanova, ki se je vse od začetka trudila za vse Slovence po svetu; in mi smo zelo ponosni na to, da so

že od leta 1851 skrbeli za vse, ne glede na svetovni nazor, glavno da je bil slovenski bralec. Glede druge svetovne vojne je pa tako, kakor so mi moji predniki pripovedovali, da je bilo tako kot na Dunaju proti Judom, kjer so jih res že leta 1932 prav sistematično terorizirali. O tem smo objavili tudi knjigo; to so spomini nekega gospoda, ki jih je kardinal König tudi potrdil v spremni besedi. V Celovcu je bilo nasilje v manjšem obsegu, ampak prav tako kruto, ko so ilegalci hodili po vaseh, na primer v Šentjakobu, ko so kljukaste križe lepili in malali na okna in na hleve in tako naprej in je to bilo seveda tako ustrahovanje, da se tudi tisti najhujši, najbolj zavedni Slovenci niso upali prav v javnost. Prav profesor Rutar je bil eden takšnih, ki so ga takoj ob priključku, bi rekel, že prvi dan v Celovcu v Mohorjevi hiši zaprli z drugimi, odvedli pa vsaj za nekaj dni ali tednov iz Mohorjeve hiše, ki je bila v Celovcu center, so rekli, hujskanja proti trejtemu rajhu. Nekaj so jih potem tudi odselili, poznejšega direktorja slovenske gimnazije, ki je tudi tedaj že bil zapisan na črni listi tistih ilegalcev, ki so jih zbirali. Z Mohorjevo je pač bilo tako, da je med vojnama samo razpošiljala knjige, tiskarna je bila na Prevaljah in potem v Celju. Seveda se je vse ukinilo, tisto, kar je bilo, so požgali na dvorišču Mohorjeve, čisto vse privatne stvari raznih najemnikov stanovanj, vse so zmetali v ogenj in to je Milka Hartman spet in spet pripovedovala na raznih literarnih večerih, kako grozno je to bilo. Tako, da nimamo niti enega pisma in čisto nič iz korespondence, tako tudi ne pisem Ivana Cankarja in ne vem koga še vse, čisto nič ni ohranjeno iz tistega časa. Mislim, da to že nekaj pove, kako je bilo v Avstriji tedaj in da so potem leta 1946 spet začeli.

Ciril Zlobec: Ker sem v poznih letih, postanem vedno bolj nostalgičen, če moram govoriti o mladosti. Sedaj se mi zdi, da ni bilo nič narobe, ker sem jo preživel, in tudi ne preizkušnja pod fašizmom, ko sem bil izključen iz šole, in tako naprej. Danes se mi pač ne zdi nič posebnega, bilo je v znamenju časa, in če me kaj zanima, me zanima moja slovenska etična drža v tedanjih in današnjih preizkušnjah. Vtis imam, da sem jih dobro prestajal in s tem je zame to obdobje absorbirano. Ko je bila ustanovljena Mohorjeva, je v tistem stoletju, Prešernovem stoletju, izšlo 40 pesniških zbirk. Zdaj jih izzide okrog 400 na leto. In kaj se dogaja? Takrat ni bilo nobenega dvoma o vitalnosti slovenske knjige, slovenske besede, slovenske literature. Danes, ko Slovenci na leto izdajamo okoli 4000 naslovov, se pa sprašujemo, ali bomo preživeli, ali bomo ob novih elektronskih medijih s knjigo izumrli, skratka, težke stvari. Sam vidim v tem hudo stisko civilizacije, ki zajema tudi knjigo. Prišli smo v obdobje, ko se neizmerno veliko ponuja na vseh koncih in krajih, vse mogoče, tudi tako imenovano kulturo prek elektronskih medijev, a vendarle predvsem instant kulturo, se pravi kulturo za en večer, za en pogled, za eno brskanje po spletu, medtem ko knjiga ohranja naravo intimnega, tudi če je potreben dolgotrajnejši dialog med bralcem in avtorjem. Zato se mi zdi, da je danes velik problem psiha sodobnega človeka, ki hoče dobiti vse servirano, vse dokončno, vse pakirano se in noče sam v ničemer niti malo angažirati, da bi bil pripravljen sprejeti ponudbo za takšen intimni dialog, da bi spraševal tudi o sebi, o svoji identiteti, o svojem smislu življenja in podobno. In zato mislim, da je naš problem, kljub 4000 naslovom, ki jih Slovenci natisnemo vsako leto, družbenopolitičen oziroma celo civilizacijski. Knjiga je ena redkih stvari, ki človeka še ohranja v okviru človeške individualnosti. Ob knjigi človek ostaja človek z imenom in priimkom, generacijsko vezan, medtem, ko si pri vseh drugih ponudbah pravzaprav že zdavnaj postal, ne da bi se tega zavedal, navaden potrošnik. Pri branju pa si svoboden zbiralec, po lastni potrebi in presoji sežeš po knjigi, ob njej se angažiraš z najglobjim možnim spoznanjem avtorjev, zato se mi zdi, da nen gre obupovati nad usodo knjige. Je pa treba protestirati nad brezbrižnostjo družbe, ki se ne zaveda pomena knjige pri ohranjanju nacionalne identitete v tem morju brezizraznosti, ki jo naš čas ponuja. Celo ves svet je v krizi, ker je izgubil svojo človeško individualno identiteto, misleč, da je dovolj svoboda kapitala, ki bo avtomatično vse sam urejal, vse naše potrebe in probleme razreševal na takoimenovanem svobodnem trgu. Obratno, pokazalo se je, da je to eno največjih barbarskih uničevanj z vso moderno tehnologijo in ponudbo. Knjiga je pravzaprav še zmeraj protest človeškega intelekta, protest človeškega dostojanstva in ena redkih oblik, ki še nudi človeku možnost, da ne izgubi svoje dostojanstvene individualne drže in, kot vsota z drugimi tudi skupnostne identitete, v našem primeru slovenske. In všeč mi je pri Mohorjevi, ker sem vendarle pisatelj, da je bila moja, čeprav po svetovnem nazoru nisem Mohorjanec, če smem tako reči, prva bralna, potem literarna vzgoja vezana prav na mohorjanske knjige, ki smo jih doma veliko imeli. Všeč mi je prav tako tudi njena sedanja založniška politika, ki se odpira tudi avtorjem in delom, ki niso izvorno ne sodimo pod zastavo »krščanske« založbe, »krščanskih« pričakovanj bralstva, torej to, da se tudi ta založba, marsikdaj bolj kot marsikatera druga, zaveda, da je samo po sebi moralno dejanje že to, da ponudiš Slovencem knjigo, iz katere lahko kaj pridobišn tudi zase. Mohorjeva založba je torej je pluralna založba in, seveda, daleč od kakršnega koli tako imenovanega kulturnega boja, ki prej ali slej zmeraj pokaže svoje rožičke v politiki.

Marko Tavčar: Se strinjam z akademikom Zlobcem, ko ugotavlja da skušajo Mohorjeve voditi neko vsebinsko, trezno politiko in uredniške izbire. Mislim da, kar zadeva Goriško Mohorjevo, da smo v tem smislu

dediči tistih primorskih duhovnikov, ki so Goriško Mohorjevo ustanovili, začenši s Virgilom Ščekom, ki je bil nekako, lahko rečemo, duhovni učitelj Cirila Zlobca in škofa Sedeja ter drugih duhovnikov, ki so delovali v okviru te goriške bratovščine, s profesorjema Kacinom in Bratužem in drugimi uglednimi ljudmi, ki so postavili temelje Goriški Mohorjevi družbi. Mi skušamo iti po njihovih sledeh. Mislim, da se to najbolj jasno vidi najbolj v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu, ki je v dvajsetih zvezkih dejansko skušal predstaviti vidne osebnosti primorske zgodovine vseh časov, do najnovejše dobe, ne da bi se oziral na kakršnokoli svetovno nazorsko stališče, ampak zgolj na dela, ki so jih opravili v pozitivnem ali negativnem smislu. In pri tem smo upoštevali pojem Primorske, kot je bil v tistih časih, ko je bila Goriška Mohorjeva ustanovljena. Se pravi, da je obsegal to celotno področje nekako, ki gre od nekdanje tromeje na severu mimo Triglava in Logatca do Snežnika in potem dol proti Reki. Se pravi Primorska v tem zgodovinskem okviru dvajsetega stoletja, pač na področju, ki ga je Goriška Mohorjeva družba tudi pokrivala v tistem obdobju, ko je nastala in ki je dejansko pomenila za Slovence, ki smo živeli pod Italijo, najprej pod kraljevino in potem pod fašistično Italijo, dejansko tisto založbo, ki je lahko prav zato, ker je bila pod okriljem Cerkve ponudila slovenskim ljudem slovensko branje. Širila je slovensko knjigo za otroke, Klasje recimo, ali tudi druge publikacije, iz katerih so se primorski otroci učili brati. Po drugi svetovni vojni so se seveda razmere spremenile in že takrat je Goriška Mohorjeva celih 12 let tesno sodelovala s Celovško Mohorjevo, skupaj smo izdajali koledar. Sredi šestedestih let pa smo kar nekaj let sodelovali s Celjsko Mohorjevo in smo dobivali po eno literarno delo iz Celja. To sodelovanje pa se je seveda še bistveno poglobilo in razširilo v drugi polovici osemdesetih let, ko smo postavili temelje dejansko rednim srečanjem vseh treh Mohorjevih družb, kar je v teh letih prineslo že zelo lepe sadove skupnih izdaj, sodelovanja na različnih ravneh.

Miroslav Košuta: Jaz bi podčrtal predvsem zaključne misli kolege Zlobca o knjigi kot intimni spremljevalki, knjigi iz papirja, iz tiskarskega črnila, iz srca in duha tistih, ki jo pišejo. Za to, da sem sprejel vabilo na ta pogovor je kriva nona Alojzija Florenin, ki je bila ud Mohorjeve družbe in ki je ohranila v letih fašizma, skrite po najrazličnejših kotih, *Zgodbe Svetega pisma*, slovenske legende, balade in romance, poezije Simona Gregorčiča in tako naprej. To je bilo moje skrivno srečanje na samem s temi čudovitimi knjigami, ki jih hranim – razen *Zgodb Svetega pisma*, ki mi jih je nekdo v času mojega študija v Ljubljani izmaknil –, še danes na svoji polici med najdražjimi, zraven originalnega izvoda poezij Franceta Prešerna; to srečanje je namreč krivo, da sem nekega dne nenadoma nepričakovano naletel na knjigo, otroci pač brskajo, kjer brskajo, in povsod čutijo, da se nekaj pred njimi skriva in zakriva in to je jasno, da je treba takoj pogledati. Tako sem prišel do teh velikih listov *Zgodb Svetega pisma* s krasnimi ilustracijami, ki bi jih še zdaj kupil za kakršnokoli ceno v antikvariatu, ker mislim, da ob njih podoživljam svoja takratna občutja. Bili smo torej preganjani, bili smo zanikani, obsojeni na propad, ampak hranili smo knjigo kot tisto, kar nam je pomagalo preživeti; in tam so bile čudovite balade in romance, namreč moja nerazumljiva zaljubljenost v Simona Gregorčiča in denimo v Antona Aškerca je bila tolikšna, da vse, kar sem potem zvedel na univerzi o njima in kar bi jima lahko šteli kot pesniški minus, ni zmanjšal njunega mesta na moji lestvici slovenskih pesnikov. Spominjam se krasnih ilustracij, grozljivih zgodb, da ne govorim o Pegamu in Lambergarju, da ne govorim o Kristusu, ki je hodil po Krasu in o tem, zakaj na Krasu ni vode in podobnih stvareh, namreč to je tisto, zaradi česar sem jaz zdaj tukaj, kamor sem bil povabljen, ker sem sam zakrivil nekaj knjig. Knjige so namreč izraz ljubezni in zaradi tistih knjig so bila tudi življenja v nevarnosti. Živel sem pa v družini, kjer je torej mama bila po noni vezana na Cerkev, oče pa član komunistične partije še kot mulc, od njenega samega rojstva v Livornu. Vendar je pri nas imela častno mesto mogočna slika krškega cerkvenega zbora iz leta 1932, ko je obiskal vas drugič ali tretjič tržaški škof Fogar, Slovencem izjemno naklonjen, in ob njem sedi župnik Andrej Furlan, na drugi strani pa komunist, moj oče. Pevcev je bilo 72. Takšna je bila ljubezen do slovenskega jezika, ki je bil dovoljen le v cerkvah. Tako da tudi ta občutek intimnosti s knjigo, ki jo pestuješ kot ljubico, ampak tisto ljubico, ki jo imaš v mladosti in si ji zvest vse življenje, je nekaj, kar ne more zamenjati nikakršen računalnik, ne kaj drugega tehničnega, kake novosti, katerim je treba dati vse priznanje in jih razumno uporabljati, vendar ne kot zameno za knjigo, ki jo lahko nosimo s sabo. S hvaležnostjo do svoje none bi izrazil tudi hvaležnost celovški Mohorjevi družbi, ker so bile takrat pri nas tiste knjige v glavnem od celovške Mohorjeve družbe in se mi zdi, da je tradicija tega in to, kar izdajate sedaj, mislim, ta široka ponudba, vse tri založbe skupaj, seveda enkratno. Kot človeku, ki gleda iz določene distance, pa se mi seveda zastavlja vprašanje, zakaj v združeni Evropi oziroma v Evropski Uniji obstajajo tri Mohorjeve družbe.

Sandi Čolnik: Najlepša hvala za ta lirični pogled na mlada leta in na prvo branje, v ta skoraj erotični odnos med bralcem in knjigo, to vsi, ki imamo vsaj malo teh izkušenj, zelo radi slišimo. In od vsega kar smo slišali, tudi teh 4000 naslovov na leto, o katerih je govoril gospod Zlobec, kaže na to, da nam ni treba skrbeti za avtorje, naša večja skrb so bralci. Kar 4000 novih naslovov zahteva koliko tisoč bralcev na leto

in verjetno se tukaj skriva, v tem kotu, večja nevarnost, kot pa pri avtorjih, ki so trdoživi in jih nikoli ne bo zmanjkalo. Celjska Mohorjeva družba, ki je seveda tista leta, ki so bila huda za one v Avstriji in Italiji preživela v relativnem miru, v Jugoslaviji, so pa hudi časi prišli nad to družbo kasneje, ko je bilo konec druge svetovne vojne.

Jože Faganel: Pretresljivo je to, kar smo danes večkrat slišali, da te atribute, Celjska, Goriška, Celovška, pripisujemo tisti vztrajnosti Mohorjeve, da so sestre kljub neugodnim razmeram želele bralcem posredovati knjigo in so potem ustanavljale iz društva cerkveno bratovščino, iz cerkvene bratovščine zadrugo, iz zadruge gospodarsko družbo, dodajale Celjska, Goriška, Celovška in kar naprej izdajale. Resna nevarnost za Mohorjevo je bila po drugi svetovni vojni v Celju, ko je bila podobna situacija, kot ko se je Celovška preselila na Prevalje. Tiskarji so menili, da je dragocen papir neprimerno potiskati za take knjige; bila je nekakšna stavka delavcev in takrat je grozilo Mohorjevi v Celju, da bo morda prenehala obstajati, če se ne bi zanjo spet zavzeli, danes smo že večkrat slišali opravičevalni izraz, z levice, komunisti itd., in tako dalje, pisatelji, ki so se ob Mohorjevi formirali. Za Celjsko Mohorjevo družbo je vsekakor zaslužen Prežihov Voranc, ki se je uprl temu, da bi izbrisali to založbo s seznama tedanjih založb. No in tako je Celjska Mohorjeva družba preživela tiste neprijetne čase in se je obnašala tako kot na celotnem etničnem ozemlju. Izdajala je knjige, ki so bile takrat neke vrste deficit. Ta je bil pa v tistem času knjiga, ki je obravnavala transcendenčna vprašanja ali tako imenovana verska knjiga. Zato je Mohorjeva družba dolga desetletja izdajala pretežno ali pa s poudarkom verske knjige, ker jih nobena druga založba ni izdajala v tistem času. No in tako smo v kulturnem preddverju dobili včasih slabšalno oznako *pri farških Mickah*, a ne? To se pravi, da smo izdajali knjige za potrebe verske vzgoje. Ker je bilo to v časih, ko so oznanjali ateizem kot so takrat rekli, smo bili zelo reakcionarna založba. Imeli smo pa nekakšno družbeno politično srečo, da je bil – zgodovinarji na to gledajo različno –, na čelu Mohorjeve družbe v določenem času *napredni* škof, škof Grmič, ki jo je vodil kar nekaj časa. A takrat smo si delno zapravili ugled na Primorskem, ker Primorci v matici tistih knjig, ki so bile že nekoliko nad versko problematiko in so posegale v družbenopolitično propagando, niso ne kupovali ne zbirali naročnikov zanje, kar je ves čas potekalo prek župnišč. No pa tudi to obdobje je bilo srečno mimo in Mohorjeva je v tistih letih, ki so bila danes omenjena, posegla tudi na drugo deficitarno področje, začela je izdajati knjige, ki jih pri nas nismo dotlej izdajali, ampak smo jih šli kupit recimo v Katoliško knjigarno v Gorico in potem trepetali, da nas cariniki ne bodo dobili. Tako smo izdali pri Mohorjevi celo vrsto knjig argentinskih avtorjev, ki so prišli v slovensko kulturno evidenco prav po zaslugi Celjske Mohorjeve družbe. To nalogo smo opravili in zadnja leta, če gledamo kulturno politiko, segamo tudi po drugi problematiki druge svetovne vojne; pravkar smo izdali Kraljevo zbirko novel *Mož, ki je strigel z ušesi*, ki napoveduje odpiranje drugega vidika tega krutega obdobja; in tako se nenadoma čudijo ljudje, kako pa to, da ste izdali Platona pri Mohorjevi, za *Sveto pismo* pa bi se ne čudili. Tako izdajamo tudi t.i. leve avtorje, ker je pred nami predvsem želja po kvaliteti in skušamo, da bi iz naše kulturne zavesti prešel tisti izraz, ki se imenuje kulturni boj, do tiste točke, ko bodo rekli, zakaj se pa to imenuje kulturni boj, saj to je nekaj zelo nekulturnega. Tako se nam zdi, če tukaj skušam odgovoriti na vprašanje gospoda Miroslava Košute, absurdno, da v tem času združene Evrope obstajajo tri Mohorjeve. Sam doživljam to kot znak ene slovenske »zacuknjenosti«, morda, zaradi katere smo najbrž sploh obstali, ker nas nihče ni hotel pogoltniti, ker smo bili prehud ali pa preneprijeten zalogaj. Ampak mislim, če uporabim tu latinski citat iz levih ust, da bo 'via facti' prišlo do združitve treh Mohorjevih družb. To, da vsako leto izdajamo kar precej skupnih knjig, je že bistven kazalec za to, da bomo drugo leto izdali eno knjigo v tisti največji nakladi v skupni zbirki vseh treh Mohorjevih družb in mislim, da je sedaj prilika, da prav vse tri Mohorjeve družbe poskrbijo, da bo mohorska knjiga spet združevalni element za vse Slovence po svetu. Aškerc je bil tukaj že omenjen. Ko je v začetku stoletja potoval v Rusijo, je želel obiskat družino v Zakavkazju, ki je bila naročena na mohorske knjige. Če bi naredili evidenco, koliko Slovencev na tujem je naročenih na mohorske knjige, bi bili pretreseni: skoraj nič. In vse tri Mohorjeve imajo tukaj priložnost, da utrjujejo ponovno identiteto prav s knjigo, ker s televizijo je ne bomo, z zgoščenkami je ne bomo, ampak s knjigo, da se bomo potrudili brati. Izkušnja iz tržaškega gledališča, gospod Košuta, *Mutasti bratje*, tista igra, ki jo je napisal pisatelj profesor Kmecl, je doživela zanimiv preobrat ravno na dan generalke. Imeli smo profesionalno igralko iz Ljubljane, ki je igrala, in alternacijo z domačinko amaterko. Vendar se je v tisto situacijo, ko je srce ljubilo nasprotnika Slovencev, tako vživela, da je bila boljša od profesionalne igralke. Tako sem v tistem času spoznal, da je slovenska identiteta celo nekaj več kot jezik in da je mogoče ponovno pridobiti identiteto preko knjige in se povrniti z jezikom med slovensko družino. Naši izseljenci ne znajo več slovensko, druga in tretja generacija, ampak se zanimajo, zanimajo se morda tudi za knjigo in tukaj ima Mohorjeva izjemno priložnost. Goriška izdaja tudi knjige v italijanščini, Celovška tudi knjige v nemščini. Lahko bi izdajali kot didaktični uvod v branje slovenskih knjig, tako da bi bilo na eni strani slovensko besedilo,

na drugi strani pa ne slovensko, in upali, da bodo naši izseljenski otroci najprej odprli slovenski del knjige.

Sandi Čolnik: Ja, torej vremena, ki se kažejo, bodo več ali manj rožnata, ampak ker živimo sedaj v kapitalizmu, se bo postavilo vprašanje združevanja kapitala, odstotkov enemu ali drugemu ali tretjemu, kako je sedaj s tem, katera od treh Mohorjevih je najtežja po kapitalu, največja, najmočnejša, ki bo vsrkala ostali dve; ali pa ta nevarnost ne obstaja?

Jože Faganel: Torej zadeva je kar preprosta, a ne? Vsi sodimo med tako imenovane nebogate kapitaliste. Če pogledamo Goriško Mohorjevo, da ne bo treba gospodu Marku odgovoriti, je sploh vprašanje, ali ima Goriška Mohorjeva kakšen kapital, s katerim bi lahko koga kupila. Če pogledamo Celjsko Mohorjevo družbo, mi smo društvo, to se pravi prostovoljna organizacija, ki ves svoj zaslužek vlagamo v druge knjige in to je morda naša prednost. Vse ostale slovenske založbe delujejo kot gospodarske družbe, ki s pomočjo knjige ustvarjajo denar. Mi pa s pomočjo knjig prehodno res delamo denar, ampak zato, da izdajamo nove knjige. Pri Celovški je, upajmo, podobno … Če je podobno, bo do združitve hitro prišlo, če je pa drugače, bodo pa določene težave.

Franc Kattnig: Da. Mislim, da je vodja diskusije dregnil v tisto rano, kjer je res vzvod tega, da se nismo že zdavnaj združili. Ker eden misli, ta me bo požrl, drugi misli, ta me bo požrl, in tako naprej. Samo, da se še nismo zmenili, kdo bo koga požrl. Ker imamo od prvega srečanja l. 1984 na domu nepozabnega kiparja Franceta Goršeta v Svečah naprej vedno tri različna mnenja, kdo izmed nas je najbolj nevaren, da bi požrl ostali dve sestri.

Mislim, da to ni tajnost in da lahko rečem, da je celovška Mohorjeva v očeh matičnih Slovencev morda najbolj nevarna … Ker se v Celovcu pač bavimo tudi z nekaterimi drugimi področji, ne samo z založbo. Če bi pa primerjali založbi Celovške in Celjske Mohorjeve, potem bi lahko prišli do mnenja, da nas bo Celjska požrla; mi smo letos izdali samo 70 knjig, že bolj zajetne tudi, to pa je vse. Imamo pa pod skupno streho Družbe v Celovcu tudi tiskarno v zelo dobrem stanju, privatno ljudsko šolo in knjigarno, na Dunaju pa znameniti Visokošolski dom Korotan, a ne? To je na prvi pogled skoraj globalna zadeva. Podobna Hypo-banki ali General Motorsu ali ne vem kaj. So pa vse te postavke zelo majhne, nekak Minimundus.

Bi pa obrazložil in opravičil tudi to, da vlada pri nas slej ko prej zagon in navdušenje. Obe vojni sta vzeli narodni skupnosti na Koroškem skoraj vse izobražence; po prvi so se morali izleti v Sloveniji, po drugi jih je pa ostalo mnogo na bojiščih. Ko so l. 1946 spet začeli pri ničli, so morali knjige tiskati na Dunaju, ker na Koroškem nihče ni upal tiskati slovenskih knjig, Jugoslavija pa je bila za nas zaradi tedanjemu režimu neprizanesljivih knjig zaprta vse do osamosvojitve Slovenije. Sredi osemdesetih let so tiste kočljive knjige, zaradi katerih je bila naša knjiga sploh prepovedana v Jugoslaviji, tu v Sloveniji mlade nove založbe masovno potiskovale, še vprašale nas niso po avtorskih pravicah. Pred tem smo skušali izdati v Celovcu kako literarno knjigo, ki bi bila zanimiva tudi za bralke in bralce v Sloveniji. Izdali smo recimo zgodovinski roman »Križ s križi« v Sloveniji zelo priznanega koroškega pisatelja Valentina Polanška, ki nikakor ni bil na »klerikalno-nazadnjaški« strani na Koroškem. Za uvoz celo te Polanškove knjige v Slovenijo, ki je bila tedaj v Jugoslaviji, nismo dobili dovoljenja. Potem smo objavili pesniško zbirko našega pesnika Gustava Januša. Trik tedaj: pridobili smo mariborsko založbo Obzorja za sozaložnika in tako je potem Januševa knjiga smela prišla v Slovenijo. Višek pa je bil, da smo naredili čisto majhno dvojezično knjižico Prešernovega Sonetnega venca z ilustracijami Valentina Omana, univ. prof. Nace Šumi je napisal spremno besedo o Omanu, univ. prof. Boris Paternu pa o Prešernu. Za dovoljenje uvoza smo morali zaprositi v Beogradu, od koder smo po dolgih tednih dobili odgovor v srbohrvaščini z dovoljenjem za uvoz 60 (šestdesetih) knjižic v Slovenijo.

Hvaležen sem, da sem v svojem času pri Mohorjevi v Celovcu doživel take, zgodovinske spremembe. Sedaj imamo tu celo zastopstvo in to, da se združujemo, je zame res nekaj nadvse epohalnega, kar si pred dvajsetimi leti nisem nikoli mogel predstavljati. In da bomo lahko celo skupaj objavljali. Nekaj bi pa še dodal, čeprav sem že dolg in morda dolgočasen: ko sem l. 2001 nepričakovano prejel Schwentnerjevo nagrado, sem tam na odru Linhartove dvorane v Cankarjevem domu zjecljal v zahvalo, da nam je na Koroškem slovenščina »srčna zadeva«, so gledalci vstali in mi ploskali; še danes sem jim hvaležen za to … Za nas zunaj Slovenije, gotovo velja to tudi za Goričane, je slovenščina res srčna zadeva.

Sedaj imam vnukinji in za vsako slovensko besedo, ki mi jo ponovita ali rečeta, sem jima do srca hvaležen, a ne? Tako, za to gre pri nas in tudi pri Mohorjevi v Celovcu recimo, gledamo na to, da skušamo čim bolj nagovoriti ljudi. Če že eni ne znajo več slovensko, pa skušamo kakega Kajetana Koviča v nemščino prevesti, pa rečemo, to je pa Slovenec; da poskušamo simpatije pridobivati, vsaj tudi tam, kjer slovenska beseda nič ne pomeni. Tudi organiziramo seveda tečaje slovenščine.

Miroslav Košuta: Ker sem formalno sprožil to vprašanje združitve, moram dodati, da sem za združitev, ampak pod pogojem, da ostanejo trije sedeži, brez kakršnega koli zamejstva, Celovec, Celje in Gorica, ker sedež v Gorici, bi za nas bilo zelo težko rezati, mislim, enako za vas, samo Mohorjeva pa naj bo ena sama!

France Pibernik: JOŽE UDOVIČ

Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008

Jože Udovič s svojim izvirnim inovativnim lokom lirike spada v vrh slovenske poezije po drugi svetovni vojni, nepogrešljiv pa je tudi kot prevajalec sodobnih vrhov svetovne književnosti. Ponavadi so vzporedno s prevodi nastajale študije o avtorjih, oziroma eseji. Tudi Udovičeve proze ne kaže pozabiti, čeprav izvirno ustvarjalno ostaja v središču njegova lirika.

France Pibernik je svojo noviteto *Jože Udovič* podnaslovil Njegova poezija med realnostjo in vizijo – z dvema proznima intermezzoma. Še pred to monografijo nam je v spominu zbirka Interpretacije, ena od teh je bila posvečena Jožetu Udoviču; v njej je kar 17 avtorjev podalo svoja dognanja in poglede na književnika, parcialno ali tematsko zaokroženo, med njimi je bil tudi France Pibernik z Življenjem in delom Jožeta Udoviča. Franceta Pibernika je od vsega začetka, zlasti od zbirke *Ogledalo sanj*, Jože Udovič trajno privlačil, posebno s samosvojim pesniškim deležem. Zato se je že prej oglašal v zvezi z Jožetom Udovičem, seštevek svojih spoznanj in dognanj – pa urejanja Zbranih del –, je zaokrožil z zgledno monografijo.

Pibernik je uvodoma označil Udovičev pesniški prostor in čas in se ustavil predvsem o predvojnem literarnem dogajanju in glavnih akterjih. Srednješolska leta so potekala v osamljenosti in odtujenosti, pesniški začetki kažejo vplive, navedene so objave v Mladiki od leta 1934, sploh v študijskih časih, pa v Domu in svetu, Dejanju; naznanjajo iščočo pesniško senzibilnost s težnjo po pozitivnem, v ljubezni izražajo željo po harmoniji. V predvojnem razpoloženju je postala njegova pesem nemirna, celo uporniška. Revijalno objavljena kratka proza do leta 1941 kaže izpovedno noto z nadihom domačega in avtobiografskega. V vojnem obdobju, po diplomi iz slavistike, je Jože Udovič deloval v OF, bil v italijanskih taboriščih in širil slovensko pesniško besedo. Po vrnitvi je ilegalno živel v Ljubljani do odhoda med partizane. Težko je prenašal notranja trenja v brigadi, dobro pa se je počutil pri Znanstvenem inštitutu SNOS. Našel je umirjen čas za pesnenje, ni pa sledil propagandni zahtevi in je izpovedoval presunljiva občutja in doživetja v osebni intonaciji, v baladnem tonu. Teh pesmi med vojno ni objavil, nekatere je le recitiral. Po bibliotekarski službi po vojni je po letu 1948 hotel ostati samostojni književnik. Od tega leta do sredine petdesetih je objavljal svoja dela revijalno, pozneje pa se je intenzivno uveljavil s prevajanjem (Kafka, Poe, Pablo Neruda, Gabriela Mistral, H. Broch, Borges in drugi.) Politični pritiski so se poostrili zlasti po gonji zoper Edvarda Kocbeka in Jože Udovič se je umaknil v samoto. France Pibernik je osvetlil Udovičevo vojno pesništvo, ki se vidno razlikuje od zanosnega Karla Destovnika Kajuha ali Mateja Bora. V Udovičevi ljubezenski pesmi ne gre za močne čustvene izpovedi, leta 1953 pa je nastalo pesniško zatišje.

Pibernik ugotavlja, da je pesnik s pesmijo Ogledalo sanj (1955) dejansko prestopil od tradicije do nadrealističnega, če slednjega ne pojmujemo zoženo na Bretonova izhodišča v manifestu. Seveda je branje in prevajanje sorodnih sodobnikov na Udoviča vzpodbudno delovalo. Neprijazne okoliščine vojnega in povojnega časa so pripomogle, da je prva Udovičeva zbirka *Ogledalo sanj* izšla šele 1961. leta, najsi je na prvo zbirko pomislil že pred vojno. V zbirki je pesnik strnil pesmi od predvojnega časa do povojnih dni in prelomnega pesniškega dejanja.

Ogledalo sanj je izšlo zamudniško v primeri s prvencema Daneta Zajca in Gregorja Strniše. Pibernik navaja, da je Udovič presegel vse, kar se je dogajalo v tedanjem slovenskem literarnem prostoru. Publicistični odmevi na *Ogledalo sanj* so bili skromni, parcialni, brez dotikališč bistvenih sestavin pesnikovih novitet, brez širše razčlenjenosti, a bi našli tudi primer celotne obravnave. Kljub Prešernovi nagradi (1962) se je Udovič umikal javnosti, pesmi je objavljal revijalno. Ob intenzivnem prevajanju! Šele leta 1975 je prišlo do izida zbirke *Darovi*.

Udovič je doživel tudi uglasbitve svojih pesmi – in bil zelo zadovljen.

Tretja zbirka *Oko in senca* je izšla v letu 1982. V razmerju svetoba – senca prevladuje temina. Zavest smrti seže v medvojni čas, a ohranja praprvinski značaj v življenju in smrti. Odmevi na Udovičevo zadnjo samostojno zbirko so bili čisto drugačni od odzivov na prvo. Potem, tudi zaradi bolezni, ni več dosti ustvarjal.

France Pibernik je pesniško monografijo o Jožetu Udoviču napisal z obsežnim poznavanjem in tudi s predanostjo njegovi poeziji. Pibernik je od vsega začetka vdano spremljal ustvarjalno pot pesnika, od blizu, potanko razpoznaval liričnі lok Jožeta Udoviča in njegovo osebnost. V Udoviču je videl izjemno ustvarjalno osebnost. Težišče obravnave ostaja poezija v celotnem razponu razvoja. Pibernik je upošteval neverjetno obsežen in zahteven Udovičev prevajalski opus, razumljivo pa je, da je težišče raziskovanja, odkrivanja in razlage deležna lirika, ki je v različnih pogledih presegala ravni tedanje domače poezije. Kronološko je sledil ustvarjalnemu procesu Jožeta Udoviča, vključeval je v analizo različne plati literarne teorije in prakse. Upošteval je mnenja sopotnikov, kritikov, raziskovalcev in ustrezno vključil odlomke njihovih pogledov. Tudi sam je že poprej in zlasti to pot tvorno prispeval analize in spoznanja v tako različnem loku pesniškega dejanja oziroma zbirk. Objektivizacija celotnih raziskav hoče približati pesnika občemu razumevanju. Širina literarne vede je omogočila Piberniku, da je zaobjel in razložil bistvena vprašanja forme, stilne specifike, teže besed, pa notranje premike pesnika z inovativnimi pogledi in prijemi – ter še marsikaj. Odlomkovna vključevanja pesmi imajo nazoren pomen pri interpretacijah, tudi zahtevnih, ne vedno splošno razumljenih. Pibernik se je manj posvetil prozi, ki pri Udoviču ni stopila v ospredje. Pri esejih in študijah bi se dalo širše osvetliti problematiko, posebnosti in doseženo. S Pibernikovo monografijo o pesniku Jožetu Udoviču smo pridobili zgledno in vsestransko strokovno delo, ki bolj kot katero dosedanje zaokroži pesnikov umetniški kredo. Pibernik je na koncu navedel vire in literaturo. Martin Grum pa je pripravil kronološko Bibliogra-

fijo Franceta Pibernika 1950 – 2008, ki je presenetljivo obsežna. Knjigo je opremil Jurij Jančič, za fotografije pa je poskrbel Joco Žnidaršič.

Igor Gedrih

Neža Maurer: NA TVOJO KOŽO PIŠEM SVOJE VERZE

Vale-Novak, Ljubljana, 2008

Docela izjemno je, da kdo, ki ustvarjalno še ni umolknil, doživi izid zbranega dela. Neža Maurer je z dvoknjižjem *Zbrana dela* izjema, v obeh knjigah sta strnjena njena dotedanja poezija za odrasle in čarobni svet za otroke. Zbrano delo na svoj način potrjuje odzivnost med publiko, ki ji je poetični svet blizu zaradi dojemljivosti in odzivnosti na življenjska doživetja, preizkušnje in spoznanja. Toda po izidu *Zbranega dela* Neža Maurer ni umolknila, presenečala je z novimi zbirkami in z vztrajno zavezanostjo vezani besedi. Najnovejša pesniška zbirka *Na tvojo kožo pišem svoje verze* ponuja še drugačen zven ob znanem, preizkušenem.

Če pustim vnemar prejšnje pesniške zbirke Neže Maurer, je priložnost, da se bolj približamo noviteti. Značilna je ciklična porazdelitev pesmi, najprej sledimo *Mesecu na gradom*. Pesnica je v celoti uporabila prosti stih in kitično nezavezujoče forme. Na ta način je iskala skladje med tematiko, čustveno senzibilnostjo z duhovnim utripom, v zavedanju, da je vsaka pesem zase zaključena refleksija. S hrepenenjem smo se pri pesnici že srečali, sedaj ima željo po ljubljenem bitju, po priljubljenem kraju. Zaveda se, da ji svet uhaja, ostal ji je dragocen spomin. Ko se po dolgih letih vrača domov, je dom postal drugačen, a vseeno dragocen. Ve, da je resničnost drugačna, a vseeno hlepi po njej:

Duša je drevo,
zažrto v tla,
neobčutljivo za udarce;
objema zrak,
stremi k soncu.

Pesnica ne pritaji svoje navezanosti na Škofjo Loko. Biti povsod je njen klic. V ciklu *Poklanjam ti levi prstanec* prične z ljubeznijo. Obdaja jo narava, a hkrati utrne refleksijo ljubezenskega občutja. V *Hvalnivi II* pravi:

Je blagoslov,
ki pride vame –
in gre.
Nič ne pusti
za sabo.
Samo rane celi.

V pesmi odmevajo verzi in slike o obeh. A »življenje se cepi na pol.« Ostane bolečina. Oddaljenost je tolikšna, da pravi:

Tvoje oči – živa tujost.
Moje – tujost v tebi.

Tolažeče ostanejo preproste stvari. V zapletu razpoloženj in občutij ostane misel o mirovanju. V ciklu *Ko so vsi planeti poravnani* pove tudi, da jo obdaja nemoč strahu pred resnico, ki je drugačna od pričakovanja. Laž v življenju je, ko hoče, da bi bila resnica. V gibljivosti sveta je le Severnica zanesljivi kažipot. Besede se razlikujejo kot sanje, ostanejo kristalne solze. Negotovost v njej se levi v grozo. Besedoslužje je njena nepogrešljiva sredica. V ciklu *Sladka nemoč jeseni* se zaveda življenjskega obdobja minevanja, z naravo čuti vdanost, ostane ji cesta upanja. Utrip jesenskih barv in narave zasije v umirjenosti duše. Cikel *Vedno teže zapiram škatlo noči* je nastal v zavesti, da je tudi odhajanje dragoceno. Ne čuti izgube, le brezmejno lahkotnost. Zbrano se poslavlja, vse pomembno je minilo, dolgčas ji je za vsem, kar se oddaljuje:

Brez sonca,
brez prijatelja
bo treba na pot.
Čas je.

Zvečer upanje zraste. Odhajanja so samo vaje. Zadnji cikel *Bel strah pod belimi lučmi* zazveni v zavesti večnega vesolja in minljivosti človeka. Temporalnost in atemporalnost se prepletata v občutju posameznika. V zavesti minevanja pravi:

Sonce gre z menoj;
pod roko me drži,
se zlato zasmeji:
»Nič se ne boj!«

V *Kresnicah* najdemo kratke pesmi, največkrat štirivrstičnice. Spoznanje iztekanja življenja ji ne jemlje zavesti prisotnosti in zavedanja.

Marko Črtalič je kot uvodnik novim pesmim Neže Maurer kratko očrtal pesničino življenjsko pot in zapis poživil z značilnimi odlomki njenih pesmi. Neža Maurer je znova presenetila z zbirko *Na tvojo kožo pišem svoje verze* in sicer predvsem z vitalizmom, ki je ne oddaljuje od vezane besede. Narava v svoji raznoteri podobi je pogosta sestavina pesmi, a je ne uporablja za odslikavanje, impresijo, ampak za refleksijo razpoloženja ali spoznanja. Morda je manj metaforična, zato pa bolj neposredna in pozna tudi simbole. Kdaj pa kdaj vnese še kako nepričakovano besedo. Najdemo pesmi, ki so skoraj vedro lahkotne, pa do globjih, usodno pretresljivih, kot jih zaznamujejo navzkrižja pretresov. Verze in kitice prosto veže s smislom besedila in hoče biti naravna, neprisiljena, oziroma najde smisel med ritmom in sporočilom. Intenziteta pesmi je različna, kompozicija zbirke je uravnotežena v smiselnem zaporedju ciklov in pesmi. Luka Pajntar je zgledno oblikoval knjigo.

Igor Gedrih

Dino Buzzati: ŠESTDESET ZGODB

Prevedel Miro Bajt. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008.

Italijanski književnik Dino Buzzati se v zbirki *Šestdeset zgodb* pa kaže v najboljši luči, kot mojster kratke zgodbe. Njegovo mojstrstvo se razodeva vsaj na dveh ravneh: najprej naj omenim širok tematski razpon in potem še njegov občutek za pogosto presenetljivo, vedno pa domiselno in v duhu zastavitve izpeljano zgodbo. Izbor priča o njegovem izjemnem literarnem razvoju in omenjenem širokem tematskem razponu.

Iz Buzzatijeve prve zbirke kratke proze *Sedem slov* imamo v slovenskem prevodu devet zgodb. Naslovna zgodba je bila napisana najpozneje leta 1942, ko je zbirka izšla; obarvana je z vzhodnjaškim koloritom in s tem spominja na našega Vladimirja Bartola. Avtor navdušuje predvsem z navidezno hladnokrvno aritmetiko. Pred očmi bralca, ki v mislih preverja Buzzatijeve izračune, izzveni zgodba presenetljivo sentimentalno. To pa je značilna pisateljeva taktika: na začetku številnih svojih pripovedi je zapisal temeljno domnevo in zgodba naj bi se razpletla zgolj na en možen način, potem pa se pripovednik poigra z bralčevimi pričakovanji in zasuče zgodbo v drugo, še zmerom smiselno smer. Ta taktika je najlepše vidna v zgodbi *Napad na Veliki konvoj*, ob kateri bralec verjetno navija za postaranega roparja, da bi mu uspel rop, toda Dino Buzzati dosledno in hkrati potujitveno naniza še druga dejstva, napovedana že zdavnaj, in bralec pristane na trdih tleh. Toda to je posledica verjetnosti in ne vdora družbene resničnosti. Dino Buzzati je namreč prvo knjigo zgodb pisal v letih fašizma, zato je na njegovo naravo namigoval zelo previdno, na primer v zgodbi *Pobitje zmaja*, ki ob pravljičnem motivu lova na zmaja razkriva psihologijo skupine kot metonimije za množico in njeno naravo. Predvsem pa je pisatelj že v svojih najzgodnejših zgodbah znal ustvariti zelo tesnobno razpoloženje, njegov junak oziroma antijunak se spopada z nečim, kar je videti kot usoda, čeprav se kaže kot naključje ali banalnost.

V naslednji zbirki, zbirki *Strah v Scali* iz leta 1949, Dino Buzzati že bolj naravnost prikazuje družbeno resničnost, seveda pa ni niti za hip neposreden ali žurnalističen. Nasprotno, naslovna zgodba prikazuje italijansko elito, ki ne upa zapustiti slovite operne hiše, ker naj bi tisto noč izbruhnil državni udar. Dino Buzzati sicer namiguje, kdo bi lahko bili prekucuhi, toda predvsem se posveča psihologiji notranje razčlenjene skupine, njenemu strahu in zasvojenosti s koščki polinformacij. V omenjeni zgodbi še obstaja rob med svetom tukaj in tistim zunaj, v številnih drugih zgodbah pa se avtor poigrava in kontaminira videni svet s slutenim, odmaknjenim, tujim in nezaželenim. Kot da bi bralcu sporočal: *Kaj red, šele potujitev tega nam omogoča, da vidimo in slišimo svet v njegovi totaliteti.* To velja, kot nam pripoveduje Božična zgodba, tudi za zgodbe s krščansko tematiko in teh je med šestdesetimi zgodbami kar nekaj.

Zgodbe iz prvih dveh Buzzatijevih zbirk ponujajo sveža izhodišča za predstavitev enkratnega literarnega sveta, zgodbe iz zbirke *Zrušenje Baliverna* in tiste, ki so bile v knjigi *Šestdeset zgodb* objavljene prvič, pa ponujajo dosledno, tudi radikalno izpeljavo številnih predstavljenih premis. Najsi bo to subtilen prikaz razvoja tesnobe, pogosto zgolj nakazane, najsi bo to skoraj freudovsko zanikanje realnega ali pa katoliška spokoritev množice zaradi do groteske karikiranega čudeža – Dino Buzzati je skoraj po pravilu brezkompromisen. Le tu in tam, kot da se je ustrašil svoje drznosti, konča katero izmed zgodb sentenčno, retorično, refleksivno, kot da njegovi bralci ne bi bili sposobni razumeti njegovih parabol. Sicer je lahko tudi duhovit, ciničen, zmerom oster kot britev, tuja pa mu nista niti absurd niti groteskost.

Ob romanu *Tatarska puščava* bi Dina Buzzatija lahko imeli za Kafkovega učenca, *Zgodbo o ljubezni* se da brati kot vivisekcijo ljubezenskega razmerja in nič več. Zbirka *Šestdeset zgodb* pa ponuja zelo kompleksen in razplasten literaren svet, cerebralen v najboljšem pomenu besede, včasih začinjen z blagim humorjem, včasih tudi z ironijo. Skratka, *Šestdeset zgodb* Dina Buzzatija bo verjetno knjiga leta za vse ljubitelje kratke proze.

Marko Golja

Marko Kravos: MED REPOM IN GLAVO

Litera, Maribor, 2009

Poleg nekaj knjig proze za odrasle ter kar lepega števila del za otroke in mladino je doslej pesnik Marko Kravos, Tržačan, objavil kar dvajset pesniških zbirk. V maju 2009 je napovedan izid že enaidvajsete, tokrat slovensko-italijanske zbirke z naslovom *Za grižljaj zemlje*, ki bo tudi kot slovenski vzorec pesnjenja obveljala in se uveljavila med samo italijansko govorečimi sosedi. Kravosovo najnovejšo zbirko, ki ima naslov *Med repom in glavo*, je uredil Andrej Brvar, spremno besedo na zavihku pa napisal Borut Gombač.

Naključje je naneslo, da sta prva in tudi najnovejša pesniška zbirka Marka Kravosa, ki živi v Trstu, izšli v Mariboru. Prvenec ima preprost naslov *Pesem,* izšel pa je pred štiridesetimi leti. Ta štiri desetletja in dolga vrsta predhodnih pesniških zbirk puščajo pomembne sledove tudi v Kravosovi noviteti, ki pa ima dokaj pomenljiv naslov - *Med repom in glavo*. Pesnik sam je opozoril, da zbirko sestavljajo tudi nekatere pesmi, ki so nastajale od leta 1996, vse od zbirke *Krompir na srcu*. Vmes je avtor objavil knjigo epike (*Potrkaj na žaro*), v kateri je tudi humorna pesnitev Prešeren v Trstu, ter izbor *Ljubezenskih* v miniaturki (izšla je leta 2003), v kateri je tudi ducat novih erotično čustvenih besedil.

Zvečine so pesmi v tej knjigi izrazito sveže, saj so nastale v zadnjih treh letih. Dolga kontinuiteta Kravosovega pesnjenja je v najnovejšem delu opazna. Ostajajo mu mladeniška svežina prve zbirke, celo nekaj tematike je enake ali podobne – ljubezen recimo, tudi humorne lege, na splošno gledano pa velika senzibilnost. Močni so odtisi zlasti kasnejših, zrelejših zbirk, začenši z radoživostjo, ironijo in samoironijo. Toda še izraziteje razvito je spraševanje o temeljnih človeških problemih, stiskah, razpetostih med bivanjske zmožnosti in razsežnosti. Seveda – in spet, kot pogosto doslej –, Marko Kravos piše o ljubezni, brska po dosedanjih spoznanjih, sprašuje se o smislu in nesmislu, izvirajočem iz vsakovrstnih izkušenj, ne ogne se vzpostavljanju odnosa do sveta nasploh, do narave in ne nazadnje do slovenskega ter tržaškega okolja.

Ustavimo se najprej ob zunanjih in nato, posledično, vsebinskih lastnostih Kravosove zbirke *Med repom in glavo*. Kompozicijsko je zložena iz treh razdelkov – Oblak na soncu, V tretje gre rado ter Med repom in glavo. Ti trije razdelki niso razmeščeni, denimo, v enoznačno sporočilno sozvočje. Ne moremo reči niti, da so med seboj v izrazitem, vidnem nasprotju. Med temi tremi razdelki so le rahle povezave ali prehodi, vsak cikel zase pa je zaokrožena, samonikla celota, s svojo zrelo poetiko, namero in izpovednostjo.

V prvem razdelku prevladujejo pesmi v temnejših legah, izražajočih bivanjsko grenkobo. Uvede jo že prva, po obsegu krajša Ubežna pesem. V njej Marko Kravos eksistencialno zastavljeno spraševanje o človeku in njegovi senci konča v tehle verzih:*Senca je zbegana ovca, / beži pred lučjo, / kot da je zver.*

Celo najsvetlejša pesem v tem ciklu se temu občutju ne izmika. Značilno kravosovska, prešerna ljubezenska pesem Dišavnice, ki navidezno mimetično pripoveduje o treh razdrtih ljubeznih, se iz začetnih lirskih barv prevesi v nadčasovno, brezizhodno trpkost. Takole je zapisano v zadnjih petih verzih: *brez dúha in sluha pride še / pride jantarni hip, jalovina / čakam te, čas brez časa / z novčičem za ljubezen / pod jezikom iz pelina.*

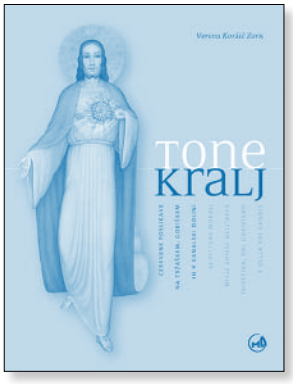
Drugi razdelek z naslovom citira znan pregovor *V tretje gre rado.* Seveda tukaj ne gre iskati kako, recimo nekoliko zagonetno naslonitev na staro ljudsko izročilo ali modrost. Nasprotno, pesmi so razprte, izhajajo iz refleksije sedanjega časa, občutij, zaznav, razmislekov in spoznanj. Svet poezije v tem razdelku, ki je že nekoliko svetlejši, mestoma tudi kravosovsko humoren, se radikalno zruši s pesmijo z enakim naslovom - V tretje gre rado. Rečemo lahko, da se razdre celo vsa dosedanja Kravosova poetika, ki obvladuje besedo, metaforo, ritem in zvok, z jezikom dokaj pogosto tudi eksperimentira, vzpostavlja nove pomene, ustvarja svojske neologizme. Formalno na zvenu glasov in besed temelječa pesem z neverjetno zgoščenostjo pomenov, razponom razpoloženj, igrivostjo in hkrati neresnostjo prinaša eno najmočnejših sporočil zbirke. Za zgled naj bo navedenih le nekaj začetnih verzov: *Vsemirje rime/noro mrmranje / prek morja prah / morijo marnje / mar mir ne mrje* …

Nekaj pesmi v tem razdelku je posvečenih nekaterim posameznikom, kot so skladatelj Pavle Merku, slavist Matjaž Kmecl in slikar Klavdij Palčič. Seveda tukaj ne gre za klasične jubilejne verze, pač pa so to popolnoma avtonomno delujoči, univerzalni pesniški zapisi, ki lahko – ali pa tudi ne –, izražajo upesnjeno osebnost ali slavilni poklon njej sami.

Tretji razdelek, naslovljen enako kot zbirka, torej *Med repom in glavo*, se zdi, kakor da je nosilen. Gre predvsem za bolj ali manj aktualistično reagiranje na pogosto konkretne impulze, pojave, dejstva in ekscese, kot so recimo Trst, pa sprenevedava desničarsko črno zaznamovana dogajanja okoli fojb, politična scena v zamejstvu in Sloveniji, pa tudi nekaj igrive avtorefleksije najdemo. Skratka, zelo heterogeno, tako po zgradbi kot po pesniški intenci.

Kravosova poezija, gledano skozi njegovo najnovejšo zbirko, je močna v pomenih, izrazito zmore in ne samo skuša hoteti reflektirati svet in znati umestiti refleksije, tako v etičnem kot estetskem in poetičnem razponu. Tuji mu niso niti mistika niti mističnost, še manj mitičnost. Od Marka Kravosa skorajda že pričakujemo predvsem humornost, igrivost, razigranost, a tudi kritičnost ter šele potem resnejše in grenkejše tone. Vprašamo se lahko, ali in koliko sploh lahko Marka Kravosa tokrat beremo, kakor da gre za kontinuiteto, zastavljeno že v študentski mladosti. Ugotovimo, da gre za nadaljevano vztrajanje v lastni poetiki, vendar v kar se da skrbnem razvijanju lastnega pesniškega sveta. Minila so pač že štiri desetletja med prvencem ter najnovejšim in najzrelejšim Kravosovim pesniškim delom.

Peter Kuhar

Verena Koršič Zorn: TONE KRALJ: CERKVENE POSLIKAVE NA TRŽAŠKEM, GORIŠKEM IN V KANALSKI DOLINI

Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 2008

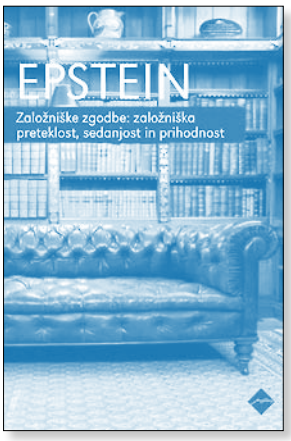
Slikarstvo Toneta Kralja predstavlja enega izmed najbolj pomembnih poglavij našega modernizma. Razteza se skozi več desetletij, od dvajsetih do sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Pogosto je neposredno omenjan s starejšim bratom Francetom, ki je bil prav tako likovnik in tudi njegova umetniška izhodišča pri mlajšem bratu lahko prepoznamo, zlasti kadar ju postavljamo v okvire ekspresionizma in poznejše nove

stvarnosti. Ta sloga iz obdobja med svetovnima vojnama vsebujeta nekatere značilnosti takratne evropske umetnosti, nekatere pa so opazne izključno pri naših avtorjih, zlasti pri navezavi na tradicijo, ki so jo spajali z modernizmom. Pri tem gre omeniti osrednjo vlogo bratov Kralj pri teh slogovnih gibanjih, pa tudi njunega očeta, ki je bil ljubiteljski likovnik in verjetno od njega izhaja njuna naklonjenost do posameznih vsebin oziroma slogovnih različic, ki imajo svoj izvor na našem podeželju.

Tone Kralj je ustvaril izjemo veliko število slik, zanje pa je značilno, da so v različnih obdobjih dobivale nove značilnosti. K ekspresionizmu in novi stvarnosti ter ljudski umetnosti lahko dodamo še romantični realizem, ki je prišel do izraza v njegovem poznejšem slikarstvu. Čeprav knjiga Verene Koršič Zorn *Tone Kralj: Cerkvene poslikave na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini* predstavlja le nekaj poudarkov oziroma celot izmed številnih, ki jih je naslikal, pa nam hkrati ponuja solidno predstavitev njegovega slikarstva skozi več desetletij.

Najstarejše v knjigi so poslikave na Svetih Višarjah, vendar v njih ne prepoznamo slogovne enotnosti. Tam je namreč začel slikati leta 1930, a je nekaj poslikanega po več desetletjih preslikal in mu dal slogovno nov značaj. Za njegovo zgodnejše slikarstvo so zato bolj značilne poslikave iz leta 1931 na Katinari. Celoto označujejo poudarjeni kontrasti in ti se prenašajo tudi na barve, ki delujejo harmonično in raznoliko hkrati, figure so značilno podaljšane, izrazi poudarjeno čustveni. Ta likovno angažiranost je v tistem času predstavljala nove tokove v slikarstvu, a ob tem tudi deluje zrelo in hkrati čustveno. Sicer pa kolikor bolj sledimo knjigi – ta predstavlja njegove poslikave od starejših do novejših –, večje spremembe lahko odkrijemo v njegovem slikarstvu. Poslikave v Trebčah iz poznih petdesetih let so bolj statične, geometrične in izražajo nekakšno mirnost, pri čemer se razlikujejo od starejših slik, ki so bolj razgibane, vsebujejo likovne kontraste, čustveno so bolj raznolike, hkrati pa bližje modernističnemu ekspresionizmu. Ker gre za poslikave v zamejstvu in sicer na območju, kjer je bilo slovenstvo neposredno preganjano, tako v obdobju med obema vojnama, kakor tudi pozneje, se zdi razumljivo, da je avtor vse bolj iskal obliko slikarstva, ki bi bilo kar najbolj nacionalno naravnano. Zato se je verjetno odmaknil od modernističnih shem in začel vnašati način, ki ga sicer poznamo iz devetnajstega stoletja, in nekakšno kombinacijo realizma in romantičnega idealizma. Takšno slikarstvo je bilo razumljivo tudi širšim množicam in jih je nagovarjalo s prepoznavnimi likovnimi formami. Prav zato lahko slikarstvo slikarstvo Toneta Kralja v zrelejšem obdobju razumemo na osnovah, ki so povsem specifične in so posredno določale njegov likovni jezik.

Boris Gorupič

Jason Epstein: ZALOŽNIŠKE ZGODBE

Založniška preteklost, sedanjost in prihodnost. Cankarjeva založba, Ljubljana, 2008

V knjižnem založništvu nič več ne bo tako, kot je bilo! Pravzaprav že ni več, le da val tektonskih sprememb, ki pretresajo razmere in spreminjajo razmerja na knjižnem trgu v ZDA, še ni kot uničujoči cunami segel do naših malce odročnih obrežij, da bi se jih docela zavedli.

Za tem že kar apokaliptičnim uvodom ne stoji prepričanje, da je založbam in knjigam, kakršne poznamo, kratko malo odzvonilo, temveč spoznanje, da so nove tehnologije v povezavi s spletom ter premiki v centrih gospodarske moči v najrazvitejšem svetu tako temeljito spremenile njihov položaj, da izjemno razgledani uredniki, ugledne založbe s prepoznavnimi programi in zbirkami ter veleknjigarne z množico specializiranih svetovalcev niso več potrebni. Ne, knjige bodo še nastajale in ljudje jih bomo še brali in kupovali, le bolj industrijske in neosebne bodo ter hkrati še laže dostopne v vseh snovnih izvedbah – v bankomatom podobnih terminalih ali prek spleta tako v urbanih središčih kot na samotnem tihomorskem atolu ali na vrhovih Himalaje.

To je ena od osrednjih ugotovitev Jasona Epsteina, ameriškega založnika in urednika, ki »je bil zraven« zadnjega pol stoletja oziroma kar dobri dve tretjini svojih osemdesetih let. Drugo tretjino so zaznamovali rast, rekordi in uspehi, v tretji pa so se začele verižno dogajati spremembe. Izginjanje manjših neodvisnih založb pod plašče večjih se je nadaljevalo v utapljanju teh v še večjih mednarodnih medijskih konglomeratih. Skupaj z nastopanjem tehnokratskega menedžmenta in nekritičnim zaupanjem v vsesplošno odrešilnost digitalizacije je to pripeljalo do krize. Ta tradicionalno založništvo v zadnjem času spreminja nič manj usodno, kot je širjenje pisane besede pospešila Gutenbergova iznajdba premičnih črk.

Avtor se pri tem čudi finančnim mogotcem, ki se polaščajo založniških korporacij v upanju, da bodo z odpravo nepotrebnih režijskih stroškov povišali za založništvo značilno nizko, le nekajodstotno stopnjo dobička. Založništvo ni konvencionalen posel, dobro ve Epstein. »Prej spominja na poslanstvo ali amaterski šport, pri katerem je prvi cilj dejavnost sama. Za lastnike in urednike, ki so bili pripravljeni delati iz čistega užitka ob delu, je bilo založništvo neizmerno osrečujoče. Vlagateljem, ki so iskali konvencionalno povračilo, pa je prineslo razočaranje. Večina založnikov in urednikov, ki sem jih poznal,« še dodaja avtor, »raje razmišlja o sebi – tako kot

jaz –, kot o privržencih obrti, pri kateri je nagrada delo samo in ne njegova denarna vrednost.«

Jason Epstein se seveda zaveda neobhodnosti sprememb. Malce otožno, a trezno se ozira nazaj, vendar tudi prihodnosti ne vidi zgolj črno – čeprav bo izdajanje knjig, kot pravi, nekaj čisto drugega kot očarljivo staromoden poklic, v katerega je vstopil pred mnogimi leti. A če je knjižni posel, kakršnega je poznal, že zastarel, bo značilna človeška umetnost pripovedovanja zgodb preživela evolucijo kultur in njihovih ustanov, kot jo je še vedno. Nove tehnologije spreminjajo svet, toda človeška narava ostaja enaka. Zato tudi knjige kot fizični predmeti ne bodo izumrle in se povsem umaknile elektronskim signalom. »Tudi knjigarne ne bodo izginile,« sklepa Epstein svojo vizijo, »pač pa bodo odslej obstajale vzporedno z orjaškim večjezičnim imenikom digitaliziranih besedil.«

Založniške zgodbe, v katerih je Jason Epstein strnil tri svoja predavanja o založništvu v Newyorški javni knjižnici in jih dopolnil z osebnimi spomini, so hkrati tudi »mala zgodovina« velezaložbe Random House. Avtor je v njej na newyorški Tretji aveniji prebil skoraj ves svoj delovni vek in bil udeležen v vzponih in padcih ter pretresih od selitev do menjav lastnikov. Nekaj očitnih sprememb, ki so seveda posledica manj vidnih, je malce nostalgično povzel v besedah: »Če bi danes kak avtor prespal na kavču v moji pisarni, bi ga deložirala varnostna služba. Avtorji ne prihajajo nenajavljeni. V avli jih preverjajo varnostniki in jim izročijo ploščico z imenom …«

Ob teh besedah bi se zagotovo lahko pomenljivo odkašljal tudi marsikak naš »stari založniški maček«. Bilo je in ni več. Kar ima priti, pa tudi ni več daleč. In, kot rečeno, ni zgolj črno …

Iztok Ilich

Jože Pirjevec: TRST JE NAŠ! Boj Slovencev za morje (1848–1954)

Založba Nova revija, zbirka Korenine, Ljubljana 2008

Bibliografski pregled objav uglednega tržaškega zgodovinarja, akademika Jožeta Pirjevca šteje poleg množice člankov v strokovni periodiki tudi vrsto monografskih obravnav časovno in tematsko zaokroženih sklopov dogodkov iz zgodovine Slovencev. Raziskavam posameznih obdobij v obeh Jugoslavijah in njunih odnosov s sosedami ter še posebej o položaju primorskih Slovencev pod različnimi oblastmi je pred nedavnim dodal še eno poglavje – o boju Slovencev za morje v obdobju dobrih stotih let, od leta 1848 do 1954.

Prvi od obeh časovnih mejnikov označuje letnico marčne revolucije, ki jo je velika večina Slovencev dočakala in se ob njej začela narodnostno prebujati še v okviru skupne podložnosti dunajskemu dvoru, leta 1954 pa je bil sprejet Londonski momorandum. V tem dokumentu se je bila Slovenija oziroma Jugoslavija, ko je ostala brez sovjetske podpore, prisiljena odreči zahtevam po Trstu kot svojemu pristanišču.

Profesor Pirjevec že v uvodu opozori na zanimivo dejstvo, da program tržaških Slovencev iz leta 1848 še ni vseboval zamisli o združitvi slovenskih ozemelj v Zedinjeno Slovenijo, ki bi kljub italijanski večini vključevala tudi Trst, za kar so se bolj drzno zavzemali rojaki v osrednji Sloveniji in na Dunaju. Geslo »Trst je naš!« se je začelo pojavljati šele v šestdesetih letih 19. stoletja, potem ko so se Slovenci v Trstu in okolici številčno, kulturno in gospodarsko toliko okrepili, da so postali samozavestnejši.

Srž problematike, poudarja avtor, je v zavesti Slovencev, da se brez jadranskega pristanišča ne bodo mogli uveljaviti kot zrel politični in gospodarski subjekt. Razmere v drugi polovici 19. stoletja so dajale upanje, da bi bilo monarhijo mogoče preurediti v trialističnem smislu – tudi s samostojno državno enoto južnih Slovanov. Njeno težišče bi bilo v Zagrebu, Ljubljani in Trstu, kjer bi ustanovili tudi prvo slovensko univerzo.

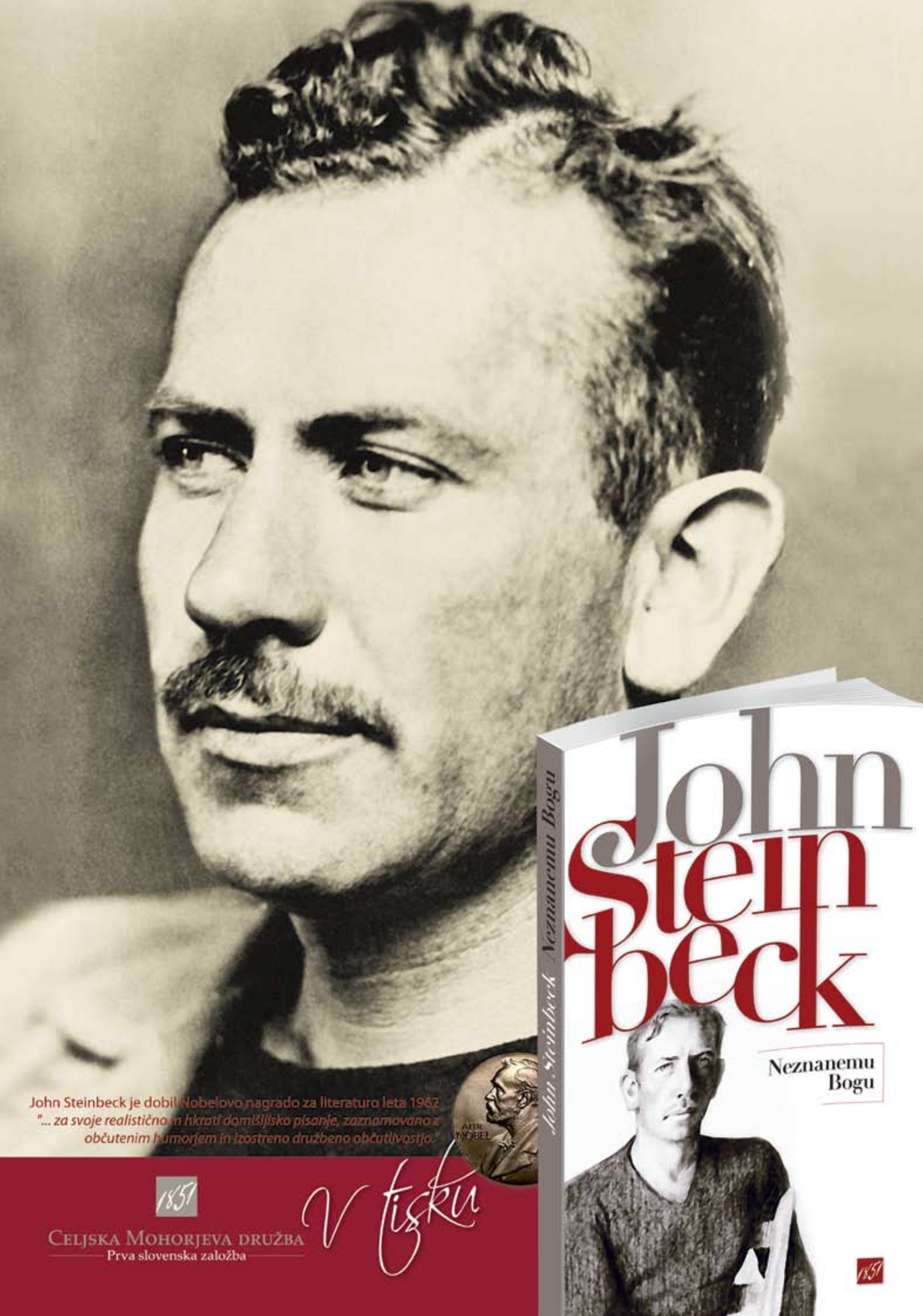
Začetek in zlasti izid prve svetovne vojne je preusmeril razvoj dogodkov. Geslo »Trst je naš!« je kljub italijanski priključitvi Primorske – tudi v kratici TIGR – ostalo živo. Avtor pri tem posebej opozarja na še ne objavljeno študijo duhovnika Virgila Ščeka iz tridesetih let. Monografija opisuje tudi prizadevanja Ivana Marije Čoka, Ivana Rudolfa in drugih, ki so že leta 1939 britanskim tajnim službam ponujali sodelovanje pri sabotažah in obveščevalni dejavnosti proti Nemcem in Italijanom v zameno za britansko povojno pomoč pri spreminjanju rapalske meje. Enako podrobno je opisano delovanje slovenskih begunskih politikov v Angliji, ZDA in Egiptu, da bi zaveznikom predstavili svoje ozemeljske zahteve vključno s Trstom. Avtor pri tem razkrije tudi trenja med tistimi, ki so stavili na Tita in pomoč Sovjetske zveze, in onimi, ki so upali, da bo Trst postal jedro slovenske države pod zaščito Anglo-Američanov. Med vojno, zlasti pa po njej so se zaradi Trsta zaostrili tudi odnosi med KPS in italijanskimi komunisti.

Temi Pirjevčeve raziskave v četrtem razdelku sta pariška mirovna konferenca – od priprav nanjo prek številnih različnih opcij do ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja – ter zaostritev po razkolu med italijanskimi in jugoslovanskimi komunisti po resoluciji informbiroja in znova spremenjenim razmerjem sil in interesov. Napetost je dosegla vrhunec jeseni 1953, ko je grozil celo oborožen spopad med Jugoslavijo in Italijo, po tajnih pogajanjih, ki so se končala z razdelitvijo spornih ozemelj na coni A in B, pa se je naslednje leto postopoma umirila.

Poglavitno sporočilo nove z dokumentarnimi fotografijami obogatene knjige Jožeta Pirjevca je: stoletni boj Slovencev za Trst ni bil brez smisla, čeprav ni dosegel pred poldrugim stoletjem zastavljenega cilja. Kajti brez tega boja bi tudi Republika Slovenija ne imela dostopa do Jadrana, morda pa bi sploh ne obstajala.

Avtor je, kot pravi, tudi tukaj z nekaterimi temami zaoral v ledino in se dotaknil številnih občutljivih vprašanj sodobne slovenske zgodovine. Kako globoko in daleč je segel v svoji raziskavi, zgovorno priča trideset strani obsegajoč seznam virov in literature, med njimi tudi mnogih doslej neznanih dokumentov iz arhivov in zasebnih zapuščin.

Iztok Ilich

John Steinbeck je dobil Nobelovo nagrado za literaturo leta 1962
"... za svoje realistično in hkrati domišljijsko pisanje, zaznamovano z občutenim humorjem in izostreno družbeno občutljivostjo."

1851

Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

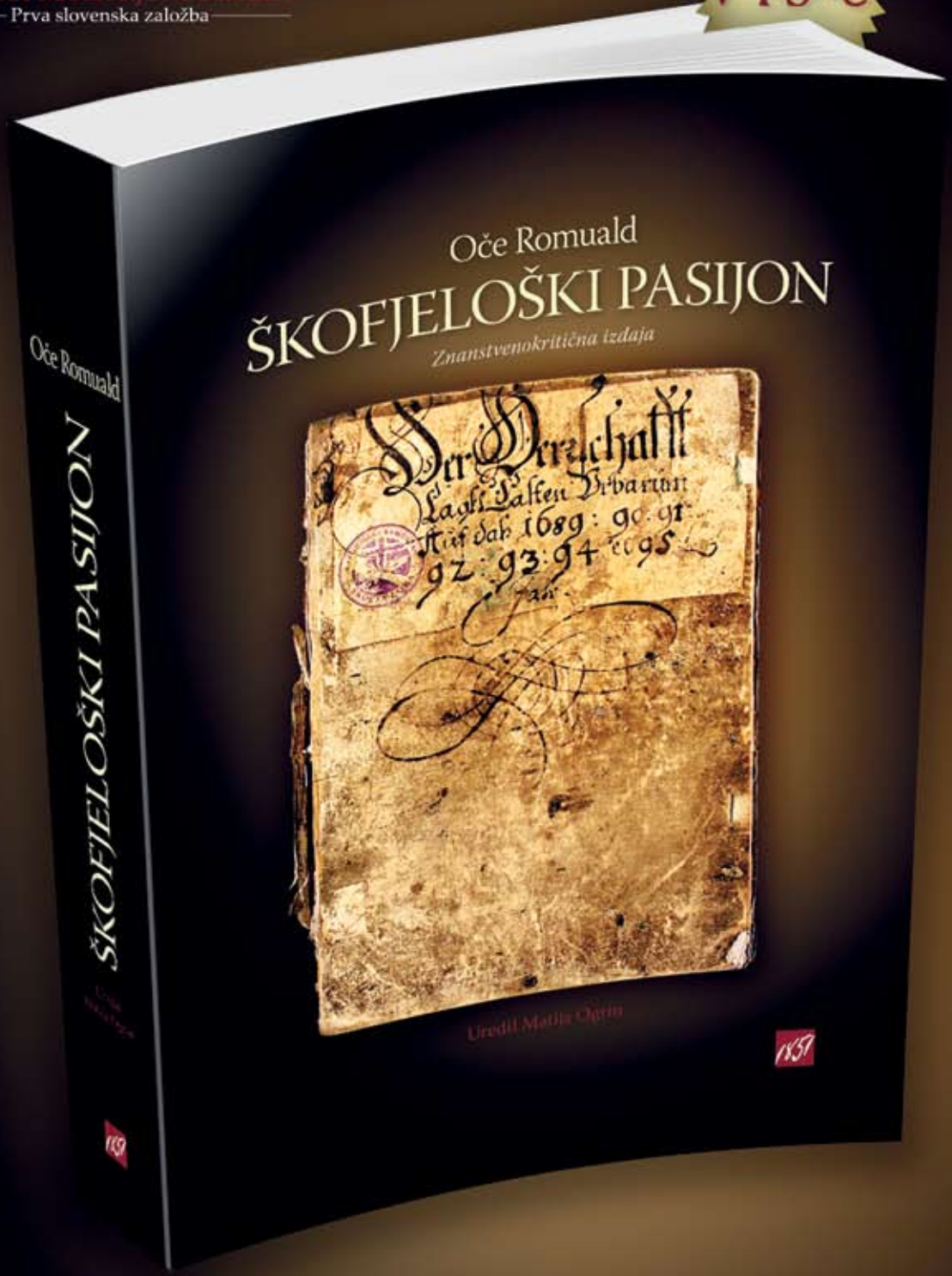
V tisku

1851

Celjska Mohorjeva družba

Prva slovenska založba

V TISKU

ŠKOFJELOŠKI PASIJON ni le najstarejše ohranjeno slovensko dramsko besedilo, marveč je tudi eden od največjih dosežkov slovenskega slovstva v dobi baroka. Škofjeloški pasijon je na podlagi tradicije starejših besedil slovenskih spokornih procesij napisal kapucinski pater Romuald (Lovrenc Marušič, 1676–1748), ko je v letih med 1715 in 1727 deloval v kapucinskem samostanu v Škofji Loki kot pridigar in magister processionis – voditelj procesije. Tu je pater Romuald v 865 rimanih verzih napisal eno najlepših dramskih pesnitev v slovenski literaturi.